

Саъдулла СИЁЕВ

МЕНИНГ ХЎРОЗ ҚУВГАНИМ

Ҳикоя, ҳажвия ва бадиалар

Тошкент
«Ўзбекистон»
2007

84(5У)-44
С 26

Масъул муҳаррир — *Тўлқин Ҳайит*

Сиёев С.

Менинг хўроз қувганим /Ҳикоя, ҳажвия ва бадиалар/ Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2007, -112 бет.

Мазкур тўпламда таниқли адибимиз Саъдулла Сиёевнинг кейинги йилларда ёзган энг сара ҳикоя, ҳажвия ва бадиалари жамланди. Унинг бир ҳикояси «Бепарво бўлмоқчиман!» деб номланади, аммо адиб ҳеч қачон Сиз билан бизга, жамиятга, ўз юртига бепарво қарамаган ва қарамайди ҳам. Хўш, унда бу ҳикояда нима ҳақида гап боради?.. Ўйлашимизча, мазкур тўпламдан ўрин олган шу ва шунга ўхшаш ҳикоя, ҳажвия ва бадиаларни ўқиб, бу саволга жавоб топасиз ҳамда адибдан ва биздан мамнун бўласиз деган ниятдамиз.

ББК 84(5У)-44

ҲИКОЯ ВА ҲАЖВИЯЛАР

БЕПАРВО БЎЛМОҚЧИМАН

Кейинги пайтда сал инжикроқ бўлиб қолдим. Тиқ этган товуш ёқмайди. Икки одамнинг кулишиб турганини кўрсам ғашим келади. Илгари унча-мунча ишни ҳазил-хузул билан битириб кетардим... Энди арзимаган нарсага жаҳлим чиқади, асабийлашаман.

Ҳар куни ишдан келаману, диванга таппа ташлайман. Бошим лўққиллаб оғрийди. Дорига хужум қиламан. Седадьгин, равнатин, пентальгин.

Охири бўлмади. Судралиб докторга бордим. У энди ўттиздан ошган, паст бўйли, хўппа семиз йигит экан. Гапирганда негадир одамнинг кўзига қарамасликка интилади.

— Қаерда хизмат қиладилар? — Четга боқиб сўради у.

— Мактабда ишлайман, — дедим, — завучман.

— Ў-ў, олижаноб касб эгаси экансиз, — кулимсиради доктор.

«Сан бу касбнинг тузини тотиб кўрмагансан, гапираверасанда», дедим ичимда.

Доктор мени тикка қилиб қўйиб, резинка болғачаси билан тиззамга бир урди. Сесканиб тушдим. Иккинчи тиззамга урганда чўккалаб қолдим.

— Анетга ўтиринг, — деди у оппоқ кушеткани кўрсатиб. Ўтирдим. Доктор энгагимни кўтарди. Кейин кўрсатгич бармоғини ҳавога ўқталиб нари-бери сурди:

— Бу ёққа қаранг! Энди бу ёққа! Яна бу ёққа!

У дўмбоққина панжалари билан бошимни сиқиб кўрди. Соч ивитаётган сартарошдай калламни обдон ғижимлади. Кейин полга бир оёқлаб турғазиб қўйди. Гоҳ чап оёқда, гоҳ ўнг оёқда туриб, аранг ўнггача санадим.

Нихоят, доктор болғачасини тап эткизиб столга ташлади-ю, бурчакка бориб қўл ювди. Жойига келиб ўтирди. Бошини чайқаб ух тортди. Биринчи дафъа кўзимга қараб деди:

— Танобингиз сал бўшашибди, домла...

Индамадим. «Танобим бўшаганини ўзим ҳам биламан, сиз даводан келинг, укам!» дедим ичимда. Доктор мендан бир кунлик ишимни, уйқумни, иштаҳамни сўради. Шошилмай, битта-битта айтиб бердим, у киприк қокмай тинглади. Сўнг туриб, қўлларини кўксига чалиштирди-ю, нари-бери юра бошлади:

— Гапингизга қараганда ишда кўп асабийлашар экансиз, — деди лекция ўқиётган профессордай салмоқлаб, — бу эса сизга мутлақо мумкин эмас. Бир ўқувчингиз Мусо Хоразмийнинг кимлигини билмагани учун икки соат бўғилибсиз. Сизга аввало нима зарур? Хоразмийми ёки саломатликми?

— Гапингиз қизиқ бўлди-ю, дўхтир — дедим фиғоним чиқиб, — бир киши жон керакми, жононми, деган экан...

— Ўша киши тўғри айтибди. Жон бўлмаса жононни бошингизга урасизми?

— Ўзининг кимлигини, ота-бобосининг кимлигини билмайдиган жонни нима қиламан? — деб бақирдим. — Пишириб ейманми?! Энди докторнинг жаҳли кўзиди.

— Менга қаранг, ўртоқ бемор, — деди рўпарамга келиб, — бу ерга нимага келгансиз ўзи? Мен билан афсона талашганими ё даволанганими?

— Кечирасиз, даволангани, — дедим сал паст тушиб. Докторнинг оқиш ранги тагин қизарди.

— Унда гапга қулоқ солинг, — у яна лўмбиллаб хона кеза кетди.

— Сизга маслаҳатим шуки, бўлар-бўлмасга куйиб-пишаверманг. Юракни кенгроқ қилинг. Кенга-кенг, торга-тор дунё, деб қўйибдилар. Тушунаман, ҳозир бола ўқитиш қийин масала бўлиб кетган. Акселарция ва ҳоказо... Аммо сал бепарворок

бўлишга урининг. Зиғирдек камчилик кўрсангиз, лов этиб кетадиган одатингиз бор экан. Бу одатни ташланг. Бир ўзингиз кучанганингиз билан узоққа боролмайсиз. Ҳаётни мукаммал қиламан деб сиздан олдин ҳам не-не олимлар бош қотирган...

Чидамай гап қўшдим:

— Демак, ўртамиёна одам бўлиб... кумурскадай судралиб юраверишим керак экан-да?

Докторнинг қизил ранги бирдан оқарди. У гурс-гурс юриб тепамга келди-ю, «Бедаво экансиз-ку?» дегандек менга олайиб тикилди.

— Узр, — деб ерга боқдим. Доктор остонагача ваъз айтиб борди:

— Шоирлар айтгандай, хаёлингизни доим гулга буркаб юринг. Кўпроқ очиқ ҳавода ухланг. Миянгизни толиқтирадиган даражада қаттиқ ишламанг. Тоғларга тез-тез сайр қилиб туринг. Хафа бўладиган ерларга борманг. Кулгили китоблардан ўқинг. Ётишдан олдин оғир овқат еманг. Сут-қатикни кўпроқ ичинг. Ибн Сино қаттиқ ичган одам юзга киради, дейди...

Эшикни зичлаб ёпдим. «Китобни роса ўқибсан, — дедим ичимда, — менинг ёшимга ет, кейин сўзлашаман сен билан».

Эртадан бошлаб бепарвороқ бўлишга қасд қилдим. Сахар турдим, кайфиятни сошлаб мактабга жўнадим. Йўлда таниш-билишлар учраса, хуш-хандон кўришаман, ярашса-ярашмаса ҳазил қиламан. Улар менинг тажанглигимга ўрганиб қолмаганими, ажабланиб боқишади.

Енгил оёқ билан мактабга ҳам келдим. Зинадан кўтарилиб ўқитувчилар хонасига бурилдим. Қарасам, шундоққина эшик тагига биров ботмондай қилиб тупуриб кетибди. Таққа тўхтадим. Илгариги даврим бўлса, «Бу қайси нодоннинг иши?!» деб бақириб берардим. Бу сафар ўзимни қўлга олдим. Ҳовлига чиқиб фаррош хотинни чақириб келдим.

— Хуршида опа, мановини... опташанг, — дедим иложи борича тиржайишга ҳаракат қилиб. Фаррош хотин афтимга чўчиброк қаради-ю, носкашни койиб-койиб, остонани супуриб олди.

Узун-қисқа бўлиб ўқитувчилар келишди. Уларнинг саломига ўлганимнинг кунидан кулиб алик олаяпман. Бироқ ичимни ит кемиряпти. Ҳамон ўша бефаросат носкашни ўйлайман. Орамизда беш киши нос чекади, қоровул тоға билан олти киши. Қоровул атай хужрасидан келиб, бу ерга тупуриб кетмайди. Демак, бу ўзимизникиларнинг қилиғи. Бирам тилим қичияптики... Қани энди кеча докторга бормаган бўлсаму, оғзига ел тушкур носкашни топиб таъзирини берсам!

— Барака топкурлар, — дедим сиполик билан ўрнимдан туриб, —бу ер картошка омбори эмас, мактаб. Илтимос, йўлакка тупурилмасин. Нос чекадиганлар ҳовлига чиқиб чексин. Мабодо чўнтакка тупуришга ор қиладиганлар бўлса, мана, идиш.

Гулга сув қуядиган банка ёнимда эди, носкашлар тарафга сурдим.

Ғала-ғовур бошланди:

— Биз культурниймиз, — деди бир носкашимиз, — уйда нос, мактабда папирос чекамиз.

— Агар шапалоқдай бўлса Йигиталининг маҳсулоти, — деди иккинчи носкаш, — у ҳар отганда кафтини тўлдириб отади.

— Носнинг маркасини аниқлаш керак, — деди учинчиси, — мабодо Холмат-98 бўлса, Тиловбердиннинг оғзидан тушган.

...Хаёл суриб ўтирибман. Бир вақт Билолов деган ёшгина тарих ўқитувчимиз қўнғироқдан кейин лўкиллаб кириб келди. Афти-ангорига қараб бўлмайди. Соқол икки энлик, ёқа кир, шимининг тиззасига ямоқ тушган. Оёғида ипсиз, орқаси майишган ботинка. Индамасам, ҳе йўк, бе йўк, синф журналини қўлтиқлаб жўнамоқчи.

— Кечирасиз, тўхтанг, — дедим. Билолов остонада тўхтади. — Қаерда ишлашингизни бир оғиз айтиб кетсангиз, ўртоқ Билолов?

У аввалига «мудир масхара қиляптими?» дегандай ҳайрон бўлди, сўнг ҳазил аралаш жавоб берди:

— Бемалол, домла. Янгиобод туманидаги 5-мактабда педагогман...

— Негадир педагоглигингизга ишонмаяпман, — дедим мен ҳам кулимсираб, — рафторингизга қараб завқим келаяпти. Синфга муаллим бўлиб қираяпсизми ё ўрта асрлардан кўрғазмали қурол бўлибми?

— Урушмайсиз, домла, — деди у бир қадам олға босиб, — сизгир подадан қолиб кетган экан, шуни қўшдим у югуравердим...

— Бўпти, сиз уйга бориб ўқитувчига ўхшаб келинг, дарсингизни мен ўтиб тураман, — деб унга жавоб бериб юбордим.

Билоловнинг дарсига кирдим. Йўқлама қилдим. Баъзи ўқувчилардан кечаги дарсни сўрадим. Доскага Туробов деган бола чиқди. У булбул бўлиб кетди:

— Чингизхоннинг икки юз мингга яқин яхши қуролланган аскарлари бор эди. Лекин Амир Темур кўркмай Чингизхон билан урушмоқчи бўлди...

— Шошманг, Туробов, — дедим, — Темур қачон ўтган?

— Амир Темур ... Ҳм... Темур Улуғбекдан олдин ўтган, муаллим.

— Чингизхон-чи?

— Чингизхон... Амир Темурни ёмон кўрган...

Жаҳлим чиқди. Туробовга шартта «икки» қўйиб бердим. У жойига бориб ўтирди-ю, кундалигини очиб кўриб, қўл кўтарди:

— Муаллим, менга «икки» қўйибсиз-ку?

— Ҳм, «бир» қўйиш керакмиди?

— Бу баҳойингизни катталар кўрса, сизга гап тегмайдими? Болаларни яхши ўқитмайсиз, деб?

Гуп этиб миямга қон урди. « Бу ақлни сенга қайси аҳмоқ ўргатди?» деб бақирмоқчи бўлдимۇ ҳали пенсияга узоклигини ўйлаб, тилимни тишладим.

Танаффусда бир иш билан ҳовлига чиқдим. Қарасам, кираверишда беш-олти бола чекиб туришибди. Ҳалиги Туробов ўртоқларини оғзига қаратиб нимадир деяпти. У мени кўрди-ю, чўнтагидан тилла ранг сигарет олиб узатди:

— Марҳамат, муаллим. Адамлар Америкадан олиб келибдилар. Тортими яхши экан.

«Йўкол кўзимдан ярамас!» деб бақирдим. У ёғи нима бўлганини билмайман. Кўзимни очсам, диванда ётибман. Биров юзимга сув сепаяпти, биров валидол тишлатяпти.

Мактабдан тўғри касалхонага жўнадим. Осуда шароит билан дори-дармоннинг кучими, уч-тўрт кунда ўзимга келиб қолдим. Уйда дорисиз ухлай олмас эдим. Энди шундоқ ётаману, донг қотиб қоламан.

Бир куни ана шунақа ноз уйкуда ётган эканман. Қарасам, тепамда нинасини шипга ўқталиб ҳамшира қиз турибди. Дарров чап биқинимга ағдарилдим. Ҳамшира жазиллатиб укол қилди-ю, «ана энди уйқуни келган жойидан олаверинг» деб жўнади. Қуймичимни сийпалаб бир пас ётдим. Қулоғимга таниш овоз чалинди. Ўнг ёғимга ағдарилдим. Тўрт қадам нарида хув поликлиникадаги доктор йигитим илжайиб турарди. Уни ҳам яқинда укол қилишган шекилли, билагини шимариб, тирсагини букиб олибди.

— Ие, домла, нима бўлди? – деди кўришиш учун қўл чўзиб. Уколнинг захридан жоним оғриб турган эди, қийналиб бўксамни кўтардим.

— Сизнинг муолажангиздан кейин... шу ерга келиб қолдик, — дедим инқиллаб, — ўзларидан сўрасак?

Докторнинг кайфияти ёмон шекилли «салом»имга яраша алиқ олди:

— Биз ҳам... сиздақа касалларни даволай-даволай етган еримиз шу бўлди, домлажон...

Бир вақт юрагим санча бошлади. Салдан кейин бошим гир-гир айланди. Пўп этиб кроватга ўтириб қолдим. Доктор югуриб ёнимга келди. Томиримни ушлади-ю, лўкиллаб чиқиб кетди. Бир зумда ҳамшира кирди. У қалин дафтарни очиб кўриб:

— Сиз Бакировмисиз? — деди менга.

— Бакиров мен, бу киши Кабилов! — жеркиб берди доктор. Ҳамшира «Вой, шўрим!» деб бошини чангаллади. Қўлтиғидаги дафтар шалоплаб ерга тушди.

— Ана, медикларингизнинг аҳволи, — дедим докторга, оғзимга таблетка ташлаётиб, — ҳавас қилинг.

Бакиров ҳам гапга чечан экан, дарров жавоб берди:

— Ўзингиз ўқитган болалар-да, домлажон, ҳар қанча ҳавас қилса арзийди...

Мен энди оғиз жуфтлаган эдим, Бакиров «Их!» деди-ю, қорнини чангаллаб қолди. Уни суяб каравотга ётқиздим. Кейин навбатчи шифокорни чақиргани зинғиллиб кетдим.

ОСМОНДАГИ ОЙ

Қадамбой Жайронов Сариосиёнинг бир чеккасида, Чош деган тоғли қишлоқда яшайди. Бу ерларда олти ой ёз бўлса, олти ой қиш бўлади. Қуёш мрамар тоғнинг ортига ёнбошлаганда чошликлар ҳам тўшакка киради, эрталаб Хурсанд тоғнинг ортидан мўралаганда ирғиб туришади. Чошда на телефон, на холодильник, на телевизор, на радио бор. Шунинг учун қишлоқдагилар баъзан Хурсанд тоғнинг тепасига чиқиб, шаҳар томонга қараб ўтиришади. Туман ё вилоятдан бирор гап етиб келса, оғзаки телефон орқали бутун қишлоққа тарқалади.

Яқинда ана шундай бир гап тарқалди. Уни биринчи бўлиб Қадамбойнинг тоғаси Эшқобил ака эшитди. У куёви Авлиёкулни эргаштириб, жиянининг уйига равона бўлди.

Қадамбой мактабда муаллим. Биологиядан дарс беради. Ёз келса, тоғма-тоғ юриб, доривор гиёҳларни териб келади. Азбаройи савоб деб қишлоқдагиларга тарқатиб чиқади. Жуда бекор қолса, қийшайиб сой бўйига тушади. Мажнунтолнинг майда, текис новдаларини кесиб олиб, нонсават тўқийди. Беш-ўнта бўлганда маҳалладаги хотин-халаж кириб талаб кетишади. Толсаватнинг даромади ҳам бир камига етиб турибди-да, э!

Ёзнинг чилласи. Қадамбой шундоққина сой лабида бақатеракнинг тагида ўтирибди. Олдида бир даста толчивик. «Буниси куртсаватга, буниси қўлсаватга», деб новдаларни саралай бошлади. Шу пайт узун-қиска бўлиб, Эшқобил ака билан Авлиёкул етиб келдилар.

— Омин, топганингга барака, жиян! — деди тоға, эски бир тўнкага омонат чўкиб. Авлиёкул чўнкайиб фотиҳага қўшилди. Эшқобил ака ярқираб турган саватларни бир-бир қўлга олиб кўрди, барқашдан каттароқ биттасини танлади.

— Мана шунисини янганга бера қол, — деди саватни салмоқлаб, — нон ёпса доим дастурхонни куйдириб юради, пахмоқсоч!

Қадамбой ҳазиллашди:

— Ҳақи битта товук бўлади, тоға.

Эшқобил ака, қандай гап бошласам экан, деб йўл ахтариб ўтирган эди, дарров рози бўлди:

— Тоға-хўр, жиян зўр экан-да, э! Товукнинг ёнига хўрозини қўшиб бераман, жиян. Энди сенга ҳам бир маслаҳатли гап бор.

Қадамбой бир тўп толчивикни ғижимлаб бошини кўтарди.

— Нима гап экан?

— Яқинда туман ҳокими бўшар экан. Акалари уни кўтар-кўтар қилиб, каттароқ ишга олиб кетаётган эмиш. Биз, мана поччанг

билан маслаҳат қилдик. Агар хўп десанг, кўплашиб сени ҳокимликка ўтказмоқчимиз. Бизнинг уруғдан ҳам ҳоким чиқсин-да! Қачонгача Қизилқишлоқдан чиқа беради? Нима дединг, жиян?

Қадамбой мириқиб кулди.

— Ажойиб тоғамсиз-да! Шунча ёшга борсангиз ҳам хаёлпарастлигингиз қолмайди. Қани, мана бу кабинетга кириш, Қадамбой, деб, менга бировнинг кўзи учиб турибдими? Ҳоким бўламан, деб от чоптириб юрганлар бор, биласиз. Ярашмаган гапни кўйинг, тоға.

— Отни биз ҳам чопамиз, — деди Эшқобил ака, — икки гектар ерга зиғир экиб қўйибман. Бошоқлаб турибди. Худо хоҳласа, бир милёнга сотаман. — Тоға куёвига қаради, — хей, сен ҳам сўйла-да, Авлиёкул! Йўлда не деб жавраб келиб эдинг?

Куёв томоқ қириб, тилга кирди:

— Бизда ҳам икки хўкизча бор. Иккови ўлганда бир тоннага яқин юк қилиб келар-ов. Сен учун сотаман. Ҳоким бўлиб кетсанг, менга бирор пермер хўжалиги очиб берарсан, Қадамбой.

Қадамбой кўрдик, тоғалари астойдил бел боғлаган. У олдидаги хас-хашакни кучоқлаб, дарёга олиб бориб ташлади. Қўлларини қоқиб, изига қайтди.

— Э, бошимни оғритманглар, — деди хафа бўлиб, — ёвғон ошим — ғалвасиз бошим. Ҳокимлик осонми? Бугун борсан, эртага йўқсан. Осмондаги ойга қўл чўзиб нима қиласиз, тоға? Бекорга куйганларинг қолади.

Эшқобил ака оёғини тираб туриб олди:

— Куйсақ, биз қуямиз, жиян. Зато, бизнинг уруғдан ҳам ҳоким чиққан, деб керилиб юрамиз. Худо, ол кўлим, деб ҳоким бўлсанг, қишлоққа свет обкелардинг, болаларга тузукроқ мактаб солиб берардинг. Биз ҳам одамга ўхшаб, дилузур кўриб, радио

эшитардик. Қачонгача дунё беҳабар бўлиб, тоғ-тошни орасида ётамиз? Хўп, де, жиян!

Қадамбой ух тортди.

— Мен кўнгилчанман. Одамларга қаттиқ гапиролмайман.

— Ўрганиб кетасан. Яккаҳўжайин бўлганингдан кейин ортингдан келса – тепасан, олдингдан келса — тишлайсан.

— Тишлайсиз-а, тишлайсиз. Ҳозир одамларнинг кўзи очилган. Тишингизни қоқиб кўлингизга берар.

— Бекор айтибсан. Бир кўлингда нон ушлаб туриб, қанча уришсанг ҳам чидайди одамлар. Айтганингни қилади. Гап тамом. Сени ҳоким қиламиз. Маълумотинг етарли, калланг ишлайди. Қанча йил завуч бўлиб мактабни бошқардинг. Йўқ дема, жиян.

Қадамбой ирғиб турди.

— Йўқ, йўқ, йўқ! — деди бошини сарак-сарак қилиб. — Тоға, агар зўрлай берсангиз, ҳозир ҳов ана у ерга чиқиб, ўзимни сойга ташайман.

— Эсингни едингми, жиян? Олдин бир кун бўлса-да ҳоким бўлиб, айшингни сур, кейин сувга ташлайсанми, ўтга ташлайсанми, ўзинг биласан.

Қадамбойга аслида майда новда керак эди. У лип этиб томга чиқди. Ундан теракка ёпишди. Оқ теракдан бир сакраб мажнунтолга ўтаман деганда ўрта шохга маймундай осилиб қолди. Эшқобил ака, ростдан ҳам бу тентак ўзини сувга ташламоқчими, деб чўчиди.

— Ҳов, аҳмоқ бўлма, жиян, — деди тепага қараб, — ўлиб кетсанг, беш болангни ким боқади?

Шу пайт Қадамбойнинг ошнаси Нарзи қора келиб қолди.

— Тоға, бизнинг мўккичи жўрамиз кўринмайдими? — деди. Эшқобил ака тол шохига ишора қилди:

— Жўранг хўв ана, тепада осилиб ётибди. Ўзимни сувга ташлаб ўламан, дейди.

— Нима бўлди? Нега бугун ўлгиси келиб қолди экан?

Тоға ўзини оқлаган бўлди:

— Биз кўплашиб уни ҳоким қилмоқчи эдик. Мен зиғиримни сотиб, пулини бермоқчи бўлдим. Мана, поччаси қўшалок хўкизини сотмоқчи. Жўранг бўлса, дод, ҳоким бўлмайман, деб оёғини тираб турибди-да, э!

Нарзи қора ҳамон тол шохида оёқларини ликиллашиб турган Қадамбойга қараб бақирди:

— Хўв, мўкки полвон, қўрқмай пастга туш энди. Ҳозир майдондан хабар келди. Оқмачитлик Бойбўриев ҳоким бўлибди. Қадамбойнинг тоғаси зиғирини сотиб, поччаси хўкизларини пуллаб келсин, деб кутгани вақтлари йўқ экан. Хўв, бу ёққа туша, қўрқоқ! Сенинг пешонангга ёзилгани мўкки билан толсават!.. Бу ёққа туш, сенга маслаҳат бор...

Қадамбой аста-аста дарахтдан туша бошлади. Эшқобил ака қулочини кериб, икки сонига урди:

— Ҳа, энағар Бойбўриев! Тагин илиб кетдинг-а кўпкарини! Янги ҳокимнинг тоғаси мана, биз бўламиз, деб «Волга»нинг дарчасидан тирсакни чиқариб юрмоқчийдик, насиб этмади-я, водариғ!..

«НЕКСИЯ»НИНГ ИЛДИЗИ

**Соғлом бўлай десанг,
солиқдан қочма.**

(Янги чиққан шиор)

Тўйчиевни бир идорага чақирдилар. У сахар туриб йўлга тушди. Бу идорага кириш ҳам қийин экан. Эшикда бир қоровул, чарх-палакдек айланма тўсиқдан ўтсанг, яна бир қоровул. Тўйчиев қўлидаги чақириқ қоғозини пеш қилиб, аранг ичкарига ўтиб

олди. Ваҳимали хонада жиккакгина, олакўз йигит ўтирган экан. Тўйчиев уни таниди, лекин ўзини танимаганга олди.

— Яхшимисиз, ука. Чақиртирган экансиз, келдик.

Олакўз столдан бошини кўтармай, тўнғиллади:

— Ҳм, чақирмасак келмайсизми? Бойлик орттириш деганда дўппингизни тишлаб югурасиз, солиқ тўлашга келганда думингизни тутқизмайсиз! Шунақами?

— Унчалик эмас, — деди Тўйчиев, — Биз ҳамма солиқларни ўз вақтида тўлаб турибмиз.

— Фамилиянгиз?

— Тўйчиев. Саттор Тўйчиев.

— Ҳозир кўрамыз-да, — деди жиккак йигит ва ёнбошидан қалин дафтар олиб титкилай бошлади, — Тўймасов, Турдиев... Ҳа, мана, Тўйчиев Саттор. Ие, машинангиз бор экан-ку? «Нексия»! Суперсалон! Куллуқ бўлсин...

Тўйчиев айбдор кишидек ҳижолат бўлди:

— Раҳмат. Ҳа, энди бир кўнгиладан кетган эди-да...

— Мен сизга машина куллуқ бўлсин, деяётганим йўқ, солиқдан қочиб юргангиз куллуқ бўлсин, деяпман!

— Қочиб юргангиз йўқ, — деди Тўйчиев, — уни эндигина олдим.

Йигит иягини кўтариб чимирилди:

— Айтмоқчи, ўша «Нексия»ни қайси пулга олгансиз, билсак бўладими? Декларациянгиз борми?

— Эскироқ бир «Москвич»им бор эди, уни сотдим, кейин қайнимдан, укамдан қарз олдим.

— Хўш, «Москвич»ни-чи, уни ҳам қарзга олувдингизми?

— Йўқ. Аввал «Запорож»им бор эди. Ойликдан бир сиқим — бир сиқим орттириб...

Олакўз йигит товушини кўтарди:

— Ҳов, амаки! «Запорож» осмондан тушмайди. Уни ҳам пулга берадилар. Ўзингиз анчайин бир ўқитувчи экансиз. Ойликдан

орттириб машина олдим деганингизга қайси аҳмоқ ишонади?
Тўғрисини айтаверинг!

— Ундан олдин велосипедим бор эди...

Олақўз энди ошкора калака қилишга ўтди:

— Велосипедни ҳам, ҳойнаҳой, қарзга олганман, дерсиз?

— Йўқ, — деди Тўйчиев, — уни менга сизнинг отангиз совға қилган эди.

Олақўз йигит оғзини қийшайтириб ажабланди:

— Нега энди менинг отам сизга велосипед совға қилар экан?

Нима, сиз етти туғиб бир қолганимисиз?

— Отангиз мендан қарз эди. Эсингизда бўлса, институтга киролмай ўмбалоқ ошдингиз. Кейин дадангиз олдимга йиғлаб келди. «Жон Тўйчиев, институтда танишларинг бор экан, бизнинг ўғилчага ёрдам бервор, яхшилигингни унутмайман», деди. Бир амаллаб сизни институтга жойладик. Эвазига велосипедлик бўлиб қолдим.

Жиккак амалдор севиниб кетди.

— Ана-а... Масала равшан. Демак, сиз бир ҳалол, меҳнаткаш одамдан пора олгансиз! Мана «Нексия»нинг илдизи қаёқда экан! Мен бу ишни шундайлигича қолдиrolмайман. Ҳали гувоҳларни чақириб гаплашамиз.

Тўйчиев эшикка қараб юрди.

— Отангизни ҳам чақириб эсингиздан чиқмасин, — деди аста.

Олақўз жазаваси тутиб бақирди:

— Керак бўлса чақиртирамиз ҳам!

Тўйчиев индамай чиқиб кетди. У билади, Олақўз икки дунёда ҳам отасини чақиролмайди. Чунки унинг отаси ўлган эди.

СЎЗИМНИ СОТИБ ОЛДИМ

Бугун бир амаллаб саҳар турдим. Импра чойини дамлатиб, катта кулдонни олдимга қўйдим. Телефонда сўрашса, мен йўқман, деб

хонимга тайинладим. Енг шимариб ишга киришдим. Кеча муҳарриримиз топшириқ берган: «Биз шу вақтгача аравакашни мактаб келдик, Сайфи Содик — деди шеф, — қалам ҳам чарчади, одам ҳам. Энди ўша аравани тортадиган арғумоқлар ҳақида ёзиш керак. Гапимга тушундингиз-а?» Тушундим. Шефнинг «аравакаш» дегани амалдорлар, «арғумок», бу кўли қадок меҳнаткаш, сиз билан бизнинг ризқимизни етказиб бераётган оддий фуқаро.

Сигаретани бурқситиб хаёл суриб ўтирибман. Ажойиб халқимиз бор-да! Ўзи емай қўшнисига едиради, ўзи киймай меҳмонга кийдиради. Андишаси ҳам, қаноати ҳам, сабр тоқати ҳам ўзига хос. Бу қора кўзларнинг қайси бир хислатини ҳикоямга қўшсам экан?

Оёқ учида юриб хоним кирди.

— Хўжайин, сизни телефонга...

— Мени йўқ демайсизми?

— Айтдим. Собик вазирман, дейди. «Қарангчи, эшик-тешикни ёпиб, илҳом париси билан гаплашаётгандир», деб унамаяпти.

Ноилож нариги хонага чиқдим. Гўшакдан таниш овоз келди.

— Алло, Сайфи Содикмисиз? Мен Лочин акангизман. Лочин Кабиров. Собик вазир. Танидингизми?

Лочин Кабиров билан бир замонлар қалин эдик. Борди-келди қилиб турардик. Тўрт-беш йил бурун «ўз аризасига биноан», деб думи тугилган эди. Менда нима иши бор экан, хайронман.

Гўё унинг кўнғироғини кутиб, ўлиб тургандай, шўхчан товушда жавоб бердим:

— Э, бормисиз, Лочинбек ака! Қалай, келинойимларни хурсанд қилиб, неvara-чевараларни ўйнатиб, зерикмайгина юрибсизми? Одамни жуда соғинтириб юбордингиз-ку, ака!

Лочин ака негадир киноя аралаш деди:

— Биз ҳам сизни соғиниб қолдик. Бизникага бир келиб кетсангиз, мулла Сайфиддин. Уйни адашмай топарсиз, дейман. Ҳовли ўша-ўша.

— Уйни-ку адашмай топамиз-а, — деб қийшангладим, — лекин ҳозир вақт масаласи...

Лочин ака сўзимни кесди:

— Менга қаранг, акаси! Шу бугуноқ келасиз. Бошқа иложингиз йўқ. Эсингизда бўлса, бир вақтлар менга китобларингизни совға қилувдингиз. Ана шу матоҳларингизни ўзингизга қайтариб бермоқчиман. Агар бугун олиб кетмасангиз, эртага уларни Эски жувадаги носфурушнинг олдида кўрасиз. Гап тамом!

Гўшак «ту-ту»лаб қолди. Шалвираб ичкари кирдим. Бу ёғи қизиқ бўлди-ку, ноинсоф, сенга биров ҳиммат қилиб китоб ёзиб берибди. Ўқисанг ўки, бўлмаса тоқчага қўйиб қўй. Сендан ош-нон сўрармиди? Сен бўлмасанг, биронта невар-певаранг китобнинг кадрига етар, шу ўқир. Тавба! Тағин носфурушга бериб юбораман деб пўписа қилганингга ўлайми!

Бормасам бўлмайдиганга ўхшайди. Собиқ вазир бир балони бошламасин, деб йўлга тушдим. Лочин аканинг уйини яхши билардим. Бир пайтлар бу ерда роса маишат қилганмиз. Қанча шеърлар ўқилган, қанча-қанча «Наполеон» шишалари бўшаган. Лочин аканинг шаънига узундан-узун алёрлар айтилган.

Ўша боғ кўчанинг этагидаги нақшинкор дарвозалик ҳовлига кириб бордим. Лочин ака кўқон гилос тагида айланма креслода ялпайиб ўтирибди. Олдида бир ликобча қоп-қора йирик гилос, гардин чойнак. У мени кўриб ўрнидан ҳам турмади. Ўтирган ерида касалманд кишидек аранг жилмайиб қўл чўзди. Мен ҳам гуноҳкор кимсадек, ийманибгина ҳол-аҳвол сўраган бўлдим. Гапимиз қовушмайроқ турди. Лочин ака бир пиёла чой узатиб сўз бошлади.

— Қарасам, ҳаммаёқ китобга тўлиб кетибди. Ке, буларни бир тозалаб қўяй, дедим. Бу китобларнинг чиққанига ўн йил, ўн беш

йил бўлди. Эгалари ҳам тополмай зор бўлиб юргандир, ўзларига қайтариб берай дедим. Тўғрими?

— Билмасам — деб минғилладим, — биров зор, биров безор дегандек...

Лочин ака оғир қўзғалди. Орқасидаги токчадан бир даста китоб олиб, олдимга ташлади.

— Манавилар ўзлариники, — деди креслога чўкиб, — пулини берингу олиб кетаверинг.

Қизариб кулимсирадим.

— Тушунмадим, ака. Нима, сиз... ўзимнинг китобимни ўзимга сотмоқчимисиз?

— Бўлмасам-чи, — Лочин ака айланма креслода у ён-бу ён чайқалиб, ёйилиб кулди, — ҳозир бозор иқтисоди, айби йўқ.

Анграйиб қолдим. Қўлим титради, юрагим дукиллади. «Буни худо урибди» дедим ичимда. Ўзимни босиб олиш учун бир муддат китобларимни варақлаб ўтирдим.

— Кечирасиз-у, бу одамгарчиликдан эмас, — дедим ниҳоят, — ахир мен кўнглимдан чиқариб... сизни ака, деб самимий тилак билдирган бўлсам-у, сиз...

Собиқ вазир бошини кресло суянчиғига ташлаб хохолаб кулди:

— Лаббай? Самимий тилак дедингизми, азизим? Ўша самимий сўзларингизнинг нархи неча сўм бўлади, мулла йигит? Китоб ёзиб, қўш-қўллаб топширган пайтингизда ҳар бир сўзингизга палон сўмдан беринг, десам нима қилардингиз? Раҳмат айтиб сўраган пулимни берардингиз. Энди бизнинг керагимиз йўқ-да, тўғрими? Энди биз отдан тушганмиз, хуллас, собиқмиз. Одамгарчилик эмиш. Илгари кунора келавериб, остонамни тўздирдинглар, мана, икки йилдирки, ҳолинг қалай, деб биронтанг келдингми? Одамгарчилик шуми?

Лочин аканинг рапидадек япалоқ бетига қараб дедим:

— Хўш, мана бу китобларингиз... э китобларимга қанча сўрайсиз?

У бамайлихотир жавоб берди:

— Мен савдолашиб ўтирмайман. Каминани мақтаб ёзган ҳар бир сўзингиз учун майли, юз сўмдан бера қолинг.

Нафасим ичимга тушиб кетди. Жинни-пинни бўлганми бу ўзи? Ҳозир китоб чиқариш ўлимдан қийин бўлса. Бир амаллаб чиқарган тақдирда ҳам...

Китобларимни бир-бир варақлаб, дастхатларимга кўз югуртирдим. Қарасам, бу қари тулки аллақачон ҳамма сўзларимни битта-битта санаб, пулга чақиб қўйибди. Биринчи китобда собиқ вазирни ўн икки сўзда мақтабман, бу юз сўмдан бир минг икки юз сўм бўлади. Иккинчиси — икки минг олти юз сўм, учинчиси — уч минг тўрт юз сўм, энг охириги марта совға қилган китобимнинг деярли бир бетини тўлдириб қуллик қилибман. Хуллас, саккиз минг тўрт юз сўмлик хушомад сўз айтган эканман.

Зора, кўнгли юмшаса, деган умидда антиқа китобфурушга мўлтираб боқдим:

— Инсоф қилинг, Лочин ака, ҳозирги пайтда бир китоб чиқаргунча... ўзингиз биласиз...

— Биламан, — деди у эснаб, — ҳозир ҳаммага қийин. Тунов куни газетада ўқидим. Ёзувчиларнинг қалам ҳақи ошибди. Жилла қуриса, орамизда бўлиб ўтган гапни хангома қилиб, бирор ерда бостирсангиз, ҳиссаси чиқиб кетади.

Ноилож кисса ковладим. Эрталаб хотин, уй ҳақини тўлаб келинг, деб чўнтагимга пул солиб қўйган эди. Санасам саккиз минг чиқди.

— Мана, бори шу экан, — деб столга қўйдим.

Лочин ака, майли борига барака, йўлингиз тушганда қолганини ташлаб кетарсиз, деб рози бўлди. Ҳиммат юзасидан китобларимни чиройли қилиб сувқоғозга ўраб берди.

Уйга келсам, хотин пошшо шумхабар тайёрлаб ўтирибдилар.

— Қуриб кетсин, ҳар куни бир ташвиш, — деди ўзини оқлагандай, — ҳалиги Турсунбой тоғам бору Яккабоғдаги, ўшанинг ўғлини прописка қилиш керак экан. Маҳалла оқсоқолига чиқсам, кўкидан борми, келин, деб ишшаяди бетавфик. Шунга битта китобингизни ёзиб беринг, кейин ичига...

Хотиннинг оғзидаги оғзида қолди.

— Энди ҳеч кимга китоб ёзиб бермайман, — дедим тўқ эткизиб, — тавба қилганман.

Хоним гапимга қулоқ солмай жаврайверди:

— Мана, мен бир китобингизга эсдалик ёзиб қўйдим. Энди сиз қўл қўйворсангиз бўлди.

Қарасам, хотин тўра бир китобимни ички бетини тўлдириб оқсоқолнинг бола-чақасию етти авлодига ҳамду сано битиб қўйибдилар. Ўлганда олтмиш сўз чиқади.

Дастхатимга қараб ўйланиб қолдим. Мабодо оқсоқол ҳам ишдан бўшаб бекорчи бўлиб қолса-чи? Вазирга ўхшаб, ол омонатингни деса-чи? Унда хонавайрон бўламан-ку?

Бошимни кўтардим. Тепамда хоним илжайиб турибдилар. Бир қўлида китоб, бир қўлида ручка.

— Адажониси, манави ерга булбулнинг тумшуғидай имзочангизни қўйворинг, илтимо-ос...

МЕНИНГ ХЎРОЗ ҚУВГАНИМ

Йигирма йил мактабда ишладим. Қарасам ёшим ўтиб боряпти. Ўғлим эр етиб, қизим бўй етиб, невара кўрадиган бўлиб қолибман. Ҳаракатимни қилмасам бўлмайди. Бир куни кўзимни чирт юмиб, ариза ёздим. Сур-сур билан аранг мактабдан бўшаб олдим. Бўшашга бўшадиму энди нима қилишга ҳайронман. Муаллимликдан бошқа ҳунарим йўқ. Лекин билагимда кучим бор. Меҳнатдан қочмайман. Ўйлаб-ўйлаб, катта шаҳарга

жўнадим. Темир йўл вокзалининг ёнидан ижарага арзон-гаров бир уй топиб олдим. Ўзимга ўхшаган учта бекорхўжа бор экан, мен тўртинчиси бўлдим. Азим шаҳар, барибир азим шаҳар-да. Бу ерда бировнинг юкини бозордан олиб чиқиб берсангиз ҳам беш-ўн танга ишлайсиз. Эринмасангиз, ўзингизни тарозга солмай инсоф қилсангиз бўлди, насибангиз топилаверар экан. Бир-икки кун ҳар кимнинг ҳожатини чиқариб, тирикчилик қилиб юрдим. Кейин ҳамхоналаримнинг маслаҳати билан мен ҳам 2-МБга аъзо бўлдим. Марказий мардикорлар бозорини улар ўзларича шунақа дер эканлар.

Тонг саҳар турамиз. Енгил хўрак қилиб, йўлга тушамиз. 2-МБ шаҳарнинг қоқ марказида. Бу бозорнинг бригадири бор. У кунига азонда шефнинг ҳақини йиғиб кутиб туради. Шеф келади, сафимизга назар солади.

— Кечагидан кўпми одамнинг? — деб бригадирга дўқ қилади. Кейин четроққа чиқиб бизнинг садақамизни оладию суякка тўйган бойтеватдек думини қисиб кетади. Бизлар ёнимизда тўхтаган машинага умидвор бўлиб қараймиз, зора биронта одам тушиб, кучимизни ижарага олса, деб кутамиз.

Ниҳоят, менинг ҳам омадим келди. Тушга яқин шундоққина тумшуғимда катта қора машина тўхтади. Ундан ёз бўлса-да, ялтироқ костюм-шим кийган бўйдор бир йигит тушди. У тўғри бизга қараб юрди. Ҳамма дувиллаб олға югуради. Бир-бирини итариб-суриб, бақиради:

— Нима ишингиз бор, ака, ест қиламиз!

— Ҳамма нарса қўлимдан келади! Савдолашмайман, мени олинг...

Мен қимирламай туравердим. Бояги йигит қий-чув қилаётганларга киё боқмади. Сочимнинг оқини хурмат қилдими, тикка менга қараб юрди. Яқинлаб келдию бармоғини илмоқ қилиб чақирди. Секин олдига бордим.

— Машинага чиқинг! — деди буйруқ оҳангида. Беихтиёр юрдим. У индамай орқа ўриндикқа чиқиб ўтирди, менга негадир шофёрнинг ёнидан жой кўрсатди. Кетдик.

Йўлга тушгач сўради:

— Бир кунингизга неча сўм оласиз?

— Юмушнинг оғир-енгиллигига караб-да, — дедим, — икки минг, уч минг. Қандай ишингиз бор эди?

— Хўроз сўйишни биласизми?

— Анча бўлди сўймаганимга. Илгари, хўрозимиз бор пайтда сўйиб турардим.

— Менинг битта хўрозим бор, шуни сўйиб патини юлиб берасиз. Беш минг сўм тўлайман.

— Э, бу пул кўплик қилади. Хўрозингизни нари борса, икки соатда саронжом қиламиз. Бизга уч минг ҳам етади.

— Мен битта гапираман, — деди харидор йигитим, — хўрозни сўясиз, патини юлиб қозонга соласизу беш мингни олиб кетаверасиз. Гап тамом !

«Тамом бўлса — тамом, — дедим ичимда, — текин пул топадиган одамга ўхшайсан. Синган бировнинг кўзаси, тўкилган бировнинг бўзаси, менга нима, деган экан бир бечора. Шу хўрозингни сўйиб, патини юлишми, бўлди, боппаймиз».

Тўхтамай юриб, шаҳар ташқарисига чиқиб кетдик. Катта бетон йўлнинг ўнг тарафидаги бир маҳаллага бурилдик. У жийдазор деган мавзе экан. Икки-уч қаватли уйларга караганда, бу ерда товонидан тош ўтмайдиган тўранамо кишилар турадиганга ўхшайди.

Баланд дарвозалик қўшқаватли уйнинг олдида бориб тўхтадик. Харидорим чўнтагидан сигаретдай қора қути чиқариб, тугмачасини босди. Шу заҳоти дарвоза ланг очилди. Ичкари кирдик. Дарвозахонанинг ўзи бизнинг томорқача келади. Ҳовлинику, айтмаса ҳам бўлади. Гир айлана қилиб нақш-нигорли иморатлар солинган. Ҳовлида дарахт кам, ҳаммаёк гулу

гулзор. Ўртада катта ҳовуз, чеккароқда баланд шийпон, икки-уч киши ўтирадиган кичкина-кичкина айвончалар.

Харидоримнинг исми Мирсодиқ экан. У мени эргаштириб, ҳовуз бўйига олиб борди. Икки йигит гурунглашиб ўтирибди. Олдиларида думалоқ стол, турли ноз-неъматлар, ранго-ранг шишалар. Йигитларнинг бири семиз, қориндор, олакўз. Эгнига оқ тўр кўйлак кийиб олган. Иккинчиси чиллашир: бўйни узун, ингичка, қовунбош.

— Мана хўрознинг кушандаси, — деди Мирсодиқ мени кўрсатиб.

— Унда бошладик, — деб хириллади олакўз ва ёнидан юз доллар чиқариб столга ташлади. Чиллашир йигит чийиллади:

— Паст кетманг, ака! Гавдангизни қаранг!

Олакўз совуқ кулди:

— Етмаса, ёнига сени қўшиб тиквораман, ҳошимча !

Бу йигитлар бир нима устидан баҳс ўйнашганини пайқадим. Мирсодиқ шофёрига сим қоқди. У шипиллаб бир уйга кириб кетдию анчадан кейин катта темир қафас кўтариб чикди. Темир қафасда тожиси шапалоқдай келадиган қизил-кўнғир, семиз хўроз гўдайиб турарди.

— Мана шу хўрозни тутасиз, — деди Мирсодиқ, — тутиб сўясиз. Патини юлиб берсангиз, бўлди, орамиз очик. Тушундингиз-а?

Бош силкидим. Чиллашир йигит яна чийиллади:

— Тутолмайди, тутолмайди, мана кўрасиз...

Бақалоқ унга ўқрайиб қараб қўйди:

— Тутолмаса, ўрнига сени сўйиб, табака қиламиз.

— Ва-а! Мен ориқман, бир чимдим ҳам этим йўқ!

— Оч! — деб буюрди Мирсодиқ. Шофёр қафасни очди. Бабақ хўроз сакраб чикдию ҳовлининг тўридаги гулзорга қараб йўрғалади. Мен ортидан эргашдим. Хўроз менга ўгирилиб қаради ва лип этиб, бир туп калин гулнинг ичига кириб кетди.

Мен нариги тарафга ўтиб кутиб турдим. Чикавермагач, гулзорни титкилай бошладим. Шу пайт хўроз «қа-қағ!» дедию ирғиб чиқиб қочди. Мен қувдим. У учиб бориб, бир пастак дарахтга кўнди. Мен бир-бир босиб яқинлашдим. «Туту! Туту!» деб қўлимни чўзиб боравердим. Дарахтга етиб энди ушлайин деганимда хўроз «ку-ку-қув!» деб потирлаб учдию ўн қадамча нарига бориб тушди. «Қани, қўлингдан келса, тутиб ол», дегандек ҳовуз ёнида менга қараб турибди. Ўзимча уни алдамоқчи бўлдим. Ерга ўтирдим. Хўроз у ёқ-бу ёқ аланглаганда туфлимни ечиб, ялангоёқ бўлиб олдим. Сакраб туриб, сиртлондай унга ташландим. Хўроз қақағлаганча лапанглаб қочди, мен ер чангаллаб қолавердим. Йигитлар гуриллаб кулишди. Чамаси, Мирсодиқ билан чиллашир йигитнинг тили бир шекилли, иккови кўпроқ хурсанд эди.

Ярим соатча хўроз қувиб, ҳолдан тойдим. Тилим осилиб қолди. Лаънати хўроз эса ҳаланчакнинг тепасига чиқиб, менга қараб ўтирибди. У ер баланд, камида беш метр келади. Ерга энгашидим, ёлғондан кесак олиб, отган бўлдим. Хўроз парво қилмади. У менга ўхшаган ёлланма кишиларнинг қуруқ пўписасини кўп кўрган шекилли, атрофига мағрур боқиб, бир оз ўтирдию тўғри ҳовузга қараб учди. Изма-из югурдим. У нариги тарафга ўтиб, қараб турди. Мен айланиб ўтгунимча яна ортига парвоз қилди. Нима қилсам экан-а бу ярамасни? Наҳот шу паррандани тутолмай мана бу олифта йигитларга кулги бўлиб қолаверсам?

Оғзим қакраб кетди. Водопроводдан сув ичиб бир четга ўтирдим. Хўроз ҳам сал нарида намоишкорона гердайиб юрибди. У тесқари бурилганда ирғиб туриб ташландим. У «қа-қа-қа!» деб жон ҳолатда қочдию бир тиканли бутанинг остига кириб олди. Энгашиб пойлаб турдим. Унинг катта тожи кўринди. Қўл чўзган эдим, ортига тисарилди. Мен ҳам таваккал қилиб бутага бош сукдим. Хўроз вағиллаб бетимга чанг солдию, қўлимни чўқиб, биқинимдан ўтиб кетди. Ҳам бутанинг

тикониға, ҳам безори хўрознинг тирноғига тирналиб қолавердим.

Яна бирор соат хўроз қувиб кўрдим. Бироқ унинг битта патига ҳам кўлим етмади. Буни кўриб, хўрознинг чапдастлигию менинг ношудлигимга тан бердим, Мирсодиқ олдимга келди.

— Бугун ишингиз юришмади, домла, — деди илжайиб, — хоҳласангиз биз билан тушлик қилинг-да, кета қолинг. Мана бугунги хизмат ҳақингиз.

— Қилмаган ишга ҳақ оламанми, — дедим хижолат бўлиб, — кераги йўқ.

— Хўроз тутолмаган бўлсангиз ҳам, ярим кун вақтингиз кетди. Олинг! — У чўнтагимга пул солиб қўйди.

— Қизиқ бўлдию...

— Ҳа, роса қизиқ бўлди. Сизни билмадиму аммо биз мазза қилиб дам олдик. Тожихондан берган тузимга рози бўлдим. Энди эртага келасиз. То шу хўрозни тутиб, патини юлмагунча келаверасиз. Мен ҳақингизни тўлаб тураман. Келишдикми?

Жўнадим. Кўчада овқатланиб, хужрага қайтгунимча кун кеч бўлди. Ҳамсояларим кўкариб кетган пешонамга қараб учирик қилишди:

— Ие, домла, нима бўлди, биронтаси билан муштлашиб келдингизми?

— Ҳа, боксга тушдик, — деб кулиб қўя қолдим.

Кечаси билан ухлай олмай тўлғониб чиқдим. Тушимга бабақ хўроз билан унинг эгаси кирибди. Мирсодиқнинг танаси одамга, башараси хўрозга ўхшар эмиш. Кўзлари кичкина, қипқизил, бурни илмоқдай ўткир, оёқларининг тирноғи бир қарич-бир қарич. У «Ҳм, домла, қалайсиз, қатик берсам ялайсиз!», деб ишшайиб кулармиш. Хўроз бўлса: «Бизнинг хўжайин йигитларнинг хўрози!», — деб одамга ўхшаб гапирармиш.

Эрталаб қасд қилиб ўрнимдан турдим. Ё бугун ўша сўйилгурни тутиб, патини юламан, ё бу ҳовлига қайтиб қадам босмайман!

Шу қасам билан Мирсодиқниқига кириб бордим. Бу сафар ховуз лабида кечаги гунгалак йигит, чиллашир бола, тагин иккита узун-калта меҳмонлар ўтиришарди. Мирсодиқ, текин томоша бор, деб оғайнилариани ҳам чақирган шекилли-да.

Хўрозвой нонушта қилаётган эмиш, бир замон кутиб ўтирдим. Ниҳоят, шофёр йигит темир қафасни кўтариб чикди. Курашга чоғланган полвондек ирғиб турдим. Меҳмонлар ҳам кўзғолдилар. Улар қафасда қанот қоқиб, қуқуғлаб турган бабақ хўрозга қараб, кулиб-кулиб қўйишади. Шофёр қафасни очди. Хўроз пайсаллаб чиқавермади. Унгача мен олдинроққа ўтиб, пойлаб турдим. Мирсодиқ: «Ҳа, Тожихон олға!», деб қафасни туртди. Хўроз лапанглаб чикдию гулзор томон учди. Мен мушукдай сапчиб ўзимни унинг устига ташладим. Қўлим хўрознинг ёғочдай оёғига тегди. Бетимни атиргулнинг тиконлари тилиб юборди. Аммо хўрознинг иккала оёғидан маҳкам ушлаб тортавердим. Бир амаллаб уни ташқарига чиқариб олдим. Хўроз қайрилиб қўлимни чўкиди. Мен уни ғиппа томоғидан бўғдим. Юзимдан қон оқиб, лабимга тушди. Ўз қонимни ўзим ялаб хўрлигим келди. Мирсодиқ бўлмаганда хўрознинг бўйини қайириб, узиб ташлардим. У елиб ёнимга келди.

— Хўв нима қивотсиз?! — деб қўлимга ёпишди. Хўрозини тортиб олди, — бу шўрвага соладиган минг сўмлик товук эмас. Уни минг долларга олганман! Индамаса, ростдан ҳам ғийқ этказиб, а? Тожихоним омон бўлса, ҳали сизга ўхшаганларнинг қанчасини лақиллатади.

Мирсодиқ хўрознинг бўйини силаб, тожисидан ўпиб қўйди. Мен дарвозахонага қараб юрдим. Ҳануз бетимдан қон оқарди. Қўлювғичда юз-қўлимни ювдиму, кўчага чикдим. Минг долларга хўроз олиб, унга дори ичириб... мардикор ёллаб, қувдириб кўнгилхушлиқ қиладиган бойваччаларга лаънатлар

ўқиб, кетиб боряпман. Кўча бошига етганда ортимга қайрилиб қарадим. Баланд дарвоза олдида ҳеч ким кўринмади.

ЗОРИЙДАН ЎЧ ОЛГАНИМ

Тақдир экан, мен ҳам тошкентлик бўлиб қолдим. Даҳаларни обдон кезиб чиқдим. Кўнглимга Юнусобод ўтирди. Ҳавоси тоза, бир томони дала, одамлари жа унақа курумсоқ эмас. Бозордаги қоровулбегининг ҳам инсофи бор. Азонлаб юз сўм-юз сўмдан йиғиб берамиз, то эртасигача ғингшимайди. Бодомзор деган ерда бир кампирникида ижарага тураман. Эрталаб икки пиёла чойни чала-чулпа ютаману бозорга йўрғалайман. Бозор шундоқ биқинимизда. Ўзим тенги қизлар, турли вилоятлардан келган опалар билан гурунг қилиб харидор пойлаймиз. Матлуба деган самарқандлик опамиз бор, шўх. Икки гапининг бири кулгили. Бу сафар ҳам учуриқ қилди:

— Нима бало, бугун эркак зотининг бари беланги бўлиб уйдан чиқолмай қолганми, икки соат бўлди, на ғилайи, на маймоғи кўринади.

Матлуба опанинг гапини эшитгандек, ёнгинамизга ғийқ этиб новвотранг «Нексия» келиб тўхтади. Ундан ўрта ёшлардаги пўрим йигит тушди. Беихтиёр ҳаммамиз бир-икки қадам илгари босдик.

Пўрим йигит бетимизга бир-бир боқиб чиқди, оёғимизга, кўкрагимизга разм солди.

— Сиз мол оладиган қассобга ўхшайсиз, — дедим чидамай, — неча килолиги керак? Ишингизни айтинг, биз шунга қараб одам ажратайлик. Ҳовлидаги юмушларга Гулсафсар уста, домда уй йиғиштиришга, мана, Рая бор. Мен бўлсам, одам сўйишдан бошқа ҳамма нарсани удалайман. Бир сафар оқ эчкимиз арқонга ўралиб қолибди. Қарасам, харом ўладиган. Уйда ҳеч ким йўқ эди. Шартта кетмондастани «от» қилиб миндим

ошпичоқ билан эчкини бўғизлаб ташладим. Так что, ишингизни айтаверинг.

Йигит чайналиб, мижғовланди:

— Менга китобни шариллатиб ўқий оладиган одам керак...

Ёнимдагилар жим бўлиб қолишди. Уларнинг кўпчилиги мактабни битирмаган эди.

— Унда мен бораман экан, — дедим, — ишқилиб, китобингиз ўлгур қизикроқми? Баъзи бир хил китоблар бўлади, ўн варақ ўқимасингиздан одамни уйқу босади.

— Борганда кўрасиз. Ҳа, айтганча, иш ҳақини келишиб олайлик.

— Нархи от билан туя бўлармиди? Эрталабки чойимни уйда ичиб бораман. Тушликка бир оби ёвғон берарсизлар. Кўзимнинг нурини ўзингиз баҳолайверинг.

Новвотранг «Нексия»га чиқиб, йигитнинг ёнига ўтирдим. Шаҳарнинг кун ботарига қараб кетдик. Жинкўчалардан, катта қабристондан ўтиб, кўримсизгина бир ҳовли олдида тўхтадик.

— Бу домламининг уйлари, — деди йигит, — у киши таниқли одам, профессор. Қулоқлари яхши эшитмайди, кўзлари ҳам хира тортган. Лекин хотиралари яхши. Биров ўқиб бериб турса, эшитганларини дарров эсда сақлаб қоладилар.

Ҳовлига кирдик. Йигитнинг «домламин» дегани ўлганда саксон-саксон бешни урган, тақирбош, қошлари қув оппоқ, букчайиб қолган бир қария экан. У баланд креслода оёқларини ерга осилтириб ўтирарди. Йигит саломлашди, мени таништирди. Домла индамай бош силкиди. Йигит бир чойнак чой дамлаб кириб, хонтахтага қўйди. Қўлимга ёстикдай китоб тутқазди. У Зорий деган ёзувчининг «Мен нега ўлмадим» деган романи экан. Юрагим орқасига тортиб кетди. Бу савилни қачон ўқиб бўламану, қачон ҳақимни оламан?

Домла қўлига қалам-қоғоз олди. Шариллатиб ўқий бошладим.

— Ҳай, хай, секинроқ, — деди шогирд йигит, — сиз диктор эмассиз, роман ўқияпсиз.

— Ие, ҳижжалаб ўқийми? — дедим энсам қотиб, — бунақа ўқишда бу ерда бир-икки ой қолиб кетаман-ку?

— Романни ўқиб бўлгунигизча қоласиз, — деди йигит. Энди шошмайроқ ўқишга тушдим. Йигит бирпас кузатиб турдию, «Бўпти, домлажон, мен ҳали бир хабар оларман», деб чиқиб кетди. Домла ўқтин-ўқтин тўхтатади, қоғозига «коллизия», «ечим нотўғри», «типик характер» каби мен тушунмайдиган сўзларни ёзиб қўядию «ўқинг!» деб буюради. Хуллас, чой хўплаб-хўплаб, эснаб-эснаб, пешингача аранг йигирма бет ўқибмиз. Китоб жонивор ҳам ўлгудек зерикарли экан. Зорий бўлмай зорманда қолгур бир эзма ёзувчи бошидан ўтган-кетганларини эринмай бир ипга тизаверибди, тизаверибди, нақ кўнглинг айнийди. Товба дейсан,ғалати замон бўлдим, пулинг бўлса бас, не деб ўтласанг, не деб алжирасанг, лубой босмахона ма, деб китоб қилиб чиқариб бераверади. Бундоқ эзма-чурук китоб ёзиб одамларнинг вақтини ўғирлаганларнинг қўлига куйдирги чиқсин-е, дедим ичимда.

— Ҳўв, мулла киз, ўқимайсизми?

Сесканиб кетдим. Чолим ола кўзларини тикиб бақрайиб турарди. Тағин бидиллаб ўқий бошладим:

— Бодроқ бўлманг. Қўғирмоч бодроқ эмассиз, — деди чол. Яна секинлашдим.

Деворсоатга қарасам, бир яримдан ўтибди.

— Чарчамадингизми, домла? — дедим, — тушлик қилиб олмай-сизларми?

— Биз сиздек студент пайтимизда кунига бир маҳал овқатланиб юраверардик. Яна бир-икки соат ўқисак, аср бўлади, бир йўла бемалол овқатланамиз.

Чолнинг зикналиги жаҳлимни чиқарди:

— Мен Сариосиё деган олис юртдан Сизга ўхшаган прапесирга китоб ўқиб бериб, гастрит орттиргани келган эмасман. Аввал таом, кейин калом, деган гап бор, домла!

Домла олдидаги тугмачани босди. Чолнинг ўзига ўхшаган букчайган қора кампир кирди.

— Мана бу қизга бир коса овқатинг бўлса, бера қол, — деди чол, — қорни очибди.

Бирор соатдан кейин қоринни тўйғазиб чолнинг олдига кирдим. Қарасам, у калласини ортига ташлаб, оғзини ланг очганча қотиб қолибди. Бирор нарса бўлганми, деб кўрқиб кетдим. Югуриб чиқиб, кампирни чақириб кирдим. Кампир:

— Эшжонов! Туринг, мақола тайёр бўлдими, деб анави зорманда икки марта телефон қилди, — деб чолини турткилади. Сўнгра менга ўгирилди, — Зорий деган бир ўламса ёзувчи бор, ўғли банкада ишлайди. Менинг китобимни мақтаб бир мақола ёзиб берсангиз, фалон баннисага текин ордер тўғрилаб бераман, деб ваъда қилганмиш. Биласиз, қизим, ҳозир ўн кунгина баннисада ётиб чиқишнинг ўзи фалон минг сўм бўлади. Бу киши прапесир, Зорийни икки оғиз мақтаб кўйса, сўзи ҳар ерда ўтади. Текин ордер беришса, касали билан олишарди. Сахари бор, давлениеси бор...

Бирдан гаранг чолимга раҳмим келиб кетди. Майли, савоб учун яна бир-икки кун ўқиб берай, дедим. Қарасам, бўлмайдиган. Китобнинг эгаси келиб, жанжал қилди. Бу Зорий деганлари қовунбош, калласи қалтираб турадиган чиллашир бир киши экан. Қўлимдаги китобга бир қараб кўйдию:

— Энди олтмишинчи бетга келдингларми, баракалла! — деб шанғиллади, — бунақада сиз уч ой ўқисангиз, сиз уч ой ёзсангиз... унгача камина Зорий замонавий романга аталган мукофотдан қуруқ қолар эканмиз-да.

Домла енгил эътироз билдирган бўлди:

— Биз романнинг мағзини чақиб, аста-аста мутолаа қиляпмиз-да, Зорий...

— Бунда мағзини чақадиган нарса йўқ! — деб чинқирди Зорий, — мен турмада бошимдан ўтганларни бирма-бир ёзиб

чиққанман, холос. Сиздан лозими – тўрт оғиз таъриф бериб, Зорийнинг ушбу асари мукофотга зап лойиқ бўлибди, деб қўйсангиз бас эди. Ҳушингиз бўлмаса, бу ёққа беринг китобни! Бу ёғига чидамадим. Қарасам, бу палакат Зорий отаси тенги одамни ўтдан олиб, сувга соладиган.

— Ҳўв, намуноча кўриқчининг шақилдоғидек шақиллайсиз? — дедим унга, — бир кекса олимни ҳақорат қилишга ким ҳуқуқ берди сизга?

Зорий менга ажабсиниб боқди. Важоҳатимни кўриб, ҳатто бир оз довдиради. Кейин ўшқириб берди:

— Сен кимсан ўзи? Ўртадан чиққан чақир тиканақдай бу ерда нима қилиб юрибсан?

— Мен мана бу дардисарингизни домлага ўқиб бериб ўтирган эдим, энди қутуладиган бўлдим. Мана, мана!

Шариллатиб китобни йиртиб ташлайвердим. Зорий лўкиллаб келиб қўлимга ёпишди. Унгача ўн-ўн беш варақни ғижимлаб остонага отиб юбордим. Жанжал устига шогирд йигит келиб қолди.

— Мен сизни судга бераман!— деб бақирди Зорий, — сиз бировнинг мулкига хиёнат қилдингиз, ярамас қиз!

— Сиз эса, виждонингизга хиёнат қилдингиз! Беринг судга, тезроқ беринг! Ўша ерда айтаман, Зорий деган бир товламачи муттаҳамлик қилиб, ит ўқимайдиган китобини текин путёвкага алмаштиряпти экан, дейман, хайми? Қачон берасиз судга?

Зорий индамай шогирд йигитга ўқрайиб қараб қўйди, ерда ётган китоб варақларини йиғиштириб олди-ю бир зумда ғойиб бўлди.

Кетмоқчи бўлдим. Шогирд чўнтак кавлади, хизмат ҳақимни бермоқчи шекилли-да.

— Йулқира берсангиз бўлди, ўткан кунимга розиман,— дедим, анақа гўрсўхтанинг китоби учун олган пул ҳам ҳаром.

— Унда сизни кузатиб қўяман,— деди йигит.

«Нексия»га ўтирдиму кадрдон бозорим сари учиб кетдик.

БИРОВНИНГ ПЎСТИНИ

Бир одам театрга тушди. Томошанинг ярмига борганда зерикди. Бир тарафдан зал совук, унинг устига сахнада ўйналаётган воқеа ҳам бачкана эди. Кетгиси келди. Пастга тушди. Кийимхонага бориб, пўстинини сўради. Кийим берувчи унга ялтоқланиб бокди.

— Ие, кетопсизми, акамулло? Шундайчин яхши ўйинни ташлаба?

— Яхши бўлса артистлар ўзи кўраверсин, — деди томошабиннинг энсаси қотиб, — пўстинни олинг.

— Боз сабр қиле-енг, акамулло! Ҳалиги ошиқ бача қўшиғини айтиб қайлиғини чағириб олсинда, ахир. Мен сизга бир пиёла чой берай, ичиб туринг.

— Э, қизик одам экансиз-ку, амаки! Ошиқ йигитингиз билан нима ишим бор? Пўстинни беринг, кетаман.

— Берамиз, акамулло, берамиз, шу дамгача бировнинг жомасини кийиб қочган мардум эмасмиз. Як нафас сабр кунед, акамулло...

— Пўстин! — деб бақирди томошабин.

Чол номига илгакдаги кийимларни нари-бери суриб кўра бошлади.

— Ҳали замон кўрувдим сабил қолгурни. Қайси гўрга кетди, ман ҳайрон...

Шу пайт тепадан ҳовлиқиб бир йигит тушиб келди.

— Пўстинингиз бу ёқда, — деди у ва ечиб эгасига тутқазди.

Томошабин бир пўстинига, бир актёр йигитга қараб ажабланди.

— Тушунмадим. Нега менинг пўстинимни кийиб юрибсиз?

— Айбга қўшмайсиз, ака, бозор иқтисоди. Гоҳо томошабинларнинг кийим-бошидан фойдаланиб турмасак, театрда тузукроқ кийимнинг ўзи қолмади...

УХЛАТАДИГАН ДОРИ

Ким нима деса десину, аммо бизнинг дўхтирларимиз орасида ҳам ўша мақтанчоқ чет элликлар олдига похол тўшаб кетадиган устомонлар бор. Ишонмасангиз, мана бу воқеага кулоқ солинг.

Бир кишининг аҳволи оғирлашиб касалхонага тушди. Уни операцияга ётқиздилар. Жарроҳлар ювиниб-чайиниб тахт бўлишди. Энди беморга наркоз бериш керак эди. Бироқ аксига олиб, наркозчи дўхтир келавермади.

Шу пайт эшикда Шоймардон деган шумхаёл, ҳазилкаш дўхтир кўринди. У жарроҳларнинг бир нарсадан дилгир бўлиб турганини сезиб ичкари ўтди. Икки оғиз гапдан масалага тушунди. Секин беморнинг тепасига борди, энгашиб унинг кулоғига шивирлади:

— Ёриев, сизни бир йўла учта катта дўхтир операция қилмоқчи. Ўзингиз тушунасиз, уларнинг ҳар бирига битта-битта кўкидан бериш керак. Сигир-бузоқ, дегандай, бордир уйда? Сотасиз-да, тоға. Жонингиз омон бўлса, мол топилади.

Бемор кўзларини пирпиратди, бир нима демоқчи бўлиб тамшанди ва... ҳушидан кетди. Шоймардон касбдошларига ўгирилди:

— Ана, текин наркоз! Бир соат ўзига келмайди. Бемалол кеса-веринглар.

— Ёриевнинг касали кўричак экан, ярим соатга қолмай бажо қилишди. Бемор кўзини очганда Шоймардон илжайиб турарди:

— Ҳазиллашдик, тоға, хафа бўлмайсиз. Бир сўмингиз керак эмас, Сигир-бузоғингиз ўзингизга буюрсин. Отдай бўлиб кетинг.

«АЛПОМИШНИНГ ЭНАСИ»

Мастон холанинг уйи бузилди. Дўппидек бўлсада, шаҳар марказида ҳовлиси бор эди. Қирқ йиллик қўшнилари билан тиллашиб, тўртта товуғига, Ҳасан чолига қараб умр кечириб юрган эди. Бир куни маҳалланинг каттаси кириб айтди, бу ердан катта йўл ўтармиш. Шунга йигирма чоғлиқ хонадон бузилармиш. Чолу кампир не дерди? Кўпчиликка келган тўй, беватан кўчада қолмасмиз, дейишди.

Ҳаш-паш дегунча кампир келин бўлиб тушган ҳовли теп-текис бўлди. Чол-кампирга икки хоналик чиройли уй беришди. Мастон хола қишда кўмир, ёзда ёғоч ёқиб овқат пиширишдан, ҳовли супуриб, қор курашдан қутилдию... бироқ бирор ойдан кейин зерика бошлади. Бу «дом» деганида одам бекорчиликдан ўлиб қолар экан. Кампир ўйлаб-ўйлаб, бозорга чиқмоқчи бўлди. Чоли эски ҳовлиси бузилганида ҳар хил темир-терсақлардан йиғиб қўйган эди. Мастон хола кичкина аравасига ўша темирларни ортди-ю, бозорга йўрғалади. Аввало, эрмак, бозорчи одамларни кўриб, ҳоври босилади. Қолаверса, бир сўм бўлса-да, ҳарна, пенсияга суянчик.

Ана, бизнинг кампиримиз ёйма бозорга кираверишда керилиб ўтирибди. Олдидаги сувқоғозга буюмларни ёйиб қўйган. Улар орасида бир-бир ярим кулоч келадиган арматурагача бор.

Шу пайт Мастон холанинг олдида бир полвон йигит келди.

— Хола, мана бу симингизга қанча сўрайсиз? — деди бир метр келадиган арматурани қўлига олиб. Бу холага нашъа қилди:

— Яхшилаб қара, болам. Бу сим эмас, темир тайёкча. Арматур дейди. Ўқловдай келадиган темирни сим дейсан-а, болам?

— Биз учун сим-да бу, эна, — деди кулиб полвон йигит. У битта арматурани зуваладай қилиб эгиб ўйнай бошлади. Кампир норози бўлди.

— Кўрдик, билагингда кучинг бор экан, — деди хола, аммо бу савилни оладиган бўлсанг майиштирмагин-да, болам. Олмасанг, молимни бузиб нима қиласан?

Кампир йигитнинг қўлидан темир таёқчани олди, енгил ҳаракат билан уни тўғрилади ва олдидаги сувқоғозга ташлади. Буни кўриб, полвоннинг кўзи чиқиб кетди.

— Ие, момой, сиз Алпомишнинг энаси экансиз, тавба қилдик, — деди. Йигит ҳамма темир-терсакни йиғиштириб олди. Кампирнинг айтганидан икки ҳисса кўп пул тўладию жўнаб қолди.

ЁЛҒОНЧИНИНГ РОСТ ГАПИ

Бобом раҳматлик ёзда сояси яхши бўлади, деб эшигимизнинг олдига бир туп мажнунтол эккан эди. Шу мажнунтол мени ёлғончиликка ўргатди. У пайтлар мактабга бормас эдим. Баҳорда эди шекилли, бир кун айвонда қамишдан най ясаб ўтирсам, Шермат укам ёнимдан лип этиб ўтди. Нима қилар экан, деб деразадан қараб турдим. Шермат уйга кирди. Тўғри бориб токчага осилди. Токчада икки коса нишолда турарди. Бобом ифторлик қиламиз, деб атайин шаҳардан олдирган эди. Шермат бир-икки уринди-ю, бўйи етмагач, бурчакдаги стулни судраб келиб тагига қўйди. Чўзилиб, нишолдага беш панжасини тикди. Энди икки марта ялаганда коса ағдарилиб тушиб синди. Шермат кўрққанидан стулниям унутиб қўчага қочди.

Бир оздан кейин бобом кирди.

— Буни ким қилди? — деди косани кўрсатиб.

— Мен эмас... Шермат синдирди, — дедим. Бобом индамай толга қараб кетди. Ингичка новдасини синдириб олди-ю, шип этказиб белимга бир туширди.

— Қилғиликни қилиб, ҳали ёлғон ҳам сўзлайсизми?

— Мен синдирмадим... Шерматингиз... ўлай агар... — деб хипчиндан хайиқиб, бир ёнимга ёнбошладим.

Яна бошимда новда зувиллади.

— Нега оғзинг оқариб турибди яламасанг?

Мен: «Қамишни пуфлайвериб, оғзим кўпириб кетди», дейишга кўрқдим.

— Худо урсин, бобо, мен яламадим!..

Мажнунтолнинг новдаси бешинчи марта зувиллаганда юз тубан ётиб олдим.

— Жон бобо, урманг... Мен... мен яладим нишолдани... — дедим йиғлаб, — косаниям мен синдирдим. Нон урсин...

— Ана энди эсинг кирди, — деди бобом, — бўйнинг узилсаям ёлғон гапирма.

Бобомнинг насиҳатини мен ўзимча тушундим: «Ўлғон гапирсанг майли, бироқ калтак ема». Шундан кейин ишларим юришиб кетди. Бобомнинг кўзларига бақрайиб туриб ёлғон сўзлайман. Қилган ишимни қилмадим дейман, қилмаганимни қилдим, дейман. Шафтолини мен ейман, шапалокни Шермат, қазноқдаги бозор ўрикнинг хузурини мен кўраман, мажнунтолнинг хузурини Шермат кўради. Нима бўлганда ҳам укам-ку, деб бирикки марта унинг ёнини олиб рост гапирмоқчи бўлувдим, бобом толни кўйиб, олма ёғоч кесиб келди. Олма новдасининг мазаси бошқачароқ бўлар экан. Илгарилари, тол чивик еб юрганымда ирғиб туриб кетардим. Олмадан кейин остонагача эмаклаб боришга тўғри келиб қолди.

Мактабга бордим. Ўқитувчимиз эртакдаги кампирларга ўхшайдиган қари бир хотин экан. Бечора дарсда нимагадир доим олма еб ўтиради. Мени, бўйнинг кичик, деб биринчи қаторга ўтказди. Қарасам — кулдай ишлатадиган, «Исमत, доскани ўчир!», «Исमत, бўр олиб ке!», «Исमत, эшикни ёп...». Бир куни доска ўчиргани латта олдим, бориб деворни ишқайвердим. Болалар кулди, ўқитувчи уришди.

— Опа, мен шабкўрман, — дедим ҳиқиллаб, — яқиндан яхши кўролмаман.

Ўқитувчининг раҳми келиб, мени энг охирги партага ўтказди. Маза бўлиб қолди. Ўнимдаги бола билан парта остида

бекинмачоқ ўйнаймиз, қизларнинг сочини бир-бирига боғлаб кўйиб, танаффусда чувиллатиб куламиз. Лекин охириг партанинг ёмон ери ҳам бор экан. Ўқитувчи ўтилган дарсни аввало шу ёқдан сўраркан. Ўйлаб-ўйлаб, бунинг ҳам йўлини топдим. Дарс тайёрламай келган кунларим: «Опа, мендан сўранг!» — деб шовқин соламан. Ўқитувчи сўрамайди, писиб ўтирган болаларни турғазади, улар жавоб беролмаса, қулоқ чўзма қилади. Билмайдиган кунларим «Кеча... кеча», дейману кўзимни тупуклаб, бурнимни тортаман. Ўқитувчимиз ҳайрон бўлади.

— Кеча нима бўлди, Исмаатжон, айта қол, болам...

— Кеча... тоғам ўлиб қолди... — дейман партани кучоқлаб. Ўқитувчи жим бўлади-ю, бошимни силайди. Кейин уйга жавоб бериб юборади.

Хуллас, ёлғонга эгар-жабдуқ уриб, юганлаб, саман отдай миниб олдим. Ўнинчини битиргунча етти марта холам, тўрт марта тоғам, икки марта аммам, уч марта амаким «ўлди». Мабодо дарсга беш-олти кун келолмай қолсам, Чимкентдами, Жамбулдами турадиган поччаларимдан бири ўлган бўлиб чиқади.

Мактабимизда битта физика ўқитувчиси бўларди. Баҳога ўлгидай қурумсоқ эди. Ўз ўғли булбулдай сайраб турса ҳам, сўкиб-сўкиб аранг «уч» кўйиб берарди. Ўғлининг аҳволи шу бўлгандан кейин бизникини билаверинг. Ўша зикна муаллим аллакимга: «Агар Исмаат институтга кирса, мен қишлоқдан кўчиб кетаман», — дебди.

Аттестат олгандан кейин уни кўчада кўриб қолиб тегишдим:

— Институтга кетяпман, муаллим, лаш-лушларингизни йиғиштиравинг.

— Боравер-чи, — деди хасис физик кулимсираб, — менинг аравам тайёр.

Институтга ҳужжат топширдим. Баҳоларимни кўрган одам ғўра егандай афтини бужмайтириши мумкин эди. Лекин ўша одам таржимаи ҳолимни бир ўкиб чиқса, дарҳол хўнграб мени бағрига босиши, чўнтагимга талабалик гувоҳномаси билан уч ойлик стипендияни солиб, юз-кўзимдан чўлп-чўлп ўпиши турган гап эди. Негаки, таржимаи ҳолим бўйича мен дунёда соямдан бўлак ҳамсоям йўқ, бечораҳол бир етимман. Мен қипқизил ялангоёқман. Мен ҳар кимнинг эшигида бир хизмат қилиб кун кўриб келганман. Ана энди камбағалпарвар ҳукуматимизнинг даврида олий мактабда ўкиб одам бўлмоқчиман...

Ростми-ёлғонми, менинг таржимаи ҳолимни кўриб, ректорнинг кўзидан ёш чиқиб кетганмиш. Нимага десангиз, у киши ҳам ёшлигида менга ўхшаб (яъни ўхшамай, демокчиман) етим ўсган экан-да!

Алқисса, биринчи сентябрда чалинган кўнғироқ мени ҳам аудиторияга етаклаб кирди. Лип этиб кўз олдимга физика ўқитувчиси келди. Нима қилди экан бечора, кўчдимикан? Тавба, дейман ўзимча, элликка кирибди-ю, икки энлик ёлғонни эплай олмаса-я? Исмат билан ҳазиллашувдим, деб қўя қолмайдими? Ахир, ҳамма вақт рост гапириш осонми? Одам тагчармдай тўзиб кетади-ку! Рост — сиркадай гап. Сирканинг ўзини ичиб бўлмайди. Унга озгина сув қўшилса, таомни хушхўр қилади. Шунинг учун ҳам сув-ёлғон, деб қўйибдилар.

Физика ўқитувчимга: «Сизни табриклайман, институтдан йиқилдим», — деб телеграмма юбордим.

Институтда қандай ўқиганимни айтсам, барибир ишонмайсиз. «Зачётлар» бошланди дегандан «чўлоқ» бўлиб, ҳасса таяниб оламан. Имтиҳонлар пайтида гоҳ «тутқаноқ» касалим тутади, гоҳ «азонгача квартирант кампирнинг оғзига сув томизиб» чиқаман. Ҳеч иложини қилолмасам, шартта бобомни «ўлдириб» қишлоққа кетвораман.

Мен ёлғонларимни тоифаларга бўлиб, битта дафтарга ёзиб борадиган бўлдим. Уларни домланинг феъл-атвориغا қараб ишлатаман. Масалан, агар домланинг кўнгли қаттиқ, тили аччиқ бўлса, «ўлган-йитган» баҳонани ишга соламан. Асов отдай пишқириб турган домлажоним бирдан юмшоқ тортади.

— Э... чакки бўлибди, — дейди лабини тишлаб, — қани, зачёткангизни бера қолинг.

Мабодо, ёшроқ ё мурувватлироқ домлага тушиб қолсам, дафтарчамнинг «Тасодифлар. Холис хизматлар» деган бетини очаман. Мен туфайли «омон-эсон туғруқхонага етиб олган» муштипар аёлнинг миннатдорчилиги ё уйдан адашиб «бўзлаб юрган болақайнинг кўз ёшлари»ни ёниб-куйиб гапира бошлайман. Ўшроқ домлам бақрайиб қолади, кексароғи бош силкиб маъқуллайди. Ахийри, ўтмас арранинг тишидай кемтик «уч»ни оламану шилт этиб тузоқдан чиқиб кетаман.

Туриб-туриб бир нарсага қойил қоламан. Мен ёлғонни циркдаги жонглёрнинг тўпидай отиб ўйнайману, лекин биронта киши мени ёлғончи демайди. Аксинча, кимга нима десам, чиппа-чин ишонади. Ўйлаб-ўйлаб бунинг ҳам сирини топдим. Бир хил одамлар ростни ростга ўхшатолмайди, негадир ерга қараб, қизариб гапиради. Мен эса ёлғонни ростга ўхшатиб юбораман. Гапирганда ховлиқаман, бидирлайман, энтикаман, қуюнаман, ух тортаман, лозим бўлса, кўз ёш ҳам тўкаман — ишқилиб, ростга ўхшатаман. Шунинг учунми, домлаларимнинг кўзига шумшук кўринмайман, вечер-мечер бўлса, аълочи студентларнинг биқинида ўтирмасам-да, пойгакка тушиб кетмайман, курсдош қизларнинг бир ажиб, ҳаёли табассумидан мен ҳам қуруқ қолмайман.

Бизнинг Туркистон тарафларда лола хазон бўлиб, атиргул очиладиган пайтда диплом чўнтакка тушди. Тушовланган отга ўхшаб, шаҳарда зўрға юрган эдим, пир этиб қишлоққа учдим. Ўразмат тажанг деган киши раис эди. Ўзи хирсдай, кўпол,

гапирса ўттиз икки тиши бирдай ёнар, юзингда кўзинг борми, демай чақиб оларди. Бироқ унинг қитиғи қаердалигини билардим. Уч кун деганда идорага бориб, қитиқ патига тегдим.

— Султон суягини хўрламас, ака. Сиз мана шу қишлоқнинг султонисиз, — дедим кўзимни лўқ қилиб. — Сиз султон бўлганда ҳам анов-манов султон эмассиз. Султонларнинг лочинисиз. Бир лочиннинг қанотида минг чумчуқ кун кўрар экан. Минг биринчи бўлиб келдик. Қанотингизга олсангиз, насибамизни териб еб юрсак, Ўразматжон ака...

Ўлғонимга тажанг қалпоқдай учди. Олдин эснаб ўтирувди, «лочин»ни эшитиб, жағи қаришди-ю, қоғоз-қалам ахтариб қолди.

«Бир куни бошингни ейман-ку сенинг», деб қўйдим эшикка чиққанда.

Шундай қилиб, 2-бўлимда ишлай бошладим. Бўлим бошлиғи икковимиз дастлаб ёғ билан сувдай кўшилолмай юрдик. Қараб турсам, тагимда хандақ ковламоқчи. «Бунинг кўлидан кетмонини олиш керак», деб ўн саккиз йил ўзимга холис хизмат қилган тилимни ишга солдим. Бир куни бошлиқ билан чойга чиқдик.

— Сиз менга жигаримдан ортиқсиз, Мансур ака, — дедим шивирлаб, — кеча туманга борувдим. Янги гап эшитдим. Раис кетармиш. Ўрнига сизни тайинлашмоқчи экан. Бир қувондим, бир қувондим! Хайрият, ҳақиқат бор экан, ака...

Бошлиқ бармоғини лабига босиб, «Ўрага», деди, мен «сичқон» дедим. У «тушди» деди, мен «гулдир» дедим. Сўнг икковлашиб «гуп» деб кулишдик.

Эртасига зириллаб идорага тушдим. Раисни холи топиб, энтикиб кирдим. Қора қозондай қоп-қора башарасига энгашиб:

— Мен сизни жигаримдай яхши кўриб қолдим, — дедим тап тортмай, — бироқ бизни етим қилиб кетасиз экан. Кеча марказга борсам, дув-дув гап. Катта хўжайин кетармиш. Ўрнига Ўразмат

ака бўлармиш, деб одамлар чапак чалиб юрибди. Бу хабарни эшитдим, олдингизга қараб югуравердим.

— Агар айтганинг келса, тўрт йилда менинг ўрнимда ўтирасан! — деб тажанг раис креслони бир урди.

— Айтганингиз келсин! — деб сидирилиб чиқиб кетдим.

Шу-шу, бўлим бошлиғи мўлтираб идора томонга қарайди, раис эса умидвор бўлиб туманга кўз тикади. «Қарайверсин, — дейман ичимда, — менга деса қараб кўзлари тешилмайдими! Биз вазифамизни бажардик».

Ўлгоннинг қудрати мени хавфли хандақлардан халос қилди, атрофимдагиларнинг наздида бир қарич кўтариб қўйди. Бўлим бошлиғи сув еган тол чивикдай юмшаб қолди, раис мени кўрса, қўл бериб сўрашадиган бўлди. Исмат читтак эдим. Исматилла бўлдим. Баҳорга чиқиб, Исматиллобекка айландим.

Менинг Исматиллобек бўлишимни кутиб ўтиргандек, бир куни бобом, катта момом, онам, укам маслаҳатга йиғилишди.

— Мушук мов бўлди, сенинг даминг чикмайди, — деди бобом, — кўзим тиригида уйлаб қўяй. Дарддан бошқанинг жуфти яхши.

— Кимнинг эшигини супурай, болам, кўнглингдагини айт, — деди момом.

— Уйланмасангиз жавобимни беринг! — чийиллади Шермат укам. — Ўзим эртагаёқ обкеламан биттасини.

Онам олдимга бир даста расм ташлади. Мундоқ ўйлаб қарасам, йигирма бешга кирибман-у, ишқ-муҳаббат деган паризод билан бир дамгина улфат бўлмабман, қошингни тагида кўзинг борми, деб битта қизнинг юзига тикилиб қарамабман.

Онам берган суратларни қартадай чийлаб ўтирдим. Қизлар, қизлар... Оқ юз, чувак, бодомқовоқ, шахло кўз... Ўн тўққиз яшар, ўн саккиз яшар... Ўн саккиздаги қизнинг хунуги бўлмайди, деб эшитгандим. Қиз-да! Қизнинг бари яхши.

— Нима дейсан? — момом хаёлимни бўлди.

Яна суратларга тикилдим. Оловдай ёниб турган битта қиз юрагимни жиз эткизди. Индамай олиб, чўнтакка урдим. Уйдагилар енгил нафас олди.

Чўнтакка тушган қизнинг исми Моҳира экан. Ўзи ёнимиздаги кончилар шаҳрида тикувчи бўлиб ишлармиш. Уч кундан кейин беш метр лавсанни кўтариб олдига бордим.

— Мана шундан костюм-шим тикиб берсангиз, синглим, — дедим унинг қоп-қора, узун киприкларига термилиб. — Фақат тезроқ.

— Намунча шошасиз? — чимирилди қиз. — Навбати билан-да.

Мен сохта камтарлик билан илжайдим:

— Шошмасдим-у... бир ойдан кейин Африкага ишга кетяпман.

Шунинг учун сўнгги модада бўлса...

Шундай деб сипо юриш билан чиқиб кетдим. Ортимда қизлар шивир-шивир қилиб қолди.

Эртасига ательега яна келдим. Бу сафар Моҳиранинг ўзи қаршимга югуриб чиқди.

— Моҳирахон, — дедим ёлғондан хансираб, — ишонсангиз, кечаси билан ухламай чиқдим. Тушимда бир сизни кўраман, бир Африканинг ёввойи филларини. Ҳазрати Султоннинг гумбазидай келадиган катта филнинг устида олтин тахт эмиш. Тахтда, ипак чодир ичида сиз ўтирганмишсиз. Мен қўлимда кўнғироқ чалиб, филни етаклаб кетаётган эмишман.

Қиз уялиб ерга қаради.

Учинчи келишимда қиз рози бўлди. Тўртинчи сафарида тўй куни белгиланди. «Куёвимиз Африканинг поездига кечикмасин», деб қайнота-қайнонам тўйни шапир-шупиргина ўтказиб берди.

Чимилдиқ йиғилди, кейин келиннинг чилласи ҳам чиқди. Аммо «Африканинг поездидан дарак йўқ эди.

Африкага поезд бормаслигини бечоралар қайдан билишсин. Моҳира бир куни елкамга қўл ташлаб, эркаланиб сўради:

— Африкага қачон кетамиз, Исматилла ака?

— Қанақа Африка? — дедим энсам қотиб. — Э, уми? Ие, ҳали эшитмадингми? У ёқда давлат тўнтариши бўлибди. Ҳаммаёк алғов-далғов эмиш-ку!

Моҳира мунғайиб қолди:

— Ўлғончи...

Бу — менинг биринчи таъна эшитувим эди. Шунча йил одамларнинг кўзига бақрайиб туриб ёлғонладим. Лекин ҳеч ким ёлғончи демаганди. Хотиним айтди. Эҳтимол, у шунчаки ўйнаб айтгандир. Бироқ, ўйнаса ҳам ўйидагини деди. «Ўлғончи...» Шу бир калима сўз игна бўлди-ю, товонимдан кириб, миямдан чиқди. Кун бўйи иситмалаб юрдим.

Кечкурун ётиб ўй ўйладим. Ўшим ўттизга яқинлашди. Умрнинг ярмини яшаб қўйдик. Суйган ёрим қўйнимда, қўнғироғи бўйнимда.

Бир йил бўлмай ўрмалаб бош иқтисодчининг ўрнига чиқиб олдим. Қозон мой, чўмич ҳам мой. Иззат-хурмат ҳаминқадар. Энди менга не керак? Неча йилдирки, виждонни бир латтага туғиб, қўл етмас ерга илиб қўйганман. Энди уни олай, очиб ичидагисини кўксимга солай. Рост гапирай.

Эртадан бошлаб ростгўй бўлишга қасам ичдим. Эшиқдан чиқаверишда хотиним тайинлади:

— Бугун дадам келар экан, вақтлироқ қайтасиз-да, Исматилла ака.

— Иложи йўқ, — дедим, — бугун бригадирларимизнинг туғилган куни. Ош қилмоқчимиз.

Бошқа пайтда хотинни алдаб, бир қоп семиртирдим. «Албатта келаман, жонидан!» дердиму келолмасам, оқшом минг бир баҳона топардим: далада трактор ағдарилибди, фалончини чаён чақиб олибди, шийпон ёниб кетибди...

Хотин ўксиб, устунга суяниб қолди.

Идорага келдим. Ҳовлида Мавлон ака деган эски тракторчи турган экан хонамга етаклаб кирдим.

— Менга қаранг, Мавлон ака, — дедим, — нега сиз пулингизни олмайсиз? Ў бойиб кетдингизми?

— Қанақа пул? — деб тракторчи ажабланди.

Дафтар варақлаб, ҳисоблаб бердим.

— Мана, мана! Уч йилдан бери йиғилиб-йиғилиб, 4381 сўм 28 тийин бўлибди. Бу — ёғдан, эҳтиёт қисмлардан тежаганингиз. Олиш керак. Бола-чақангизнинг насибаси.

Мавлон ака шартга туриб, мени кучоклаб олар десам, аксинча, хафа бўлди.

— Масхара қилма, иним. Отанг тенги бўлмасам ҳам, аканг қаториман. Илгари буғалтир ўн марта ҳисоблаб, бир тийин олмайсан, деган. Йўқ ердаги пулни бериб, бошимни балога қўймоқчимисан?

— Кечирасиз... мен рост... айтяпман, — дедим негадир кизариб. —

Мавлон ака дик этиб турди. Остонадан пўписа қилди.

— Уят бўлади, ҳали ёшсан!

Тавба, одамларга ёлғон гапирсанг, рост дейди, рост сўзласанг, ишонмайди. Мен бу кишига ўз ҳақини ундириб бермоқчиман-у, у бўлса мени тошбўрон қилмоқчи.

Пешинда бригадиримиз ош қилди. Яхшигина торт-торт бўлди. Бўлим бошлиғимизнинг сўлаги оқиб, гўлдираб қолди. Илгарилари ичиб чойнак-пиёла синдирса ҳам «Мунча ширин маст бўласиз, Мансуржон ака!» деб мақтардим. Ҳозир афтига тўғри гапни ёпиштирдим.

— Ичишни эплаёлмасангиз, нима қилардингиз расво бўлиб?

Мансур аканинг кайфи учиб кетди. Калласини чайқаб, оғзидан кўпик сочди:

— Қач-чондан... бер-ри ич-чолмайдиган б-бўлиб қолганмиз-з?.. А?! — у столни бир муштлади.

— Бугун эрталабдан бери, — дедим тап тортмай.

Бўлим бошлиғи кутурган туядай устимга бостириб кела бошлади:

— Хўв-в... П-патлар-рингни юл-ламан, чум-чук!..

Ўтириш ҳаром бўлди. Тарқалишдик.

Кечга яқин раис чақиртирди. Туманда йиғилиш бор экан. Мен икки оғиз гапиришим керак экан. Бирга жўнайдиган бўлдик. Раис ичкаридан масхарабозларнинг кийимига ўхшайдиган костюм-шим кийиб чиқди.

— Қалай? — деди илжайиб менга.

Бурунги вақтда пўстак ёпиниб юрса ҳам мақтаб нархини ошираварардим. Энди тўғриси айтдим.

— Сизга ярашмабди.

Ўразмат ака тумтайиб, машинага чиқиб ўтирди. Марказга етдик. Мажлис бошланди. Менга навбат келганда минбарга чиқдим-у ширкатни оқ калтак, қора қалтак қила кетдим, жамики нуқсонларни очиб ташладим. Одамлар чапак чалди, президиумда ўтирганлардан бир-иккитаси бош силкиб қўйди. Секин залга қарасам, раисимизнинг қовоғи осилиб, тумшуғи тиззасига тушиб кетибди.

Чапакларга кўмилиб, минбардан тушдим. Ташқарига чиқсам, машина ҳам, раис ҳам йўқ. Мени ташлаб кетиб қолишибди. Йўловчи машинада аранг уйга етиб олдим.

Тонг билан раис чақиртирди. Жон ҳовучлаб идорага бордим. У кабинетда қафасдаги йўлбарсдек бетоқат юриб турган экан. «Ҳе» йўқ, «бе» йўқ, гапни сўкишдан бошлади:

— Қип-қизил аҳмоқ экансан-ку! Нима, қорнингиз тўйдими? Сассиқ кекирдак бўлдингизми? Ў тавба! Ҳамма туядай айби бўлса, қўйнига яширади, бу акам қилдай нарсани филдай қилиб кўрсатади! Овора бўласан, мени йиқитолмайсан! Менинг томирим сувга етган! Чиқ, кўзимга кўринма! Итнинг бошини тилла товоққа солсанг юмалаб тушибди...

Эртасига вазифамдан пасайтиришди. Оддий иқтисодчи бўлиб қолдим. Бўлим бошлиғи собиқ кетмонини олиб, яна тагимдан чоҳ қазишга тушди. Қани нима бўларкин, деб тагин икки кун рост гапириб кўрдим. Қарасам, бўлмади. Сикимлаб жамғарган обрўйимни қоплаб совурадиганман. Унинг устига вилоятдан ревизор келиб юрагимни ёрай, деди.

Ўша куни раис йўқ экан, ревизорга югурдаклик қилиш менга топширилди. Тоққа чикдик. Ревизор кўйларни у ёққа ҳайдади, бу ёққа ҳайдади, санаб-санаб, ўн иккита кам чиқарди. Кейин «хўш?» дегандай менга қаради. Мен гапнинг ўғил боласини айтиб қўя қолдим:

— Энди, ревизор ака, меҳмон-пеҳмон келиб туради. Шуларнинг оёғига курбон бўлган-да, қишлоқчилик...

Ревизор икки кўлидан тўрт бармоқ ажратиб «панжара» ясади. «Панжара»нинг тешигидан тиржайиб менга қаради. Бўғзимга суяк тикилгандай, нафасим чикмай қолди. Чунки раис ҳалиги «панжара»га тушса, ёлғиз ўзим зерикаман, дамка ўйнаб ўтирамин, деб мениям чақириб кетиши мумкин-да! Негаки, ўша ўн икки кўйнинг бир илиги бизнинг томоғимиздан ҳам ўтган.

«Қайдасан, кўксимдаги гавҳарим?» деб дарҳол ёлғонлашга ўтдим:

— Ҳазиллашдим, ревизор ака! Сизни бир синаб кўрмоқчи эдим. Ҳалол экансиз. Минг раҳмат! Ҳалиги ўн икки кўйнинг олтитасини бўри еб кетибди, тўрттаси жарга қулаб ўлибди, иккитасини... иккитасини тўнғиз отиб юрган овчилар билмай отиб қўйибди. Уларни ундириб олдик. Ишонмасангиз, ана, зоотехникдан сўранг.

— Худо урсин, рост! — деди зоотехник дағ-дағ титраб.

— Бу бошқа гап, — деди ревизор папкасини ёпиб, — кўй бўлгандан кейин бўри ейди, жарга қулайди.

Хуллас, ревизор шарафига яна битта қўйни «жарга қулатиб» ўлдирдик. Далолатнома туздик. Тиш ковлаб, кекириб қишлоққа қайтдик.

Эртаси куни оқшом ҳовлида ётувдим, пилдираб зоотехник кириб келди. Икки шишаси бор, қўлтиғида тўрт килоча гўшт.

— Мени бир ажалдан олиб қолдинг, Исматилла, — деди йиғлам-сираб, — сен бўлмаганда онамни учқўрғондан кўрувдим.

Алламаҳалгача улфатчилик қилиб ўтирдик. Зоотехник кетгач, ўтириб танамга ўйладим: «Хўш, ҳорманг энди, мулла Исматиллабек! Рост гапириш қалай бўларкан? Мажнунтолнинг новдаларини унутдингизми? Ўлғон гапириб ош еган яхшими, рост гапириб тош еганми?» Сийнамдан «Ош!» деган нидо келди. Азонлаб бориб Мансур акадан узр сўрадим: «Мен ўшанда аҳмоқлик қилган эканман. Итдай ичиб, нима деганимни билмабман. Гуноҳ қилиш — кичикдан, кечириш — каттадан, сиз улуғ одамсиз», деб этагига ёпишдим.

— Бўпти, бўпти, тентак, костюмни йиртасан, — деди у юмшаб.

Гузарда ҳалиги кекса тракторчини кўриб қолиб, униям тинчитдим:

— Мен янглишибман, Мавлон ака. Бизда бир тийин оласингиз йўқ экан.

Шўрлик тракторчи суюниб елкамга қоқди:

— Шунақа бўлсин. Ўлғон гапирма, иним.

Раис билан ҳам ярашиб олдик. Ревизор воқеасини эшитгандан кейин у мен билан яна қўл бериб кўришадиган бўлди.

Шундай қилиб, аслимга қайтдим. Сурнай овозини эшитса, товони қичийдиган дорбоздай ёлғон гапирмасам туролмайман. Ўлғон гапирсам, еганим ичимга тушади, тиникиб ухлайман, кўнглим хуш бўлиб юради.

Бобом айтмоқчи, тўн ҳам, файтон ҳам меники бўлиб қолди. Қирқ кун деганда қайтиб ўз ўрнимга ўтирдим. Бир йилдан кейин Ўразмат акага чорва бўйича ўринбосар этиб тайинландим.

Бебаҳо ёлғонларим турганда шунақа «тайинланиб» кетаверардим-у... лекин бўлмади. Бир кун тонг сахарда ёпик қора машина келди-ю, раис икковимизни ўтказиб олди-кетди. Ҳалиги ревизорнинг панжара-бармоғи эсингизда бўлса керак. Бу хатни мен ўша панжара ичидан ёзипман.

Нариги хонада Ўразмат ака ўтирибди. Зериксак, бирга шашка ўйнаймиз. Баъзан атайлаб ютқазаману, уни мақтайман:

— Мен сизни отам деганман...

Ўразмат ака бармоғини ўдағайлаб кулади:

— Ҳа, ёлғончи...

ДОКА РЎМОЛНИНГ ҚУРИШИ

Кунбеткай қилиб солинган уйнинг узунроқ равонида бир-бирига орқа ўгириб чол билан кампир ўтирибди. Олдиларига дастурхон ўрнига қўл сочиқ ёзилган, биттадан чойнак-пиёла, нон қўйилган. Улар бир-икки кундан бери араз, гаплашмайдилар. Чойдан қуйиб, бир хўплайди-ю, чол аста уҳ тортади, кампир қилт этиб тупугини ютади. Иккаласининг ичи пишиб кетган, иккаласининг ёрилгиси келади, бироқ ғурур йўл бермайди.

Шу пайт ташқаридаги оёқ товуши эшитилди. Чол-кампир умидвор бўлиб эшикка қарашди. «Назарали!» деб ён қўшнисини Ҳайдар ота кирди.

— Ассалому алайкум, яхшилар!

Чол ҳам, кампир ҳам индамади. «Келинг» дегандай бош қимирлатиб қўйишди.

— Қалай, ўйнаб-кулиб ўтирибсизларми? Уч кун бўлди, кўринмайсан, Назарали? Нима гап, тинчликми деб...

Чол ҳам, кампир ҳам қўл сочиқнинг попугини ўйнаб, ҳамон тек ўтиришибди. Ҳайдар ота тўхтаб қолди. Кейин илжайди:

— Ие, ҳа, нима бўлди? Яна ораларингдан ола мушук ўтдимми? Оббо-о! Қариганда ёш боладай тумтайиб... Тавба! Шу тобда

невара-чевараларингдан биттаси келиб қолса, нима деган одам бўласанлар? Хўш, Ҳалимахон, нима бўлди?

Кампирнинг кўзига ёш келди. У чолига ияк қокди:

— Нима бўлганини анави қоквошдан сўранг! — деди овози титраб. Чолдан ҳам дарров «алик» қайтди:

— Йўқ, нима бўлганини шу тиши йўқдан сўра! Тарикча гуноҳим бўлса, айтсин!

— Айтаман ҳам!

Чол-кампир ўтирган бўйларича Ҳайдар отага ўгирилдилар. Ҳалимабону ирғиб туриб, қўшнисига кўрпача солди, бир пиёла чой қуйиб узатди. Сўнг арзи-ҳол айтди:

— Айланай уста, бу ўртоғингизга бир бало бўлди. Қариганда қони қуюлдими, қайдам? Бирам тажанг, бирам бесабр... Сал нарсага лов этиб ёнади-кетади.

— Ўтлаяпти-да, бунга ишонма, — деди Назарали ота. — Кейинги вақтларда сал... — у бармоғини чаккасига қадаб, буради, — шунақароқ бўлиб қолган.

— Шошманглар, жанжал нимадан чиқди ўзи?

— Мирмишилдан. Икки кун бўлди. Абетга нима қилай, дадаси, десам, юмшоқроқ нарса бўлсин, деди. Унда мирмишил қовура қолай, селини мўлгина қилсам, аччиқ чой билан еб олар, дедим. Мирмишилни оби-тобида қовуриб, ботар-ботмас қилиб сув солдим-да, биқ этиб қайнаши билан устига товоқ бостирдим. Токнинг тагини теша чопиқ қилиб қўювдим. Икки йўлгина райҳон ўтқазсам, ёзда одам бўйи бўлиб, гуркираб ётса, боз шу чолнинг шўрвасига асқотади-ку, дедим. Райҳон кўчатни экиб бўлиб, ошхонага кирдим. Қарасам, мирмишил сал тагига олибди. Газ ўлгур лопиллаб кетганми, нима бало бўлган... Хуллас, бир лаган қилиб, мурч-пиёзлаб сузиб кирдим. Бу тўрам қошиқни шундоқ солиб, лаганни бир ағдарди-ю, овқатми бу, похолми, деб олди-урди, олди-урди...

Кампир рўмолининг учига кўзини артди. Ҳайдар ота ялт этиб ўртоғига қаради:

— Ҳўв, менга қара! Сени нима жин урди? Муштдек кампирга қўл кўтариб ўтирибсанми ҳали?

— Эсинг жойидами ўзи? Ҳозир хотин урадиган замонми? — тўнғиллади Назарали ота. — Бурнига бир чертиб кўйсанг, қиёматга довур қувар буларинг... Хонтахта четида пиёла турган экан, шундай... тирсагим тегиб кетиб...

Ҳайдар ота «Сиз нима дейсиз?» дегандай Ҳалимабонуга юзланди. Кампир шошиб ёқасига туфлади:

— Тавба қилдим... Оғзида илми билан ёлғонни сувдай ичади-я... У этакларини ҳилпиратиб, ичкарига кириб кетди. Салдан кейин латтага тугилган нарса кўтариб чиқди. Жаранглатиб Ҳайдар отанинг олдига қўйди.

— Мана, кўринг, уста ака! Қулочкашлаб отди денг пиёлани, шкафнинг ойнаси кунпаякун бўлди. Уйга кириб қаранг, бир кўзига парда тутиб қўйибман. Қизим Московдан олиб келиб берган ликопчалар ҳам синди, ойим раҳматликдан қолган мана бу жонон пиёла ҳам бир сиқим бўлди. Мана, мана! — у пиёла синиқларини устанинг олдига суриб қўйди. Ҳайдар ота собиқ пиёланинг бир бўлагини олиб, томоша қилди. Нозик мўйқалам билан чизилган суратда бир-бирига дон бераётган икки қушнинг калласи тасвирланган эди. Уста уларга маҳлиё бўлиб қолди. Назарали ота, бу кампиримнинг ёнини олмасин, деб қочириқ қилди:

— Саккиз еридан чегаланган сополни пиёла деб юрибди...

Ҳалимабону мурасага келишни ўйлаб ўтирувди, бироқ чолининг кейинги гапи жон-жонидан ўтиб кетди. Назарали ота гўё пиёла баҳона, марҳум қайнонасини масхара қилгандай эди. Ҳалимабону ҳам «отнинг бошини» қўйди:

— Ўн саккиз еридан чегаланган бўлса ҳам, яхшидан қолган ёдгорлик эди. Ҳар сафар лабимга оборманимда онагинамнинг

нафаслари келарди... Ўргилай, уста, қирқиға чидадим, қирқ бирига чидамадим. Ортиқ мажолим қолмади. Қилдан қийиқ ахтаради. Бир ёстиқ қўйсанг, паст дейди, икки ёстиқ қўйсанг, баланд дейди. Калишининг патағи йўқолса ҳам мендан кўради. Кучук ўлгур акилласа, овозини ўчир, деб бақиради. Мен кучукка ангилла, деб ўргатиб қўйибманми, жон уста, ит бўлгандан кейин хуради-да.

Ҳайдар ота бўшаган пиёлани Ҳалимабонуга узатди. Назарали ота шуни пойлаб турган эди, дарров ўз чойнагидан чой қуйиб чўзди. Уста илжайиб, иккинчи «рақиб»нинг чойини олди. Кампир пиёла синиғини латтага туга бошлади. Чоли устага имлади:

— Ўзининг айби йўқмикин, сўрачи? Нимага шўрвага сочидан қўшиб солиб бераркин? Идиш-товокдан нуқул сузма ҳиди келади.

Кампир силтаниб ўрнидан турди.

— Айтинг ўртоғингизга! Сузма ҳиди келса, энди келгандир. Қиз вақтимда қанақа сочим бор эди. Нақ тўпиғимга тушарди. Сочингиздан атир иси келади, деб бармоғига ўраб ўтирарди ўзи. Бу кишини кимсан — Назарали домла қиламан, деб шу аҳволга тушдим. Ҳа, шундоғ деб айтинг, ўртоғингизга! Бўлди, жонимдан тўйдим!

Ҳайдар ота қараса, бўлмайдиган, иш чаппасидан кетаяпти. У сакраб турди:

— Уй-рўзғор бўлганидан кейин ҳар хил гап ўтади. Гоҳо пиёла синади, гоҳо овқат тагига олади. Арзимаган нарсадан бунақа бўлиб ўтирсанглар... Маҳалла-кўй эшитса, кулмайдими? Ундан кўра мен ҳозир қулинг ўргилсин қилиб битта ош дамлай, бултурги мусалласдан қолган бўлса, Назарали ертўладан олиб чиқсин, яраш-яраш қилайлик, дока рўмолни қуритайлик. Нима дединг, Назар?

Чолнинг ярашгиси бор эди, негаки айб ўзидан ўтган, бунинг устига ҳадеб чой билан нон кавшайвериш жонига теккан эди. Шундай бўлса ҳам:

— Анави тиши йўқдан сўра, — деди ҳамон паст тушгиси келмай.

Ҳайдар ота кампирга қаради:

— Лаббай, Ҳалимахон?

Кампирнинг ҳам кўнгли эриб турибди. Сиртида койиса-да, ичида чолига раҳми келарди. Бироқ «рақиб»ига бирдан таслим бўлгиси келмади:

— Ошни еб, кучга минса, яна дўмбирасини чалади, биламан, — деди иккиланиб.

Булар мурасага келмайди шекилли, деб Ҳайдар ота хўшлашди:

— Ҳай, майли, ўзларинг биласанлар. Омон бўлинглар. Апоқ-чапоқ пайтларингда кирарман.

У кўчага чиқиб ўйланиб қолди: «Ишқилиб, қариганда дард-кашингдан айирмасин экан. Булар эллик йилдан бери бир-бирига суйкалиб, бир-бирини искаб ўрганиб қолишган. Бунақа хурпайиб ўтиравуришса, эзилиб кетади-ку? Бир иложини қилмасам бўлмайди. Нима қилсам экан?.. Э, топдим.»

Назарали отанинг кенжа қизи Дилором кишлокдан йигирма чақиримча нарида, кончилар шаҳарчасида турарди. Ҳайдар ота мактабга тушиб, Дилоромга телефон қилди. Даданг билан ойинг неварасини соғинибди, тез олиб келиб, кўрсатиб кетмасанг бўлмайди, деди. Кейин, мен тилпон қилганимни айтма, деб тайинлади.

Бу гап пешиндаги гап эди. Кечга яқин Дилоромхон ўғлини кўтарганча, ҳовлиқиб кириб келди. Гарчи Ҳайдар ота, тинчлик, деган бўлса ҳам, у ойимларга бир нарса бўлганмикин, деб хавотирда эди.

Чол тўрт қават кўрпача солиб, «Иброҳим Адхам»ни ўқиб ётган эди, қизининг кирганини сезмади.

— Ассалом, ада... — Дилором боласини бир четга ётқизди-ю, югуриб бориб дадасини кучоқлади. — Яхши ўтирибсизларми? Жим бўлиб кетдинглар, бир хабар олай, дедим. Ойим кўринмайди?

— Юргандир-да, ивирсиб, — деди чол энсаси қотиб.

— Қарай-чи, ҳовлида бўлсалар керак.

Дилором чиқди. Чол чўзилиб неварасига қаради. Пишиллаб ухлаб ётибди. Аста туриб кўлига олди, суйиб эркалади. Чақалок уйғониб кетиб, йиғлади. Йўрғалаб кампир кирди. У «Вой, неварагинам келибди-ку!» деб чоли тарафга бир қадам босди, лекин аразлиги эсига тушиб, тўхтаб қолди. Бола чириллаб йиғлай бошлади. Кампир югургилаб келиб, неварасига кўл чўзди:

— Бу ёққа беринг! Бола кўтаришни ҳам билмайсиз, — деди зарда билан.

— Сен билсанг бўлди, — деди чол кампирининг гап очганига суюниб.

Бувисининг кўлига ўтган заҳоти невара тинчиди. Ҳалимабону бола баҳона, чолга гапират кетди:

— Неварагинамнинг кўлчасини қайириб қўйибсизда, бобоси... Нодир ўғлим, ботир ўғлим... Қани, бобонгга салом бер-чи. Ашшало, бобожон, дегин, бувимни хафа қилшангиз, шоқолингизни юламан, дегин...

Бу — кампирнинг сулҳ таклиф қилгани эди. Чол бажонидил уни қабул қилди:

— Ваалайкум ассалом, ўғлим. Бобом энди тажанглик қилмайди, де бувингга. Ёзда сизни Тошкентга обориб, тилла тиш қўйдириб беради, дегин...

Дилором кирди. У ойиси билан кўришиб бўлиб, сўради:

— Қоринларингиз ҳам очгандир, мен овқатга уннаб юборай, нима пиширай, ойи?

Ҳалимабону неварасининг юз-кўзидан ўпа туриб, деди:

— Аданг бечора кечадан бери норинни соғиндим, деб ўтирувди. Гўштни мўлроқ солиб, норин қил, болам.

Назарали ота ҳам неварасига ёпишиб жавоб қилди:

— Йўқ, аччиққина шавла қилақол, қизим. Онанг шўрлик юмшоққина есин, қийналмасин... Айтганча, Ҳайдар отангниям чақир...

Муғомбирона илжайиб, Ҳайдар ота кирди. У ҳеч нарса билмагандай, Дилором билан ҳол-аҳвол сўрашди.

— Э, куллуқ бўлсин, кўз ойдин! Дилоромхон қизим билан невара келиб, уйларингда офтоб чикқандай бўлибди-ку! Дуруст, дуруст...

Ҳайдар ота ўтириб, дуога қўл очди:

— Қани, омин, тўрт кўз тугал бўлсин, ишқилиб, ҳеч кимнинг офтоби ўчмасин, ҳамма вақт чараклаб турсин!..

ҚОЗОН БОШИДАГИ ХОТИН

(бўлиб ўтган ва бўладиган воқеа)

Эрталаб бошланган базм тушга бориб, авжига чикди. Накш-нигорли улкан меҳмонхона. Ноз-неъматдан столнинг бели қирсиллайди. Тўрда, диванни тўлдириб уй бекаси — Опа ўтирибди. Ўртада икки аёл капалакдай чарх уриб ўйнайди. Опа магнитофоннинг кулоғини бураб қўйди. Насибахоннинг эрка овози янгради: «ёқасиз, жоним, ёқасиз...»

Қора кишмишнинг сувига тўйинган хонимлар қўшиқ шиддатидан эс-хушини йўқотиб қўйгандек бўлди. Озода билан Дилдора бир-бирига муқом қилиб, ер депсинар, рақс зарбидан шифтдаги ҳайбатли қандил тебраниб-завқланар, Опанинг биқинида ўтирган аёллар мастона қийқириб, чапак чаларди:

— Ҳаҳ, майда қадамларингдан, Дилдорим!

— Ўзим ўргилай сендан! Бир куни куёв тўрани ҳам ёқиб, кул қилмасанг бўлди!

Ниҳоят, Опа девордаги баркашдек тилла соатга кўз қирини ташлаб олиб, қарс урди:

— Ҳўв, ойимчахонлар! Бўлди қилинглар энди. Хўжайиннинг келадиған вақтлари бўлиб қолди.

Озода ҳансираб келиб, креслога чўқди.

— Энди одамнинг бадани қизиган эди-я, Опа. Кайфнинг белига тепдингиз. Уҳ...

Опа бармоғини илмоқ қилиб, ҳамтовоқларини имлади:

— Бу ёққа келинглар. Поччангиз келгунча мана бу рўйхатни битирайлик. Кейин қўлларига тутқазамиз.

Ҳамма Опанинг оғзига тикилиб, жим бўлиб қолди. Опа қошларини чимирди:

— Демак, қолган ўринлар... Ҳм-м, бозор, лесхоз, лунапарк, мехбаза...

Биринчи бўлиб Озода қақилдоқ Опани елкасидан кучоқлаб, ялинишга тушди:

— Қулингиз бўлай, Опажон! Бир йилга, атиги бир йилга бўлса-да, бизнинг хўжайинга солиқни бериб турунг. Иморат ўлгур битмай ётибди, икки қизим бўй етиб турибди. Сал қаддимизни ростлаб олайлик.

— Солиқдан оғиз очма, солиқ бўлими катта куёвга ваъда қилинган.

— Унда автозаправкани бера қолинг.

— У ер ҳам банд. Жавлон акамлар ҳоким бўлмасдан илгари авансларини олиб қўйганлар.

Аёллар чувиллашга ўтди:

— Ким экан у?

— Пешонасида шохи бор экан-да, элдан бурун заправкага эгалик қилиб олибди.

— Уми? — деб Опа Озодага қаради, — у ҳам сенинг эрингга ўхшаган боши думалок, бути айри бир махлуқ. Гапларинг бўлса, ана, хонимчалари...

Хонимлар ялт этиб, бир чеккада оёқларини чалиштирганча, керилиб ўтирган Муножотга қарашди.

— Вой, манави қилтирикнинг эрими? — деди Озода кўзларини ола-кула қилиб. — Писмиқ! Ошни дамлаб, дамтовокни бостириб қўйиб... тиржайиб ўтиришингга ўлайми?

Муножот индамай ғолибона кулиб қўя қолди. Озода аста Муножотнинг олдига келди, унга синчиклаб разм солган бўлди, сўнг столдан бир шиша минерал сув олиб келди-да, тақ эткизиб олдига қўйди. Муножот садаф тишларини ярқиратиб илжайди:

— Буни юраги куйганларга беринг, Озодахон! Худога шукур, бизнинг юрак жойида.

— Бу сизга эмас, хоним. Эрингизга берасиз. Ахир бензинга сув қўшмаса, Опамнинг қарзларини узолмасдан беллари узили-иб кетмасин, дейман-да, оповси!

Озода чўрт бурилди-ю, пишиллаб Опанинг олдига борди:

— Заправкаям қулоғини ушлаб кетибди. Энди бозорни берасиз!

— Ие, қандоқ қилиб сенга бозорни бераман? — деди Опа эснаб, — бозор, бу — бозор...

Озоданинг жазаваси тутди:

— Бозорми, қора мозорми, билмайман! Берасиз, дедим, берасиз! Бермасангиз, ҳозир ўзимга ўт қўяман! Ҳов, гугурт беринглар менга, гугурт!

Муножот ўтирган еридан зарҳал бир нима чўзди:

— Гугурт йўғу, мана, зажигалка бор, — деди масхараомуз, — бўлаверадими, ўртоқжон?

Озода жаҳл билан унинг қўлидан зажигалкани юлиб олди-ю, эшикка қараб юрди:

— Ҳозир ҳовлига чиқаман-у... тирик машғалга айланаман!

Озода остонага етганда тўхтади. «Биронтаси, қайт изингга», дермикин, дегандек ўтирилди. Дилдора Опанинг қулоғига шивирлади:

— Биласиз-ку, у жиннини. Сал, нақароқ бўлиб қолган. Бозорни бериб қутулинг. Кимсан — ҳокимнинг уйида фалончи ўзига ўт кўйибди, деса, эшитган қулоққа яхши эмас.

Опа, бир лаҳза лабини тишлаб турди-да, Озодани чақирди:

— Хўв, псих, бу ёққа ке.

Озода истар-истамас Опага яқинлашди.

— Бозорнинг солиғи катта бўлади, биласан, а?

Озодага жон кирди:

— Биламан. Бозор етти хазинанинг бири, — деб бидиллади, — олти бўлаги сизники, еттинчиси бизники. Невараларингизнинг суннат тўйини ўтказиб... Қизингизни узатиб... Ота-онангизни кўмиб... Тфу, ҳажга обориб-обкелиш мана, бизнинг гарданзимизда!

Хуллас, Озода дўқ-пўписа билан бозор директорлигини илиб кетди.

Опа қўлидаги қоғозга нималарнидир белгилаб кўйди-да, пинжига сукилиб ўтирган Дилдорага ўтирилди:

— Хўш, Дилдорим, сенинг эрингга қаерни берсак экан?

Дилдора лабини буриб, ширинлик етмай қолган қизалоқдай араз қилди:

— Берганингизни бераверинг. Барибир, мойли жойлар хомталаш бўлиб кетди.

— Сенинг эрингга, ҳм-м... дормехбазани берамиз, — деди Опа. Дилдора ўтирган еридан ирғиб тушди:

— Иби! Энди бизнинг хўжайин келиб-келиб, ахлат ташувчиларга бошлиқ бўладими? Уруғларим эшитса, кулмайдимми?

Опа эркалаб, Дилдоранинг елкасидан кучди:

— Ўзинг ҳам ўлгудай гўл экансан. Чиройи бўлмаса-да, чинори бўлсин, деган гап бор. Пулнинг бари мана шу ахлатнинг ичидак-ку, жинни! Вилоят бўйича, биласанми қанча ахлат ташийдиган мошин бор? Ўлганда қирқтадир? Ҳар бири ойига беш мингдан берса, қанча бўлади? Ўн мингдан берса-чи?

Дилдора қўлларини пастга қилиб, ўзича ҳисоблашга тушди: «қирқтаси ўн мингдан... тўрт юз... йигирма мингдан...»

— Майли, Опа, сиз нима десангиз, шу.

Опа оғзини қийшайтириб, масхара қилди:

— «Майли, опа...» Пулдан кўйлак-лозим тикиб кийганинга бизни ҳам эслаб турсанг бўлди.

Шу пайт равонда эркак кишининг йўтали, гурсиллаган қадам товуши эшитилди. Озода:

— Вой, поччам келдилар! — деди-ю, шипиллаб бориб жойига ўтирди. Аёллар дарров сергак тортди, кийим-бошларини тузатиб, сипо бўлиб олишди. Уй бекаси ўрнидан туриб, эшикка қараб юрди.

Савлат тўкиб Жавлон кирди. Гулрухсораларга кўз кирини ташлаб олиб, илжайди:

— Салом, салом... Жамоат жам-ку? «Дугоналар, бормисиз, омонмисиз?» деб бир базми жамшид тузибдилар-да? Ҳа, дуруст, дуруст...

Аёллар овчини кўрган хуркак қушлардай, бир зумда патир-путур тарқаб кетишди. Жавлон тўрга ўтди. Креслога оғир чўкди. Шляпасини олиб, хонтахтага ташлади. Уҳ тортди. Бегойим эрининг ёнбошига келиб суйкаланди.

— Ҳм, хўжайин, кайфиятингиз йўғроқ? Чарчадингизми? Вах-лироқ келар экансиз, бир оғиз телефон қилмайсизми, ўзим бирон нима пишириб қўймайманми. Иккитагина тухум солиб келайми? Эр бош чайқади. Хотин хавотирланди. Кўнгли алланечук бўлди. Кейин, зора рўйхатни кўриб, димоғи чоғ бўлса, деган хаёлда бир варақ қоғоз олиб келиб, эрининг олдига қўйди.

— Мана, хўжайин ўзимизнинг одамларга жойларни бўлиб чиқдик. Бари сиз айтганингиздек бўлди.

Ҳоким қоғозга бефарқ назар солди. Ғамгин кулди.

— Боплабсиз, хоним, — деди. Бир оз сукутдан сўнг давом этди, — яна битта жой керак бўлиб турибди.

Бегойим сергакланди:

— Кимга экан? Ҳамма ўринларни тақсимлаб... қўювдигу?

Ҳоким хотинининг безовта кўзларига тикилди, уни елкасидан кучди:

— Менга ҳам битта жой керак, хоним...

Бегойим силтаниб эрининг кучоғидан чиқди:

— Э, боринг-е! Ҳазилингиз қолмади-қолмади.

— Бу сафар рост айтяпман. Паттамизни беришди. Эртага янги ҳоким сайланади.

Хонимнинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди. У эрига нафрат билан тикилди. Кейин бурчакка қараб югурди. Бора солиб катта столда тахланиб ётган совға-саломни кучоқлади. Ипак тасма билан бойланган улкан қутига бошини қўйиб, хўнграб юборди.

ТУЯ ЛҲК-ЛҲК ЭТАДИ...

Жаннатхон эшикни авайлаб очди-ю, мушукдай овоз чиқармай ичкари кирди. Бир лаҳза кесакига суяниб турди. Кейин оҳиста томоқ қирди. Ўрол Мардиевич нозик йўтал соҳибасини таниди. Аммо ўзини газета ўқиганга солиб ўтираверди. Жаннатхон чилласи чиқмаган келинчакдай истиғно билан эркаланди:

— Бизни ташлаб, номард, сизга йўл бўлсин?!

Мелиқулов аста бош кўтарди. Жаннатхонни энди кўраётгандек унга суқланиб қаради. Секретарь қиз магазин витринасидаги манекенга ўхшарди. Бел бир тутам. Қизғиш лаблар ибo билан қимтинган. Тимқора жоду кўзлар «Ака, менга раҳмингиз

келмайдими?» — дегандек хумор-хумор боқади. Меликуловнинг баданига чумоли ўрмалагандек бўлди.

— Келинг, Жаннатхон, — деди у тупугини ютиб, — яхши қиз бўлиб юрибсизми?

Жаннат-манекенга жон кирди. У қийшанглаб тўрга ўтди. Ярим варақ қоғозни Ўрол Мардиевичнинг хом кўсақдек кўкиш бурнига тақаб сўради:

— Марҳамат қилиб айтсинлар-чи, мухтарам Меликулип, манави васиқангизни қандоқ тушунсак бўлади?

Меликулов қоғозга кўз югуртириб олиб, Жаннатхоннинг захар-хандали кўзларига қаради:

— Ўзингиз ёзиб, ўзингиз билмайсизми? — деди тумтайиб, — буйруқ бу. Тўрт-беш кун чўлга бориб келишим керак экан.

Жаннатхон: «Ҳайрият!...» деди-ю, гурс этиб полга чўккалади ва икки кўллаб Меликуловнинг тиззасини кучоқлади.

— Жон ака, ўргилай сиздан! Мениям ола кетинг! Даврингизда бир ўйнаб олай. Дунёга келиб нима кўрдим. Битта пиёниста эрнинг калтагидан энди қутулдим. Ишга келсам — тўрт девор, уйга борсам — тўрт девор, чўлни тушимда ҳам кўрмаганман. Олакетинг, йўқ деманг, акажон!..

Меликулов ўтирган ерида креслосини ғижирлатиб кетига сурилди:

— Жинни бўлманг, Жаннатхон... Биров кириб қолиши мумкин. Туринг ўрнингиздан...

Жаннатхон Ўрол акасининг оёғига баттар ёпишди.

— Тепсангиз ҳам турмайман. Обкетасизми? Хўп дей қолинг... Меҳмонхонада оёқларингизни уқалаб ўтираман. Чой дамлаб бераман. Нима десангиз қиламан. Тур десангиз — тураман, юр десангиз — юраман. Жон Ўрол ака, бир марта хўп денг. Наҳотки Жаннатхонингизга раҳмингиз келмаса?

Меликулов ҳадиксираб эшикка қаради, ўрнидан турмоқчи бўлди. Бироқ Жаннатхон чаққонлик қилди. У ирғиб туриб

Мелиқуловни бошидан кучоқлади-ю, куч билан ўзига тортди. Ўрол Мардиевичнинг хумдай калласи шилқ этиб қизнинг қорнига ёпишди. Жаннатхон бошлиғининг юз-кўзини зўр бериб иссиққина қорнига ишқар экан, жон ҳолатда шивирлади:

— Ўрол Мардиевич... Бир мартагина хўп денг. Мени ташлаб кетманг. Ахир борган ерингизда ҳам эрмак керак-ку? Қулингиз бўлай, Ўрол ака! Обкетасиз-а? Ҳа денг...

Мелиқулов сузонғич новвосдек бошини сарак-сарак қилиб ғўлдиради:

— Калламни қўйворинг, Жаннатхон... Хўв, бўлди энди, ҳазиллашманг...

— Қўйворадиган... аҳмоқ йўк! — деди хансираб Жаннатхон, — аввал хўп денг, кейин... бўшатаман. Сочингизни ҳам тараб қўяман.

Мелиқулов бир-икки юлқинди. Бироқ бошини бўшатолмади. Бу аёл нозиккина бўлгани билан қўллари омбурдек экан. Ўрол Мардиевичнинг салобатли, бир идорага йўл-йўриқ кўрсатиб турадиган тилла боши ҳозир ана шу нозик жувоннинг қорнида асир тушиб ётарди.

Жаннатхон бор кучини тўплаб Мелиқуловни ўзига тортди:

— Охирги марта сўраяпман сиздан! Мениям олакетасизми командировкага ё йўқми?

Ўрол Мардиевич бошини қутқаролмаслигига кўзи етгач, қўлини ишга солди. Жаннатхон: А-а-а!» — деб чинкириб юборди-ю, сапчиб тушди. Мелиқулов дарров креслога миниб олди. У терлаб кетган эди, дастрўмол олиб юз-кўзини артди.

— Уф! — деди пишиллаб, — э, ҳазилингиз ҳам бор бўлсин, Жаннатой. Нафасимни қайтариб юбордингиз. Қорнингиз худди... қайноқ грелканинг ўзи экан. Биров кириб қолса нима дердингиз, тентак?

— Хўжайиннинг бошини массаж қияпман, дердим-да. Гипертонингиз бор, ҳамма билади. Ҳа, айтмоқчи, Ўрол Мардиевич,

командировкада ҳар куни бир соат-ярим соат ўзим массаж қилиб қўяман. Қалай, қўлим ёқдими?

— Ҳе, қўлингизни жин урсин! Бошимни гангитиб юбордингиз-ку... қани тароқ?

Жаннатхон улоқдай ирғишлаб қабулхонага чикди-ю, катта елим тароқ олиб кирди. Жилпанглаб хушомад қилди:

— Ўзим текислаб қўяйми, Ўрол Мардиевич?

— Бу ёққа беринг! — деди аразлаб Мелиқулов. — Ўтиринг! — Жаннатхон лип этиб пастак стол ортига ўтди, қалам-қоғоз олди. Номига «Задание-1» деб ёзди. Сўнг одобли ўқувчидек бошлиғининг кўпчиб турган япалоқ бетига тикилди. Ўрол Мардиевич сочини шошмай тароқлади, чирт эткизиб четга тупурди, кейин чимирилиб Жаннатхоннинг илтижо аралаш жовдираб турган кўзларига каради.

— Ўзимга ҳам буйруқ ёзайми, Ўрол Мардиевич? — бидирлади жувон. Мелиқулов жеркиб берди.

— Эсингиз жойидами ўзи? Мен сизни нима деб олиб кетаман? Ходим бўлмасангиз. Жилла курса бухгалтер бўлсангиз экан.

— Қизим десангиз-чи, Ўрол ака?

Мелиқулов бош чайқади.

— Бўлмайди. Сиз отасига эргашиб юрадиган ёшдан ўтдингиз. Сиз тенгилар бола-чақасининг иссиқ-совуғига қараб уйда ўтирибди.

— Унда хотиним денг. Хозяйкамиз чўлу биёбонларни кўрмаган эди, бир айланиб келаман, деб изимдан эргашди, дей қолинг. Майлими?

«Хотин»ни эшитиб Ўрол Мардиевич чўчиб тушди.

— Ўйлаб гапиряпсизми? Одамлар нима дейди, қариганда кўғирчоқ ўйнамай ўл, демайдими?

— Ажаб бўпти! — керилди Жаннатхон, — ҳозир ёш қизларга уйланиш мода. Кўрганлар ҳавас қилади сизга. Фалончиевнинг ёшгина, хўрозқанддай хотини бор экан, дейди.

Жаннатхон қоғоз-каламни кўтариб ўрнидан турди. Бир кам эллик эмас, олтмиш ёшдаги одамнинг ҳам юрагини ўйнатиб юборадиган нозик адо билан сўради:

— Ўрол ака, аэропортга иккита билет заказ қилаверайми? Қайси рейсга бўлсин? Эртарағи тузук, а?

Меликулов энгил хўрсиниб деди:

— Хафа бўлмайсиз, синглим. Сира иложи йўқ.

Жаннатхоннинг ранги ўзгарди.

— Қитиғимни келтирманг, Ўрол Мардиевич! — деди совук товушда, — биласиз-ку, мен ҳақ деган еримдан қайтмайман. Яхшиликча обкетмасангиз, самолётнинг думига осилиб бўлсаям бораман!

У чўрт бурилди. Эшикка етганда масхараомуз кулимсиради:

— Ҳа, айтмоқчи, азонлаб Салмонов телефон қилувди. Хўжайин курортдан келибди, йўқлай олмадик, деди. Яқинда бир машина бўлиб келишармиш.

Жаннатхон эшикни секин ёпди. Ўрол Мардиевич бошини чангаллаганча ўйланиб қолди. Бу ёш жувоннинг сўнгги гапи унга «ғиди-биди қилмай мениям олакет, бўлмаса сирингни очаман», дегандай туюлди. Салмонов йирик бир хўжаликнинг директори эди. Меликулов анча йилдан бери у билан қатик ялашади. Директор йилига бир неча марта Ўрол акасини зиёрат қилиб туради. Ҳар гал бир баҳона топади. Набиралик бўлибсиз, деб келади, туғилган кунда ё байрам олдида йўқлаб кўяди. Салмонов ҳар гал келганида Меликуловнинг уйига кут-барака кириб қолади. Буни кўпчилик билмаса ҳам, Жаннатхон билади. Чунки Меликуловнинг «ички-ташқи» алоқалари мана шу қалдирғочнинг боласидай бижилдоқ, жувон орқали битади. Шунинг учун у Жаннатхоннинг эркаликларини кўтаради, илтижоларига йўқ демайди, икки-уч кунлаб ишдан жавоб бериб юборади. Бултур хатто сиртдан институтга ҳам киритиб қўйди. Ишқилиб у ҳар ерда лақилламай, тилини тийиб юрса бўлди, деб

умид қилди. Лекин Жаннатхон тобора ҳаддидан ошаяпти. Бугун командировкага обкетасиз, деб турибди. Эртага сиз билан курортга бораман, деса нима бўлади? «Ҳе ука бўлмайд ўл, Салмонов, — деб сўқинди ичида Мелиқулов. — Берган қўйингни илиги томоғимдан захар бўлиб ўтди-ку? Жаннат деган манави дўзахидан қандоқ қутуламан энди, укағар?»

Соат ўн иккига занг урди. Жаннатхоннинг чангалидан чиқиб кетолмаслигига Мелиқуловнинг ақли етди. Ўйлаб-ўйлаб ахири у таваккал қилди. «Ке, шу сафар хўп дей. Қизилкумдан омон-эсон қайтсам бир иложини қиларман. Илгариги сурбет шофёрдай, бунияма алдаб-сулдаб бир ёққа жилдириб юборарман. Вақт кетаяпти, ҳали билет ҳам олинмади».

Ўрол Мардиевич қўнғироқ тугмасини босди. Хўмрайиб Жаннатхон кирди.

— Бу ёққа келинг. Ўтиринг, — деди Мелиқулов.

Жаннатхон истамайгина столга яқинлашди-ю, стулни миннат билан суриб ўтирди. «Яна ваъзхонликми?» — дегандек бошлиғининг юзига қаради.

— Бўпти, мен сизни олиб кетаман, — деди Мелиқулов, — лекин битта шартим бор...

Жаннатхон севинчдан ирғиб турди. Қуралай кўзлари порлаб кетди.

— Вуй, ростданми? — деди боладай энтиқиб, — Қандай ажойиб одамсиз-а, Ўрол ака! Бу яхшилигингизни ўла ўлгунимча унутмайман! Кимингиз бўлиб бораман?

— Ҳар қалай жазманим бўлиб бормайсиз, — деди Мелиқулов энсаси қотиб, — мен сизни қариндошим дейман. Институтда ўқийди, чўл географияси билан танишгани келди, дейман.

— Вой, майли, сиз нима десангиз...

— Бидилламай гапга қулоқ солинг. Ҳозир дўхтирга бориб уч кунга балничи очтиринг. Бирор баҳона топарсиз.

— Топаман. Шу кунларда ўзи нервим кўзиб, ёмон бўлиб юрибман.

— Мен билан кетаётганингизни биров билмасин. Ҳозирдан айтиб кўяй, у ёқда ҳам инжиқлик қилаверсангиз ўйлаб ўтирмай ортингизга қайтариб юбораман. Келишдикми?

Жаннатхон кула-кула ўрнидан тураркан, ўнг кўлини кўксига қўйиб таъзим қилди.

— Бир оғиз гапингиз, акажон! Чизган чизигингиздан чиқмайман. Боя айтдимку, юр десангиз — юраман, тур десангиз — тураман. Энди рухсатми бизга? Аэропортга телефон қилайми?

Меликулов киприк қокди. Жаннатхон хонанинг ярмигача ёнбошлаб борди-ю, у ёғига югургилаб чиқиб кетди.

Салдан кейин чой кўтариб кирди.

— Тўқсон беш! — деди чойнакка чой қайтариб, — сизга атаб тишимнинг қавагида асраб юрувдим. Иссиқ-иссиқ ичинг, давлениенгиз тушади.

Жаннатхон эшикка борганда нозланиб сўради:

— Қайси кўйлагимни кияй эртага. Ўрол ака? Модний кийинсам, чўлдагилар кулмайдими?

«Кафанингни киймайсанми!» — гижинди ичида Меликулов.

Сўнг товушини чиқариб деди:

— Одмироқ бўлаверсин. Биз циркка бораётганимиз йўқ.

Меликулов шундоқ деди-ю, кўнгли бир оз тинчиди. Лекин томошанинг каттаси ҳали, қизилкумнинг қоқ ўртасида бўлишини хаёлига ҳам келтирмасди.

Эртасига Жаннатхон элдан бурун аэропортга чиқиб олди. У дамбадам соатига қарайди, бетоқат бўлиб Ўрол Мардиевични кутади. «Мени алдаб бошқа йўлдан кетиб қолса-я», деб ҳадиксирайди.

Ниҳоят, катта сариқ портфелини саланглатиб келаётган Меликулов кўринди. Жаннатхон отасининг дийдорига интиқ боладай унинг олдига югургилаб борди.

— Келдингизми, Ўрол ака? — деди ялтоқланиб, — кечикиб қолармикансиз, деб бирам кўрқдим... Хайрият!

Жаннатхон хушомад юзасидан Меликуловнинг портфелини кўтариб олди, ўзининг сумкасини унга берди. Бир туп сада тагидаги ола-була курсига қараб юрдилар. Одамлар чап ёнига қийшайиб семиз портфель кўтариб кетаётган ниначидай қиз билан аёллар сумкасини боғичидан шалвиратиб олган бақалок кишига қараб кулиб кўйишарди.

Жаннатхон портфелни тап эткизиб курсига қўйди, қўлларини силтади:

— Нима бало солгансиз, билагимни узиб юборай деди-я!

— Тош, — деди Меликулов маъюс жилмайиб, — қизилқумга борганда ё сизнинг бошингизга ураман ё ўзимнинг.

Жаннатхон энкайиб шарақлаб кулди.

— Вой, мен ўлай! Шундан шунга тош орқаламасангиз... у ёқда топилмайдими?

Ўрол Мардиевич тамшаниб қизга бошдан-оёқ разм солди. Унинг оёғида ўкчаси баланд оқ туфли, эғнида ёқаси катта ўйилган енгсиз ҳарир кўйлак, соч «лайлак уя» шаклида ҳафсала билан турмакланган. «Чўл шамолида кўйлагинг зонтик бўлиб шарманда қилмасайди», деб қўйди ичида Меликулов.

— Бу ёғидан ташвишланманг, — деди қиз гўё унинг фикрини ўқигандай, — сумкада атлас кўйлагим бор. Рўмолни шу ёқдан оларман.

Жаннатхон умрида самолётга чиқмаган эди. Самарқандга боргунча шеригининг кулоқ-миясини еди. Самолёт сал «ташлаб» юборса, дод солиб Меликуловга ёпишади. «Вуй, анави машиналарни! Худди ўрмалаб кетаётган гугурт қутисига

ўхшайди!» деб шанғиллайди, гоҳо люкка пешонасини тираб, оппоқ булутларга кўл силтайди, ўз-ўзидан қикирлаб кулади.

Уларни дабдаба билан кутиб олишди. Жаннатхон лип этиб биринчи машинага чиқиб олди. Меликулов, бу шайтон ҳар балони ўтлаб юрмасин, деб Жаннатхоннинг ёнига ўтирди.

Машина Регистонга етай деганда Жаннатхон ўнг томонга қараб кичкириб юборди:

— Бибихон! Ана, Бибихон!

Меликулов: «Оғир бўлинг», дегандек унинг оёғини босиб қўйди.

Қиз тирсаги билан Ўрол Мардиевичнинг биқинига бир туртди.

— Нега оёғимни босасиз? Бибихон эмасми? Бибихон! Суратини кўп кўрганман.

Меликулов ўсал бўлиб мезбонларга изоҳ берди:

— Бу синглимиз янгангизнинг уруғларидан, яъниким илонбош. Самарқандни кўрмаган эканлар, бир айланиб...

Жаннатхон Меликуловга еб қўйгудек бўлиб қаради:

— Нега илонбош бўлар эканман? Вой, саватбош-ей!

Ўрол Мардиевич қовоғини солиб, ёлғондан пўписа қилди:

— Жаннатхон, портфелдаги нарсга эсингизда турибдими?

— Қўрқитмай кўя қолинг! — деди Жаннатхон яйраб, — аллақачон очиб кўрганман. Тош тугул балоям йўқ экан. Ҳаммаси қоғоз!

Гапга тушуниб мезбонлар кулиб юборишди. Меликулов ҳам беихтиёр уларга кўшилди.

Самарқандда енгилгина тушлик қилиб, яна йўлга тушдилар.

Уч соатларда бир томони тоққа, бир томони сахрога туташган қадим кентга етиб келишди. Катталар «шахсан Меликуловнинг ўзи» текширишга келаётганини аллақачон эшитишган эди. Меҳмонларни шаън-шавкат билан кутиб олишди.

Уларга махсус дачадан жой ҳозирлаб қўйишган экан. Лекин, Меликулов кўнмади.

— Эски меҳмонхонага туша қолайлик, шу ёқ тинчроқ, — деди мезбонларни ажаблантириб. У «Дачага келди-кетти кўп. Мана бу ярамас тагин бир ҳунар кўрсатиб, шарманда қилмасин», деб чўчирди.

Эски меҳмонхона кўримсиз бўлгани билан орастагина эди. Тоғ яқин. Атрофдаги қалин қайрағочзордан ғир-ғир шабада эсади. Чап томонда бозор. Меҳмонхона сиртида бўйрадек булоқлар қайнайди. Ҳовли ўртасидан бир ариқ булоқ суви оқиб ўтади. Чалов босган ариқда бир қарич-бир қарич «авлиё» балиқлар эркаланиб сузади. Сув бўйидаги сўриларда чекка қишлоқлардан келган чўпон-чўлиқлар чойхўрлик қилишади.

Мелиқулов билан унинг «қайинсинглиси»га атаб икки хос хона ясатишди. Бирор соатда дастурхон атрофига туман казо-казоларидан ўн чоғли киши тўпланди. Стол дид билан безатилган, одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарса бор эди. Жаннатхон дастурхонга қаради-ю: «Вуй!» — деб чапак чалиб юборди. Тўрдаги стулга ўтиб ўтирди.

Базм авжига чиқа бошлади. Алёр устига алёр айтилди. «Ўрол Мардиевичнинг пойи қадамлари учун, у кишининг чорвадорларга кўрсатаётган ғамхўрлиги учун, ой деса — ой, кун деса — кун дегулик гўзал Жаннатхон учун...»

Мелиқулов анор суви аралаштирилган шаробдан бир култум ютиб қўйиб, сипо ўтирибди. Ёнидагиларнинг саволларига ё бош қимирлатиб қўяди, ё қисқагина жавоб беради. Жаннатхон эса яйраб кетди. У кафтларини ишқалаб ҳар таомдан бир тотиб кўрар, аччиқроқ ё совуқ бир нима еса, лунжида айлантириб, «ў-ў!» деб ҳаммани кулдирар, гоҳо «Ие, олинг, хўжайин, бунақа нарсалар Тошкентда топилмайди», дея Мелиқуловни ўсал қиларди.

Алёр айтиш навбати Жаннатхонга келди. У анча ичиб, кайфи ошиб қолган эди. Шампан тўла қадахни кўтариб ўрнидан турди. Мелиқулов унга кўз қирини ташлади-ю: «Йиқилиб тушмаса

гўргайди аҳмоқ!» — деб қўйди. Жаннатхон мастона тебраниб гап бошлади:

— Хурматли-ли эркаклар-р!!! Мен шу қадахни... сиздай мард, меҳмондўст ва ... соғлом эркаклар учун ичишни истайман! Э... эркакларни эҳтиёт қил-лайлик! Негаки... негаки, хуллас, яшасин эркаклар!! Олдик!

Мезбонлар кула-кула энди қадах кўтаришмоқчи эди, қиз кўрсаткич бармоғини чайқаб пўписа қилди:

— Йў-ўқ... Бун-нақаси кетмайди! Мен... тикка туриб ичишни таклиф қиламан. Қани, турдик!

Ғала-ғовур қилиб ўн эркак баравар кўзғалди. Меликулов ҳам ичида Жаннатхонга минг лаънат айтиб, ўрнидан турди. Жаннатхон шаробни бир кўтарди-ю, қадахни тақ эткизиб қўйди. Қадахнинг таглиги узилиб тушди.

— Ҳечқиси йўқ, бўлади, — деди номига ичиб ўтирган хушёр бир йигит ва қадах синиғини йиғиштириб олди.

— Ўтиринг-лар-р!! — буюрди Жаннатхон. Ўн эркак яна гувлаб жойларига чўкдилар. «Ҳайрият, — деб ўйлади Меликулов, — Энди бу маймундан кутиладиган бўлдик. Ҳозир стулга ағдарилиб тушади».

Дарҳақиқат, Жаннатхон тагин бирпас пойинтар-сойинтар гапириб ўтирди-ю, «вой бошим»лаб ётоқхонага кириб кетди. Бир оз ўтириб мезбонлар ҳам тарқалишди. Жаннатхон, сув, деб ғингшиганда Меликулов икки думалоқ уйку дорини майдалаб ичириб юборди: «Зора шу билан эрталабгача тошдай қотиб ухласа.»

Эрталаб Ўрол Мардиевич чўчиб уйғонди. Юзларига ёмғир томчилаётгандек эди. У сесканиб кўзларини очди. Тепасида Жаннатхон йиғлаб ўтирарди. Меликулов энсаси қотиб кўзларини юмиб олди. Бунни кўриб, қиз хўнграб юборди.

— Мени кечиринг, Ўрол ака... Кеча эсимни еб қўйибман... Сиз... сизни шарманда қилдим. Энди оғзимга олсам, ҳар нарса бўлай. Ув-в...

Меликулов кўзини очди.

— Йўқ, яна ичинг! — деди кесатиб, — зиёфатнинг каттаси бугун бўлади. Чўлда думалаб-думалаб ичишингиз мумкин!

Жаннатхон стулдан туриб каравотга ўтирди.

— Нима қилай, — деди хикиллаб, — бунақа маишатни тушимда ҳам кўрмаганман. Хурсанд бўлганимдан олавурибман, олавурибман... Сиз ҳам бир оғиз қўй демабсиз.

— Сизга қўй деб бўлармиди? Қўй, деган одамни закуска қилиб еб юборадиган аҳволда эдингиз!

— Майли, бўлар иш бўлди. Энди сиз айтгандек сизилиб, законний бўлиб юраман. Кечирдингиз-а, Ўролжон ака? Бир оғиз кечирдим денг, садағангиз бўлай!

Қиз тўсатдан аслига қайтди, ўйноқлаб хушомад қила кетди:

— Бош оғриғингиз тутмадими кечаси? Қўлларингизни уқалаб қўяйми? Келинг!

Жаннатхон Меликуловнинг иссиққина билагини тўшакдан суғуриб олди-ю, ҳафсала билан уқалай бошлади. Ўрол Мардиевич қизнинг тароқ тегмаган сочига, ичкиликданми, уйқуданми кўпчиб кетган тиниқ юзига қаради-ю: «Йиғлаганда ҳам чиройлик-а лаънати, — деб қўйди, — бир уйни гуллайтиб ўтирадиган сиёқинг бор. Отанг тенги одамга хушомад қилмай сен ўл, қариганда кўғирчоқ ўйнамай мен ўлай илойим».

Аёл қудрати олдида жаҳонгир Искандар ҳам дош беролмаган. Ўрол Мардиевич жаҳонгир эмасди, илжайиб ўрнидан тура бошлади...

Чошгоҳдан ўтганда чўлга жўнашди. Жаннатхон бу сафар Меликуловнинг йўлини пойлаб туриб бошқа машинага чиқди. У ҳар балони сўйлаб, яна Ўрол акаси билан жиқиллашиб қолишдан қўрқарди.

Изень экилган яшил яйловлар, саксовуллар чайқалиб турган кумтепаликлардан ўтиб, икки соатларда бепоён дашт ўртасига келиб тўхташди. Атрофда уч-тўрт қора ўтов, омонат қурилган молхона. Ўтов олдидаги тош ўчоқлардан қуюқ тутун чиқади. Сал нарида ердан бош кўтармай ёйилиб юрган кўкиш қўйлар кўринади. Одамнинг бетига қум уфириб, шамол увлайди.

Меҳмонларга катта бир ўтовдан жой қилишган экан, Мелиқулов биринчи бўлиб остона хатлади. Жаннатхон бир чеккага ўтиб, ўтовни томоша қилиб ўтирди. Икки учига кашта тикилган узун қозиклунгилар, қўлда тўқилган даста-даста гулдор гиламлар, керагага осилган бурама олқор мугузи, ўтовнинг тепасидаги чанғарак-туйнук — бари унга ажиб ва афсонавий туюларди.

Хўжалик раҳбарлари ҳисоб бера бошлади. Жаннатхон уларнинг гапига бирпас қулоқ солиб ўтирди-ю сўради:

— Қўчқор билан қўйнинг нима фарқи бор, бари бир эмасми?

Ўтов эгалари индамай бир-бирлари билан кўз уриштириб олишди.

— Нага миқ этмайсизлар? — бидиллади Жаннатхон, — фарқини билмайсизларми?

Мелиқулов заҳархандали кулимсиради:

— Қўчқор, бу — мен, сиз — қўйсиз, Жаннатхон тушундингизми?

— Тушундим, — деди қиз ва шарақлаб кулиб юборди. — Сиз қўчқормисиз? — деб сўради бармоғини бигиз қилиб, — Сиз-а? Шохингиз йўғу? Сузганингизни ҳам кўрмадик. Бўлди, бундан кейин сизни Қўчқор ака дейман. Вой, не могу, ўлиб қоламан!

Жаннатхон кула-кула ташқарига чиқиб кетди. Мелиқулов ўзи билмай қармоққа тушиб қолганига пушаймон бўлди.

Жаннатхон ўчоқ бошига борди. Узун қўйлак кийиб, юз-кўзини ўраб олган тўлагина аёл овқат пиширарди. У: «Келинг, пошшоқиз», дея Жаннатхоннинг елкасига қоқиб қўйди.

«Пошшоқиз» чорпоядаги саватдан ёнғоқдек қурут олиб оғзига солди. Қозон тўла қайнаётган гўштга қараб сўради:

— Мунча овқатни нима қиласиз хола, озгина бўлса етади-да?

— Мехмон бор, — деди аёл, — қолса болалар ер.

— Болаларингиз кўпми?

Аёлнинг ўн иккита боласи бор эди. Лекин у ирим қилиб биттасини камайтириб айтди.

— Худо берган ўн битта, тилаб олганим ҳам бор.

Жаннатхоннинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди, қурутга тиқилиб қолай деди.

— Ву-уй!.. Қандай боқасиз шунчасини? Қўйларингиз ҳам кўпдир, а? Бирон юзта бордир?

— Билмадим. Кишим билади.

— Чақиринг-да, кишингизни!

Аёл индамай кулиб қўйди.

Ўчоқ бошига бирин-сирин ўн чоғли қора-қура, ялангоёқ бола тўпланди. Улар «сувқўйлак кийган опа»ни ётсираб, ажабланиб томоша қилишарди. Жаннатхон хуштак чалиб, бирпас уёқ-буёққа аланглаб турди. Кейин қўлини пешонасига қўйди-ю: «Вой, туя!» деб бақириб юборди.

— Опа, минмайсизми? — деди тортиниб бир болакай.

— Минса бўладими? Тишламайдими?

— Ит тишлайди, туя тишламайди, — билағонлик қилди бола.

— Бўлмаса опкелинглар-да! — буюрди Жаннатхон. Болалар чувиллашиб югуришди. Салдан кейин кулоқчин кийган ушоққина киши туясини етаклаб келиб, ўтов ёнидаги сайхонликка чўқтирди. Болалар текин эрмак топилганига севиниб, гир айланиб туришди. Жаннатхон хавотирланиб туяга яқинлашди. Қўрқиб икки қадам чекинди.

— Қандай минади бунга, амаки, нарвони йўқми?

— Йўқ-да, янга, — узр сўраган бўлди туякаш, — бисмилло дейсизу оёқни соласиз.

— Келинг, ушлашворинг!

Туякаш Жаннатхонни қўлтиғидан олди. Қиз ўрқачлар устига ташлаб қўйилган наMATга ўтириб улгурмай туя туриб кетди. Жаннатхон чинқириб ўрқачни кучоклади. Унинг товушини эшитиб Мелиқулов ўтов тирқишидан мўралади. Жаннатхонни кўриб ғижиниб, сўкинди. Хаёлига хунук бир фикр келди: «Наҳот мен ҳам анави туяга ўхшасам? Шарманда!..»

Жаннатхон ўзини босиб олди. Атрофга қараб кула бошлади.

— Ҳайё, ҳайт, туяжон! Кетде-ек Тошкентга!.. Ҳўв, амаки, намунча имиллайсиз, тезроқ юрмайсизми?

Туякаш илдамлади, туя ҳам лўкиллашга тушди.

— Тезроқ! Тезроқ! — деб бақирди Жаннатхон. У энди қўлларини кўтариб: «Ур-ре!» — деган эди, мувозанатни йўқотди-ю, бир томонига оғиб кетди. Жон ҳолатда яна ўрқачга ёпишди.

— До-од!! Ўлде-ем!!

Туякаш югуриб келди.

— Ташланг, янга, мен ушлаб оламан.

— Йўқ, ётқизинг ордонангизни, — йиғламсиради қиз, — ҳозир ўлиб қоламан!

У шундай деб ўрқачни қўйиб юборди. Шилқ этиб туякашнинг қўлига тушди. Туякаш «Бу сардобани нима қиламан?» — дегандай ҳайрон бўлиб турар, қиз эса унинг таёқдай қўлларида оқбалиқдай типирчилаб ётарди. Бу манзарани кузатиб турган Мелиқулов:

— Анави лаънати чакиринг, Валижон, — деди ерга қараб. Пойгакда ўтирган йигит шипиллаб чиқиб кетди.

Жаннатхон туяни, туякашни қарғай-қарғай ўтовга кириб келди. Унинг сочлари тўзиб кетган, уст-боши жикқа хўл эди.

...Меҳмонхонага ярим тунда қайтишди. Мелиқуловнинг асаби таранг, ёмон сўз айтиб юборишдан ўзини зўрға тутиб турарди.

— Сиз ҳеч одам бўлмадингиз-бўлмадингиз, — деди плашини ечиб отаркан, — тамом, сийлаганни сигир билмас экан. Тошкентга борайлик, биринчи куниёқ ҳайдаб юбораман!

Жаннатхон белини ушлаб, хезланиб каравотга яқинлашди:

— Мени-я? Сиз мени ким деб ўйлаяпсиз? Мен сизга бояги чўпоннинг эчкисимидим, «кур-ей, ҳайт», деса кетаверадиган. Мени кимсан — Жаннатхон дейдилар!

— Кўрамиз, — гезарди Меликулов.

— Кўрамиз, — деди Жаннатхон ҳам ва тарс-турс юриб ўз хонасига кириб кетди.

Биров елкасидаги юкни усталик билан ерга қўяди, биров ношудлик қилиб ташлаб юборадияю, лат ейди. Меликулов ҳам, Жаннатхондан қутулиш йўлини кўп ўйлади. Охири таваккал қилмоқчи бўлди. Лекин қош қўяман деб, кўз чиқаришига сал қолди. Улар Қизилқумдан жумада қайтишди. Душанба куни Ўрол Мардиевич ишга чиқди. Кабинетига кирдию хурпайиб ўтириб олди. Икки кундан бери чаккаси лўқиллайди, юрагини жезтирноқли бир кимса аёвсиз тимдалайди. Бу жезтирноқлар Жаннатхонга тегишли эканини эслаб, Меликуловнинг кўнгли баттар ғаш бўлди. Устма-уст кўнғироқ тугмасини босди. Секретарнинг қораси кўринмади. «Ҳалиям ноз уйқуда шекилли, — гижинди Меликулов, — соат ўндан ошди. Дараги йўқ. Жуда ўлигини ташлаб олди менга. Асли айб ўзимда. Эркалатиб юбордим. Қизиқ, нега шунақа бўлди, а? Илгари бир ишорамга юз думалаб кетарди. Кейинги пайтда кимга айтяпсан, демайди. Хоҳласа айтганингни қилади, хоҳламаса йўқ. Нима бўлди?»

Меликуловнинг кўз олдига чўл, Жаннатхонни миндириб лўқиллаб кетаётган туя келди. Бир сонияда бошига қулоқчин кийган, кўримсизгина, қотмадан келган қорача туякаш ўрнида Салмонов пайдо бўлди. У ҳадеб Жаннатхонга муқом қилар, Меликулов ўтирган ўтовни кўрсатиб, пиқ-пиқ куларди... Ўрол Мардиевич ёмон туш кўриб ўйғонгандек, бошини сарак-сарак қилди.

«Хайдайман! Иккалангни хайдаб юбораман!» — деб ўдағайлади ўзича. Худди шуни пойлаб тургандек эшик оҳиста очилди. Жаннатхоннинг шодон чехраси кўринди. Эгнида жинси шим, қизил кофта, оппоқ бўйнида бодрокдек йирик шода марварид. «Ака, менга бир қаранг!» — дегандек, эшикка суяниб турибди. Меликулов уни ёнига чақирди, олдига бир варақ қоғоз ташлади. — Манг, ёзинг!

Қиз қалам олиб, бошлиғининг оғзига тикилди.

— Нега лаллайиб ўтирибсиз, бўлмайсизми?

— Айтинг-да ахир, нима деб ёзай?

— Ишдан бўшаш ҳақида ариза ёзинг!

Жаннатхон қоғозни жаҳл билан нари сурди.

— Боринг-е! Нега бўшар эканман? Менга шу ер ёқади. Ўлсам ҳам бўшамайман!

— Сизга бу ер ёқиши мумкин, — деди Меликулов столни чертиб, — аммо сиз бу ерга ёқмаяпсиз. Яхшиликча бўшамасангиз мажбур қиламиз. Билиб қўйинг.

Жаннатхон ирғиб турди. Курка товукдек кекирдагини чўзиб шанғиллади:

— Беко-орларни айтибсиз! Мен законни сиздан ҳам яхши биламан! Кодексни сув қилиб ичиб юборганман! Мажбур қилармиш-а? Аввал ўзингга боқ — сўнгра ноғора қоқ!

— Менинг тилим қисик жойи йўқ, — деди эснаб Меликулов, — билганингиздан қолманг. Қўрқмайман.

Жаннатхон столни айланиб ўтиб, Меликуловга яқинлашди.

— Ҳо-о, шунақа денг? Мана, каттакон бир идоранинг бошлиғисиз. Виждонни ўртага қўйиб айтинг-чи, мени неча марта ўпгансиз?

— Бир марта, — деди Меликулов ўзини босиб, — туғилган кунингизда пешонангиздан ўпганман. Ҳамма гувоҳ эди.

— Тўғри, — тасдиқлади қиз, — ҳамма гувоҳ эди... Аммо... ҳеч ким йўғида ҳам ўпганлар, десам-чи, нима бўлади? Худога

шукур, эмансипация деган процесс бошлангандан бери аёлларнинг гапи қилич кесадиган бўлиб қолди. Айтайми?

— Айтаверинг. Фойдаси йўқ. Қайтанга ўзингиз шарманда бўласиз. Ғунажин кўзини сузмаса ва ҳоказо... Яхшиси, савдолашмай ариза ёзинг. Сиз ўтирган ўрнингизга муносиб эмассиз. Хулқ-атворингиз ночор. Сиздақа кимсалар керак эмас бизга.

Жаннатхон билдики, хўжайин уни бўшатмай қўймайди. Шунинг учун ётиб қолгунча отиб қол, қабилида хужумга ўтди:

— Хулқим ночор бўлиб ҳалигача бировга зиёним теккани йўқ. Мабодо ўйнатиб келганингизни миннат қилаётган бўлсангиз — хуш кўрдик! Энди Қизилқум тугул Олтинқумингизга ҳам бормайман! Мен сизни бунчалик бачкана деб ўйламовдим. Хўш, номуносиб кадрларга келсак, идорангиздаги одамларнинг тенг ярми ўз ўрнида эмас. Жаноблари бошчилик қилаётган мана шу даргоҳда қамалиб чиққан ўғри ҳам, хотинбозу пиёниста ҳам, арпа билан буғдойнинг фарқига бормайдиган чаласавод агроном ҳам бор! Тилимни қичитиб нима қиласиз? Чой-чилимингизга қарайдиган югурдақларингиз нечта? Бештами? Ўнтами? Сиз жа-а ҳақиқатгўй экансиз, аввало ўшаларни бўшатиб эди!

— Хўв, оғзингизга қараб гапиринг! Ўзингиздан-ўзингиз нима деб валдираяпсиз?!

— Мен кўрган-билганимни айтяпман. У ёғини сўрасангиз, ўзларининг орқа-боши ҳам тоза эмас. Қизингизни қандай қилиб институтга киритганингизни... Салмоновнинг йилига неча марта уйингизга келиб-кетишини... Дадашев деган йўқ одамга ойма-ой мукофот ёзиб беришингизни, ҳаммасини биламан. Ҳатто отангизнинг ўлигини ҳам ишхонадагилар кўмиб беришди-ку? Ёлғон денг-чи?

Жаннатхон жинси шимининг киссасидан тўрт букланган қоғоз олиб Мелиқуловнинг башарасига отди:

— Мана, ҳаммасини ипга тизиб қўйибман. Ўқинг! Мендан сизга эсдалик!

Қиз чўрт бурилиб эшикка қараб юрди. Ўрол Мардиевичнинг япалоқ бети аввал кўкарди, кейин қизарди. Лаблари пир-пир учди.

— Ярамас! Хоин! — деб бақирди у, — ўлмасам, сени турмада чиритаман! Мана кўрасан!

Жаннатхон ўғирилди, дарров «салом»га «алик» олди:

— Фақат битта шартим бор. Турмага бирга борамиз. Ўзим каллангизни массаж қилиб ўтираман. Ахир давлениенгиз бор, ака...

— Йўқол кўзимдан!!

Эшик қарсиллаб ёпилди. Ўрол Мардиевич шапалоқ егандек бўлди. Боши айланиб, бадани қизиди. Юраги гупиллаб ура бошлади.

У тортмадан дори олиб ичди. Анча вақтгача муштини жағига тираганча шифтга тикилиб ўтирди. Кейин эшик оғзидаги қоровул орқали шофёрини чақиртириб уйига жўнади.

Мелиқулов икки кун кўрпа-тўшак қилиб ётди. Қон босими кўтарилибди. Ҳар сафар дори ичмоқчи бўлиб стакан чангаллаганида сувдан сурати фариштадек, сийрати чаёндек бир қизнинг акси кўринаверади. Бу қизнинг жон олғучи... йўк, кўзларини эмас, сўзларини эсласа, ёниб кетай дейди. Дадашев меники эмас, бош инженерники. Ўзи топган, ўлик-тиригига ҳам ўзи жавоб беради. Хўш, идорадаги думбулсаводларга келсак... бунақа одамлар ҳамма ерда бор. Аммо, Салмоновга ўхшаганларнинг сонини сал камайтирсам бўларкан. Ҳалиги сабилни ҳам (пора дейишга тили бормади) озроқ олсам тузук экан. Салмонов ҳам ғирт аҳмоқ. Бировга туймадай яхшилик қилса, туядай қилиб кўрсатади. Оғзининг таноби бўш».

Мелиқулов отасининг таъзиясини хотирлади. «Тўғри, бобойнинг ўлигини кўмишга тумандагилар қарашворишди. Бунинг нимаси

уят? Ўзим ҳам бир амаллаб кўмардимусиз» ака, отахонни бизга беринг, биз ҳам савобталабмиз, деб туришгач... нима қилай?»

Дунёда одамнинг ёлғиз ўзи қиладиган юмуш бор, бировга юкласа ҳам бўладигани бор. Масалан, биров учун туш кўриш, сувда сузиш ёки йиғлаш мумкинми? Мелиқуловнинг наздида мумкин эди. Шунинг учун у, марҳумга кимнинг кўмгани барибир эмасми, ишқилиб кўмилса бўлди-да, деб ўйларди.

Хуллас, икки кун ётиб, Ўрол Мардиевичнинг топган ақли шу бўлди: «Жаннатхонни, албатта, бўшатиш керак. Лекин унинг қитиқ патига тегмай, алдаб йўлга солиш маъқул. Мушукнинг белини силасанг, думини ликиллатади».

Салдан кейин у қадрдон креслосига жойлашиб ўтирди-ю, кўнғироқ тугмасини босди. Жаннатхон кирди. Одатдагидек эшикни ёпиб, суяниб турди.

— Бери келинг, — деди Мелиқулов очиқ юз билан. Қиз стулга келиб ўтирди. Бошлиқ илжайиб жимжилоғини чўзди:

— Яраш. Ўрага сичқон тушди.

Жаннатхон тилла тишларини ярақлатиб ғамгин кулди, индамай бармоқчасини узатди.

Мелиқулов ёкимли, куюнчак товушда гўё сирини очган бўлди:

— Гап бундай, Жаннатой. Мен бошқа ишга ўтаяпман. Жойлашиб олсам, кейин сизни ҳам обкетаман. Ҳар қалай, синаштамиз, бир-биримизни тушунамиз. Шунинг учун мендан олдин бўшаб, тахт бўлиб туринг.

Жаннатхонга кинода бош рол теккан актрисадай ўйноқлади:

— Ҳа, ёлғончи! — деди бармоғини силкиб, — пи-ип эткизиб алдаб кетмоқчисиз-а? Биламан сизни...

Мелиқулов ажабланиб елка қисди.

— Ёлғон айтсам, ана, тепамда чироқ!

— Бе-е! Ҳозирги одамларга ишониб бўлармиди? Улар чироқни ўчириб худониям алдаб кетаяпти-ку!

— Мен кетсам, бу ердагилар сизга кун бермайди. Хўп денг. Сизнинг фойдангизни ўйлаяпман, Жаннатхон!

Жаннатхон ҳам икки кун ўйлаб, бир қарорга келган эди:

«Бу қовоқбош барибир бўшатади. Дод деганим билан фойдаси йўқ. Боринг-ки, ҳалиги қоғозни кўтариб министрликка чиқдим, дей. Нима қиларди у ердагилар. Нар и борса, Мелиқуловга ҳайфсан беради. Ишдан бўшатишса, яна бошқа ерга қўйишади. Балиқни денгиздан олиб кўлга ташлагандек гап. Барибир балиқнинг насибаси бутун. Мелиқуловга ўхшаганлар ёмонликка олса, ҳар бало қилиши мумкин. Ўзим бир сағир бўлсам. Орқамда «Бизнинг Жаннатхон қалай, яхши ишлаб юрибдими?» деб турадиган ишонган кишим бўлмаса. Ийиб турганда берадиганини олай-да, идорасига бурнимни қоқай».

— Майли, мен бўшайман, — деди киз жиддийлашиб, — лекин ҳаққимни тўлайсиз. Бекор юрадиган кунларим учун.

Мелиқулов аввалига суюниб кетди. Аммо «Ҳақ»ни эшитиб, афтини буриштирди.

— Қанча тўлай, э, пулни қаёқдан оламан?

— Билмасам. Топасиз-да. Мукофотингизни беринг. Қарз кўтаринг. Мен рози бўлдим-ку? Кетмайман десам нима қилардингиз.

— Тўғри. Яшанг, Жаннатхон! — деб юборди Ўрол Мардиевич шошганидан. Сўнг каловланиб, стол тортмасини икки марта очиб ёпди. Чўнтақларини пайпаслади. Беихтиёр сейфга қаради.

— Очинг сейфни! — Амр қилди киз. Мелиқулов калит олиб ўрнидан турганини билмай қолди. Жаннатхон лип этиб унинг ёнига борди.

Сейф шарақлаб очилди. Мелиқулов қора туйнукка қўл юбориб, бир даста пул олди. Тишини суғуриб бераётгандек, минг азобда қизга чўзди:

— Манг. Бировнинг омонати эди.

— Пича қўшинг, — деди қиз хансираб, — сиз билан бошқа кўришмаймиз энди. Одам етти ёт бегона отарчига ҳам қистиради бу пулни. Тўрт йил қатик ялашдик.

Мелиқулов иккиланди. Ниманидир ўйлаб турди-ю, яна бир чангал пул олиб, Жаннатхоннинг қўлига ташлади.

— Мана. Ҳар йилингизга юз минг сўмдан.

У жаҳл билан сейфни ёпди. Жойига келиб ўтирди. Жаннатхон пулни дарров қоғозга ўраб олди. Креслога яқинлашиб, ўнг бетини тутди:

— Ўпинг!

Мелиқулов чўчиб, калласини тортди.

— Ие, ие, жинни бўлманг, Жаннатхон...

Қиз гўё ҳадиксираб шивирлади:

— Тезроқ бўлаколинг. Биров келиб қолади.

Мелиқулов: «Шу балодан қутулай», деб ўйлади, номига қизнинг бетига лабини теккизиб қўйди. Қиз иккинчи юзини ўгирди.

— Энди бу ёғидан.

Мелиқулов дарров ўпди-ю! «Бас, жўнанг!» дегандек қўл силтади. Қиз хохолаб кулди.

— Қўлга тушдингизми, Мелиқулов! Гувоҳ йўғида ҳам ўпар экансиз-у? Энди нима дейсиз?

Ўрол Мардиевич ўзини йўқотиб қўйди. «Бўшамаса-я? — кўркди у, — пулини олди, ўпичини берди. Кетмайман, деб оёғини тираб турса-я?»

— Кўркмасинлар, собиқ хўжайин, — деди қиз кулгидан тўхтаб,

— мен гапидан қайтадиган номардлардан эмасман. Идорангиз ўзингизга буюрсин. Жаннатой омон бўлса, ҳали гул кесади. Чао! У ғолибона юриш билан чиқиб кетди...

...Ҳамма нарсанинг ибтидоси, интиҳоси бор. Умри тугаса, чинор ҳам йиқилади, булоқ ҳам қурийди, анвойи гулчамбар хор-хасга айланиб, супириндига тушади. Замоннинг зайли билан Мелиқулов ҳам отдан тушиб, пиёда бўлиб қолди. Кеч куз. Ёмғир

шивалаб ёғаяпти. Ўрол Мардиевич плашининг ёқасини кўтариб, автобус бекатида турибди. Илҳақ бўлиб йўлга қарайди. Шу пайт ёнгинасига ғизиллаб қизил «Жигули» келиб тўхтади. Рулда сочини чамбарак қилган сулув бир қиз ўтирибди. Қиз ўнг ёнбошига энгашиб Мелиқуловни чақирди:

— Хўв, ўртоқ пиёда, ўтирсинлар, ташлаб кетаман!

Ўрол Мардиевич машинага қараб юрди. Шахт билан эшикни очди. Рулда илжайиб ўтирган Жаннатхонни кўрди-ю, бир зум ўйланиб қолди. Сўнг эшикни қарсиллатиб ёпди.

Жаннатхон қаттиқ газ берди. Машина куч билан олдинга сапчиди. Сўлжайиб турган Мелиқуловнинг башарасига, устбошига лой сачратиб кетди.

ДАДАНГГА САЛОМ АЙТ

Тунов уни чипта олгани вокзалга чиқсам, собиқ курсдошим Элмуродни кўриб қолдим. Қўлида катта сариқ портфел, янги вокзалнинг нақш-нигорли шифтига анқайиб турибди. У телеминатюрада чиқадиган бақалоқ артистга ўхшаса-да, доим елиб-югуриб юрадиган қувноқ йигит эди. Шунинг учун кўпинча ҳазиллашиб Элмурод дердик.

Секин бориб биқинидан туртдим:

— И-и, оғзингни юм, Элмурод, пашша киради.

Элмурод ялт этиб ўтирилди.

— Ҳалиям китмирлигинг қолмабди, ҳарфхўр! — деди ёлғондан қовоқ солиб. Қучоқлашиб кўришдик.

Элмурод Наманганнинг олис бир қишлоғида ўқитувчи бўлиб ишлар экан. Уч кунлик семинарга келибди.

— Уйга обкетай, оқаси,— дедим жиғига тегиб, — офтобда ўтириб бир қатик ялашамиз.

У қўл силтади:

— Ке, қўй, бошимни котирма. Ҳозиргина биттасининг ўтакасини ёриб келаяпман, жуда кўнглинг ийиб турган бўлса, иккита морожний олиб бера қол. Ичим ёниб кетяпти. Унгача поезд келиб қолади.

Анхор бўйидаги кафега бориб, четроққа ўтирдик. Элмурод кула-кула бояги «ўтакаси ёрилган» одамни айтиб берди.

— Болаларга совға-салом ола кетай, деб бозорчага кирсам, Миржалилни учратиб қолдим.

— Қайси, анави Мирзатеракми? Олифта?

— Ҳа,— деди Элмурод, қошиқча билан морожнийни аралаштириб,— кўлини орқасига қилиб айланиб юрибди.

— Унинг иши йирик, — дедим, — профессорнинг қизига уйланган. Қўша-қўша дўкон очган.

— Шунақа экан. Хуллас, мени кўрди-ю, уйга опкетаман, деб ёпишиб олди.

Ўқиб юрганимизда Элмурод билан Миржалил кўп ҳам чиқиша-вермасди. Ҳайрон бўлдим.

— Ҳм, тинчликми? Қаёқдан кун чиқибди? Миржалилнинг бунақа... ёмон одати йўқ эдику ?

— Коса тагида ним коса бор, дўстим, — деб кулди Элмурод, — баҳорда у хотини билан дам олгани Чортоққа борган экан. Мени йўқлатибди. Қўлимдан келганча хизмат қилдим. Поччаотага олиб чиқдим. Ғовасойларни айлантирдим. Ишқилиб, хурсанд бўлиб кетишди шекилли.

— Тушунарли. Энди мен ҳам одамгарчилик қилай, дегану, сени қўярда-қўймай уйига олиб кетган. Топдимми?

— Йўқ, — бош чайқади Элмурод. Олдинига ҳадеб қистайверди. «Хотин ҳалигача сени тилидан туширмайди. Мақтагани мақтаган. Бизникига кетамиз. Зўр-зўр оғайниларим бор. Беш-олтитасини чақираман. Новчасидан битта олиб келиб, тонг отгунча майдалаб ўтираминиз», деб туриб олди. Соатга қарасам — икки. Кечқурунгача бўшман-ку, деб рози бўлдим. «Майли,

Мирзатерак! Сенинг гапинг сингунча, шайтоннинг бўйни узилсин!» демайманми? Бирдан Миржалилнинг қовоқ-тумшуғи осилиб кетди.

Мен кулиб юбордим.

— Ҳалиям соддалигинг қолмаган-да! Шунинг қурук манзиратига ишониб ўтирибсанми, овсар?

Курсдошим ух тортди:

— Қайдан билай. Аввал ишондим. Кейин олифтагарчилигини пайқаб қолдим, қайсарлигим тутди. Шу қилганингга, поезддан қолсам ҳам уйингга борганим бўлсин, дедим.

Элмурод битта ликобчани бўшатиб, нари суриб қўйди. Олдига иккинчисини тортиб, давом этди:

— Хуллас, судралишиб кўчага чиқдик. Трамвайда кетамизми, жўра десам, биз томонда трамвай нима қилади, деб жеркиб берди. Унда автобусга чиқайлик, дедим. Миржалил менга, бу жинни бўлганми, дегандек қаради.

— Шунақа пайтда автобусга чиқиб бўладими? Одамни қара! Минди-минди бўлиб ётибди. Бу сенга Чортоғинг эмас. Тошканнинг бир маҳалласида ўнта Чортоғнинг одами туради.

— Ҳай, унда энг осони такси. Ҳозир тўхтатаман, — дедиму йўлни кесиб ўтмоқчи бўлдим. Миржалил энгимдан тортди.

— Иш расво. Шу десанг кичик ўғил жуда шўх чиқди. Эрталаб кўчада тўп ўйнаётган экан, бир бола оёғига тепибди. Тўпиғи ёрилиб кетибди. Шунга мўмиё излаб кетаётган эдим.

— Э, чакки бўпти, — дедим кўнгли учун, — палакат-да палакат. Иссиқ-иссиқ шўр пахта босса тузук бўлиб кетади.

Миржалил мени ўғлидай уришиб берди:

— Шўр пахта қайнатишга олов керакми ахир?

— Газ ўтмаганми уйлариңга?

— Худога шукур, оқма газим бор, — деб керилди у, — бироқ уч кундан бери келмай қолди. Чой қўйиб ичишга ҳам зор бўлиб ўтирибмиз.

— Электр бордир?

— Икки кун бўлди у ҳам йўқ. Кабел узилганмиш.

Э, дўстим, бизнинг кўрган кунимизни сўрама, — деди афсусланиб, — уй совуқ. Ўчоқ ёкишга ўтин қолмабди. Магазиндан консерва-понсерва олиб кириб еймизу, қоронғу тушмасдан кўрпага шўнғиймиз. Уч бола, эр-хотин, ҳаммамиз бир уйда тиқилиб ётибмиз. Иморат чала. Бир ёқда уста ишляпти. Шунақада меҳмон келиб қолмаса гўрғайди, деб хотин ташвишда.

Қарасам, у мени остонасига ҳам йўлатмайдиган. Аҳмоғингни топибсан, барибир уйингга бораман, деб кўйдим ичимда.

— Менга қара, Миржалил, — дедим, — ҳозир тўғри Эски жўвага тушамиз. Мен икки кило гўшт, тўртта шам, битта керогаз, беш литр керосин оламан. Студентлик йилларимизни эслаб бир яйраб ўтирамыз. Биласан, мен унақа нозик меҳмонлардан эмасман. Кетдикми?

Миржалил чайналди:

— Майли-ю, лекин биласанми, кейинги пайтларда ошқозон сал чатоқроқ... Ичолмаяпман.

— Ким сенга ич, деяпти? Ҳали айтган оғайниларилинг бор-ку? Машина тўхтатайми?

— Шошма-чи, — деди Миржалил иккиланиб. Кейин шап этиб пешонасига урди, — ие, бугун уйда хотин йўғ-у! Азонлаб ойимларни кўриб келаман, деб ўтирувди.

— Унда йўл-йўлакай келинни ҳам ола кетамиз.

— Қизиқмисан? Қачон менга машина келар экан, деб кутиб ўтирибдими? Ойисиникидан акасиникига ўтиб кетган бўлиши керак. Қайноғам Франция, Италия қилиб айланиб келибди. Ҳали ўзим ҳам кўра олмадим.

— Жуда соз! — деб ўрнимдан турдим. — Бир йўла табриклар ўтамыз. Хурсанд бўлади. Машина тўхтатайми?

Миражалилнинг нафаси ичига тушиб кетди.

— Майли-ю, мен меҳмондан қочадиган номард эмасман, биласан, лекин...

Ўткинчи машинага қўл кўтаргани энди йўл четига чиқувдим, Миржалил бақриб юборди:

— Ие, оғайни! Манавини кара! — у чўнтагидан бир шода калит олди. — Эрталаб эшикни кулфлаб чиқаверибман! Видеомагнитофоним сайраб ётганди, газ ўчоқ ҳам ўчмаган эди. Уйим куйди. Кечирасан, оғайни, мен чопдим!

У шоша-пиша қўлимни қисди-ю, лўкиллаб кетди. Кўчанинг нариги бетига ўтиб олиб қичқирди:

— Хўв, Элмурод, бемалол бўлиб келгин-а, дўстим? Ётиб олиб бир отамлашамиз! Хайр! Дадангга салом де!

— Хуллас, профессорнинг куёви қочиб кетди, — деди Элмурод ва соатига қаради-ю, ирғиб турди. — Ие, Наманганнинг поезди ҳам қочиб кетишига сал қолибди-ку!

У портфелини кўтариб югурди. Анча ерга бориб ўтирилди:

— Хўв, қитмир, бемалол бўлиб бир боргин! Сув қўшилмаган катикдан ичиб келасан!

БИР ПУФ КАМ БЎЛИБДИ

Бир йигит кулолга шогирд тушди. Анча муддат устазодалик қилгандан кейин устозидан фотиҳа олди ва ўзи мустақил ишлай бошлади. Бироқ ҳарчанд уринмасин, ясаган сопол идишлари устозиникидек чиройли чиқмади. Ниҳоят, у бош эгиб устоз ҳузурига келди.

— Уста, ясаган кўзаларим сизникидек чиқмаяпти, — деди ер чизиб. Устоз шунақа бўлишини биларди. Кейинги пайтда шогирдининг, энди биз устага зор эмасмиз, ўзимиз уста бўлдик, деб керилганини эшитган эди. Шунинг учун у шогирдга кўза яшанинг кўпгина сирларини ўргатдию, аммо синов учун битта сирни яшириб қолди.

— Нима бўлди, қани бир четидан айт-чи, — деди устоз. Шогирд ёзгирди:

— Ҳамма айтганларингизни қилдим, уста. Аввал лойни пишитдим. Сўнгра уни яхшилаб ийладим. Кейин тобига келсин деб, «дамлаб» қўйдим.

— Кейин?

— Кейин чархга қўйиб, кўза ясадим. Сўнг уни офтобга қўйиб қўйдим?..

— Хўш, хўш?

— Ундан кейин хумдонга солиб кизаргунча пиширдим. Яна офтобрўяга қўйдим. Яхшилаб қуритмоқчи бўлдим-да, уста. Уста «маъкул», дегандек бош ирғади.

— Кейин десангиз кўзага гул сола бошладим. Бироқ қанча уринмай, сизникига ўхшаб ялтираб чиқмаяпти. Бир маслаҳат беринг, нима қилай, уста?

Устоз кинояли кулди:

— Э, бир пуф қолиб кетибдию, ўғлим?

Шогирд ҳайрон бўлди:

— Қанақа «пуф» уста?

— Ахир хумдондан чиқариб, офтобга қўйгандан кейин кўзани яхшилаб пуфлаш керак. Шунда унга илашган чанг-чунг кетади. Бўлмаса, бўёқни яхши олмайди, демак кўзанг ялтирамайди.

— Бу гапни илгари айтмагандингиз, уста.

— Айтмабмидим, э, эсим қурсин, — деб маъноли кулимсиради уста.

Шогирд бир нарсани англагандай бўлди. Ҳеч қачон устозга шак келтириб бўлмас экан. Устоз отангдек улуғ, деган нақл ҳам бежиз айтилмаган экан...

Бу ибратли ҳикоятни Навоий бобомизнинг мана бу сатрлари билан яқунлагим келади:

Агар шогирд шайхул-ислом, агар қозидир,

Агар устоз андин рози — Тангри розидур.

ТЕМИРЧИНИНГ ЗАРГАР ЎҒЛИ

ПАЛОВ БЎЛМАГАН МАСАЛЛИҚ

Илгари каламқашлар орасида бир нақл юрарди: «Абдулла Қаҳҳорнинг ўқувчиси ҳам кўп, душмани ҳам кўп». Албатта, бу гап бир ёқлама, лекин унда жиндай ҳақиқат ҳам бор. Абдулла Қаҳҳорнинг душманлири ким эди? Улар адабиётни текин емишхонага айлантириб олган бир тўда чўбукқаламлар, адабиёт даргоҳига «яшнаб турган асар билан эмас, болта кўтариб» кирувчилар. Йилма-йил конвейр усулида ёстикдай китоб ёзиб, ўқувчи ҳафсаласини пир қиладиган адабий мардикорлар эди. Абдулла Қаҳҳор халқ елкасида ўтириб, халқни танимайдиган амалпарастлар, шамол эсган томонга қараб буриладиган маддохмунаққидлар, салла ол, деса калла оладиган унтер пришибеевлар ва умуман, ҳаётимиздаги жамики ҳуснбузар унсурларни жинидан ёмон кўрар эди. «Гап келганда отангни аяма» деган ибора гўёки атай Абдулла ака учун тўқилгандек эди. У киши рост сўзни ҳар қандай шароитда, ҳар қандай шаклда ва истаган кишининг бетига дангал айта олар эди.

Бир мисол. Тошкентда ер қирмирлаган йил эди. «Адашиб» Ёзувчилар уюшмасига бориб қолдим. Катта бир кабинетда тор доирадаги мажлис бўлаётган экан. Йўлакда уюшма раҳбарларидан бирини кўриб қолиб саломлашдим.

— Келганинг яхши бўлди, — деди у — чой ташиб тур. Баҳонада Абдулла аканинг сўзини эшитиб оласан.

Чойнакни олиб қабулхонага зинғилладим. Дам-бадам «Чой олиб келайми» деб мажлисхонага мўралайман. (Аслида Қаҳҳор домланинг гапини эшитмай қолмай, деб хавотирдаман).

Мажлис анча чўзилди. Хонада ўн чоғли казо-казо ёзувчи. Тўрда, деворга қапиштириб қўйилган стулда Абдулла ака ерга қараб хаёлчан ўтирибди. Гўё чойнак бўшабини кутган бўлиб, остонага

омонатгина чўкдим. Бир ёзувчининг янги асари муҳокама бўлаётган экан. Ҳамма романи баравар макташга тушди. Муаллифни Толстой билан Қодирийга тенглаштирилмаса-да, ишкилиб шуларнинг ёнига яқинлаштириб қўйишди.

Ниҳоят, мажлис аҳли бир оғиздан қарор қабул қилди: мазкур роман ўзбек адабиётининг улкан ютуғи деб топилсин, журналга тавсия этилсин, рус тилига ўгирилиб, тезда икки тилда босиб чиқарилсин...

Ҳайъат раиси «Ҳеч кимда сўз йўқми?» дегандек хонага кўз югуртирди. Ҳамма мамнун, гўё улуғ бир ишни адо этгандек, тантанавор илжайиб ўтирарди. Шу пайт худди ёш студентдай ийманибгина Абдулла ака қўл кўтарди. Раис, «Сиз гапирмасангиз ҳам бўларди-ку» дегандек Абдулла акага норози қиёфада бир зум қараб турди-ю, «Сўз севимли адибимиз устоз Абдулла Қаҳҳорга!» деди баландпарпоз оҳангда. Абдулла ака шовшмай ўрнидан турди, рўпарасига тикилиб, жим бўлиб қолди, сўнг қўлидаги шапалоқдай қоғозга кўз ташлади. Ҳамма жим. Хонага оғир сукунат чўккан. Чехралардаги бахтиёр табассум сўниб, унинг ўрнини ҳадикками, таънагами ўхшаш ғалати бир ифода эгаллаган.

Ниҳоят Қаҳҳор эшитилар-эшитилмас товушда гап бошлади:

— Биз бекорчи кишимиз. Фақат ўзимизнинг асаримиз билан оворамиз. Шунда ҳам ёлчителиб тузукроқ бир нарса ёзолмадик.

Ўтирганларнинг юзига қон югурди. Абдулла ака нафас ростлаб давом этди:

— Ўртоқ Фалончининг елкасида бутун бошли мамлакат ташвиши турибди. Шу ташвишлардан вақт орттириб роман ёзган экан, отасига раҳмат.

Жамоатга жон кирди. Одамлар бир-бирига қараб аста-аста бош силқир, «Ана, ҳатто Қаҳҳорнинг ўзи ҳам бизни қувватляпти, аслида роман зўр-да», дегандек бўлишарди. Абдулла аканинг одатлари шунақамиди ё фикрини жамляптими, тағин шифтга

тикилиб бир дақиқа жим бўлиб қолди. Мен раиснинг кўзига тушмай, яна чой буюриб қолмасин, деб бурчакка тикилиб олдим. Абдулла аканинг гапидан кейин ҳушимга келдим.

— Одамнинг олдига бир бўлак гўшт, гурунч, ёғ, сабзи қўйиб, мана шу палов десангиз, у ейдими? Йўқ, емайди. Нимагаки, бу ҳали палов эмас, паловнинг масаллиғи... Романнинг масаллиғи ёмон эмас экан. Ҳамма нарса бор. Фақатгина пишириш керак. Ҳурматли ёзувчимиз ғайрат қилиб ҳалиги масалликни паловга айлантурса, ўқувчи таъби тортиб ейдиган таом бўларди...

Абдулла ака яна нимадир деди. Бироқ эслаб қололмадим. Чунки бирдан шовқин-сурон бошланди, боядан бери нозик табассум қилиб Қаҳҳорнинг оғзига тикилиб ўтирган кишилар ўзаро гап талашиб, бир-бирига ниманидир маъқуллаб, Қаҳҳорни бутунлай унутиб юбордилар.

Мен чой олиб кирганимда мажлис раиси муҳокамага яқун ясаётган экан.

— Раҳмат, устоз! — деди у Абдулла ака томонга таъзим қилиб, — сизнинг қимматли фикрларингизни инобатга оламиз. Шундай қилиб, ўртоқлар қароримиз яқдил: китоб нашриётга тавсия этилсин.

— Журналга ҳам, — деди кимдир.

— Ҳа, ҳа журналга.

— Рус тилига таржима...

— Албатта таржима бўлади.

Мен олиб кирган чойни ҳеч ким ичмади. Абдулла ака ёлғиз ўзи кўчага чиқиб «Волга»сига ўтирдию жўнаворди. Мажлис аҳли анчагина йўлакда нималарнидир қизгин муҳокама қилиб, тарқалмай турди.

Ҳалиги «палов бўлмаган масаллик» катта бир амалдорнинг романи эди.

АЛЁР

Олтмишинчи йилларнинг ўртаси. Радиода ишлайман. «Ёшлик» радиостанцияси энди ташкил этилган пайтлар. Раҳбаримиз — Рустам Раҳмонов. Раҳматлик куюнчак инсон эди, лекин бировга озор бермасди. Бирон нарсадан ранжиса ё кўнгли тўлмаса, биз ёшларни ҳам эркалаб «шунақа эмас-да энди, ака» деб кўярди.

Бир куни Рустам ака дам олгани Дўрмонга чиқиб кетди. Дўрмон у пайтлар жуда обод эди. Ёзувчиларнинг бу ижод боғи баҳордан то кузгача гавжум бўларди. Бу ерда Миртемир, Шайхзода, Иззат Султон каби адабиётимиз оқсоқолларини ҳам, энди атак-чечак қилиб адабиётга кириб келаётган ёшларни ҳам учратиш мумкин. Айниқса ёз фаслида Дўрмоннинг ғир-ғир шабадаси, оқар сувлари истаган кишини соҳирадек ўзига чорларди.

Шанба келиши ҳамон Рустам аканинг ортидан Дўрмонга қараб югурдик. Бизни боғ сайридан кўра устозларнинг ажойиб-ғаройиб хангомалари кўпроқ қизиқтирарди.

— Зап вақтида келдингиз, — деди Рустам ака мени кўриб, — бозорга тушадиган одам тополмай турувдим. Бугун бир ошхўрлик қилайлик. Мана бу пулни олингу, бозор қайдасан, деб зинғилланг, ака.

Битта бозор кўрган ошнамни ёнимга олдим. Ҳаш-паш дегунча Қибрайдан ошнинг харажатини қилиб чиқдим. Рустам ака асли андижонлик эмасми, яхши пазанда эди, паловхонтўрани-ку, йўрғалатиб юборарди. Ҳазил-хузул билан бир пасда сабзи-пиёзни тўғраб ташлади. Биз ўчокқа ўт ёкиб, ўша машхур арғувон тагига жой қилдик.

Ошхўрларнинг кимлиги ҳозир ёдимда йўқ, ҳар қалай аксарияти оқсоқоллар эди. Рустам ака дамтовокни бостиргач, одатдагидек, мутойиба аралаш деди:

— Мен шакароб тайёрлаб турай, унгача сиз бир укам бўлинг
Абдулла акани ошга айтиб келинг.

Юрагим шиф этди. Рустам ака, Абдулла Қаҳҳорни чақириб келинг, деётган эди! Қаҳҳор домланинг ҳовлиси шундоқ рўпарада, эллик кадам ҳам чикмайди. Аммо... Абдулла Қаҳҳорни ошга айтиб боргани ким бетлайди. У кишининг қўлини олиб юзига қарагани унча-мунча катталар истиҳола қиларди-ю, бизга ўхшаган эндигина тўртта ҳикоя ёзган ҳаваскорга йўл бўлсин!

— Ҳм, азизим? — деди Рустам ака иккиланиб турганимни кўриб, — шунақа эмасда энди. Ош тагига олиб кетади-я!

Гуриллаб ёниб турган оловга яқинлашаётган кишидек, секин домланинг дарвозаси томон юрдим. Эшикка бориб тўхтадим. Ўзимни зўрладим. Бўлмади. Оёқ илгари босмади.

Бир оз туриб қайтиб келдим.

— Айтдингизми? — деди Рустам ака. «Йўк» дегандек бош чайқадим.

— Қойил, — деб кулди Рустам ака, — тагин бу укам ҳажвий нарсалар ёзади. Юракдан ҳам берган экан. Бўпти, дастурхонни тузатиб туриг, ўзим айтиб келаман.

Рустам ака лўмбиллаб чиқиб кетди. Анчадан кейин Абдулла акани бошлаб келди.

Домлани кўриб ўтирганлар дув қўзгалди. Абдулла ака бош силкиб саломлашган бўлди, кейин тўр томонда тикка таъзим қилиб турган Александр Удаловга қараб, мийиғида маъноли кулиб қўйдилар.

Шу ўринда адабиётга энди кириб келаётган ёшларга, умуман янги авлодга Александр Удаловнинг кимлигини билдириб қўйишим керакка ўхшайди. Сир эмас, неча ўн йиллар мобайнида Ўзбекистон давлатигина эмас, ҳатто адабиётимиз ҳам собиқ иттифоқ томонидан бошқариб келинди. Ўзбек ёзувчиларининг нимани ёзиб, нимани ёзмаслигигача Масков аралашарди. Масалан, босмачилар, деб тамға босилган ўзбек фидойилари ҳақида ёзилса, албатта уларни ёмонлаб ёзиш керак. Ўтмишда

Ўзбек халқи фақат зулматда яшаган, унинг ёруғ куни ҳам, жаҳоншумул тарихи ҳам бўлмаган, дунёга Беруний, Улуғбек, Навоийларни берган бу халқ илму фанни Европадан ўрганган эмиш ва ҳоказо. Удаловга ўхшаганлар ана шундай якка-ҳокимлиқ, аниқроғи шовинистик мафқуранинг Тошкентдаги вакиллари эди. Мильчаков, Бородин, Владимиров каби каттароқ ёшдаги миссионерлар эса, Удаловнинг қўлтиғига сув пуркаб турарди. Бир сўз билан айтганда, улар Масковнинг Тошкентдаги кўз-қулоғи, ё ошқора ё хуфя назоратчилари эди. Абдулла Қаҳҳор уларни жинидан ёмон кўрар, ўзга ёзувчилардан фарқли ўлароқ, ўз фикрини дангал, кўпчиликнинг олдида ҳам айтаверар, оқибатда Удаловларнинг қаттол ва хавфли душманига айланиб қолган эди.

Алқисса, тик турганлар ўтирди. Ош сузилди. Кимдир дастурхон четига қўйилган коньякни олиб, олма пиёлаларга бўлиб чиқди. Шу пайт Александр Удалов ёнбошидан китоб олиб, Абдулла акага чўзди:

— Янги романим чиқди, Абдулла Қаҳҳорович. Сизга атаб олиб келдим.

Абдулла ака китобни менсимай кўлига олди. Номини ўқиб, тагин сирли кулиб қўйди. Бу сирли кулгунинг сирини биз кейинроқ билдик. Китоб «Сабр косаси» («Чаша терпения») деб аталарди ва яқин ўтмишимизга бағишланган эди. Гўёки маҳаллий бойлар зулмидан сабр косаси тўлиб кетган ўзбеклар бир ёқадан бош чиқариб, инқилоб қилишга отланган эмиш...

Қаҳҳор домла китобни бир варақлаб муаллифига қайтариб берди. Кўлига пиёлани олди ва дастурхонга қараб алёр айтди:

— За наше терпение. Ўзбекнинг сабрига балли.

У ҳеч ким билан уриштирмай «култ» этиб коньякни ичди, жиззадан олди. Мен, Удалов нима қилар экан, деб қараб турдим. Чунки у Абдулла акадек улуғ ёзувчидан икки оғиз табрик, бир жуфт илиқ сўз кутган эди. Қаҳҳор эса Қаҳҳорлигича қолди.

Дастурхон устида ҳам Масковнинг тили узун, қўли узун хос вакилини аямади, уни мулзам қилди, миллатини ерга ургани учун ўчини олди.

Удалов энди оғзига олиб борган пиёласини ерга қўйди-ю, индамай туриб кетди. Назаримда бировлар саросимага тушди. Чунки «Дўрмондаги ўтиришда фалончилар ҳам бор эди» қабилидаги гаплар хув керакли ергача етиб бориши эҳтимолга яқин эди.

— Олинглар, — деди Абдулла ака ошга қўл чўзиб, — битта пашшахўрда камайди.

Ўша куни Абдулла битта рақибини мағлуб этиб, ўзи бир ёшга қаригандай бўлди.

АДАБИЁТ УЙИНИНГ ЭШИГИ

Ёзувчилар уюшмасида ўзига бино қўйган, инжиқ бир ёзувчининг янги асари муҳокама бўлиши керак экан. Буни бизга уюшмадаги «қулоғимиз» етказди.

— Роса жанг бўлса керак, — деди у, — мажлисда Абдулла Қаҳҳор ҳам қатнашар экан.

Эски Первомайск кўчасидаги уюшманинг зали чоғроқ эди, кўпинча жой етишмай сомелар йўлакка чиқиб кетарди. Шунинг учун мажлисдан анча илгари бориб, залнинг орқароғига ўрнашиб олдик.

У пайтлар ажиб замонлар экан. Президиумда мажлисни бошқарувчи-ю, яна биттагина котиба бўлар, Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор каби алломалар ҳам пастда, биринчи қаторда ўтиришарди. Муҳокама бошланди. Ҳозир эсимда йўқ, уюшма котибларидан биттаси мажлисни очди, муҳокама бўлаётган асар, унинг муаллифи ҳақида икки оғиз гапириб, навбатни танқидчиларга, адибларга берди. Биров у деди, биров бу деди, ишқилиб, янги асарнинг фазилати-ю қусурлари ҳақида

билганича сўзлади. Муаллиф минбардан кўзини узмайди, ҳар нотикқа лукма ташлаб, ўзини ёклайди, гўёки касбдошларининг гапини назарга илмагандек, истехзоли илжайиб қўяди.

Нихоят, «Сўз — устоз Абдулла Қаҳҳорга!» деган садо янгради. Абдулла ака одатига кўра, шошмай қўзғалди, аста-аста юриб минбарга чиқди. Залга кўз югуртириб, бир неча сония жим бўлиб қолди. Сўнг қўлидаги гугуртдай қоғозга қараб олиб, паст товушда гап бошлади:

— Биз ёш вақтимизда Кўқонда пакана Махсум деган киши бўларди. Шу Махсум иморат солса, эшигини ўзининг бўйига мослаб қурдирар эди. Меҳмон келса, бошини эгиб ўтишга мажбур бўларди, акс ҳолда пешонасини эшикка уриб ғурра қилар эди...

Енгил кулги бўлиб ўтди. Абдулла ака бир лаҳза сукут сақлаб, давом этди:

— Фалончиев шунча вақтини сарфлаб китоб ёзибди. Ҳайф умр, ҳайф қалам-қоғоз! Бугун аср боши эмас, ҳатто ўттизинчи йил ҳам эмас. Биз лазерлар, электроника асрида яшайпмиз, инсон космосга қадам қўйди. Бас, шундоқ экан, бугунги ўқувчига маърифат — фойдали нарса, ўқиган киши ўқимаган кишидан юқори туради, деб ақл ўргатиш кулгили туюлади. Бу — худди офтобнинг, сувнинг, тоза ҳавонинг фойдали эканлигини исботлашга уринишдек бир гап. Адабиёт — пакана Махсумнинг уйи эмас, адабиёт уйининг эшиги баланд бўлиши керак. Бу эшикдан Асқад билан Мамарасулдек ўрта бўйли кишилар ҳам, камина билан Ғафурдек мундайроқ қоматли оқсоқоллар ҳам бемалол кириб-чиқиб турадиган бўлсин. Афсуски, Фалончиев тажрибали ёзувчи бўлишига қарамай, бу китобни ўзининг бўй-бастига ўлчаб ёзибди. Эшикни бузиб, бошқатдан куриш керак. Шу пайт муаллиф ирғиб турди. Ҳайъатга қараб қўл силтаб бақирди:

— Мен Қахҳор домланинг гапларига қўшилмайман! Бу хусуматдан бўлак нарса эмас! Мана, қаранглар, мен пакана эмасман...

Дарҳақиқат, муаллиф пакана эмас эди. Лекин унинг мажозни тушунмай лақмалик қилганига залдагилар мириқиб кулишди.

ҲАЙ, ҲАЙ, ХАТО ҚИЛМАНГ!

Устоз Абдулла Қахҳорнинг 60 йиллик тўйи арафасида «Гулистон» журналида у кишининг рангли суратини беришимиз керак экан. Сураткашимиз Семён Безносков билан Абдулла аканинг Дўрмондаги дала ҳовлисига қараб жўнадик.

Эрта баҳор. Энди ялпизлар ниш уриб, Дўрмон боғлари яшил тусга кираётган пайт. Устозникида биздан бошқа мухлислар-у мухбирлар ҳам бор экан.

Сурат олиш навбати бизга келди. Семён ака Андижонда катта бўлган, ўзбек тилини яхши билар, чаққон ва ҳазилкаш киши эди. У Абдулла акани ҳар мақомга солиб суратга ола бошлади. Адиб гоҳо китоб varaқлайди, гоҳо олис-олисларга ўйчан тикилади ёки энди эшикдан кириб келган мухлислари билан кўришади.

Сурат олиб бўлиб, кенг айвонга, меҳмон ёнига чиқиб ўтирдик. Ўша куни Абдулла аканинг кайфияти яхши экан шекилли, ўтган-кетган қизиқ ҳангомалардан айтиб, ўта жиддий саволларга ҳам мутойиба билан жавоб бериб, ҳаммани кулдириб ўтирди.

Бир пиёла чойдан сўнг, «иззатимизни билиб», қўзғалдик. Шу пайт «Ассалому алайкум!» деб яна меҳмон кириб келди. Улардан бири домлага таъзим қилди-да:

— Олтмиш баҳорингиз билан табриклаймиз, устоз! — деб қўл чўзди. Абдулла ака ёлғондан қовоқ солди.

— Ҳай, ҳай, хато қилманг! — деди кейин, — олтмиш эмас, эллик баҳор. Ўн еттинчи йилгача баҳор бўлмаган, баҳор инқилобдан кейин бошланган.

Меҳмонлардан баъзи бировининг ранги оқарди, бировлар эса, мириқиб кулди.

Мана шу кичкина гап ҳам кейин адибнинг бошида калтакка айланди.

ДЎШИ

Фарғона томонларга йўлим тушса, Абдулла Қаҳҳорнинг «Ўтмишдан эртактар» ёки Кибриё опанинг «Чорак аср ҳамнафас» китобчасини ола кетаман. Қўқон атрофидаги Яйпан, Ултарма, Рапқон, Қудаш каби қишлоқларни қайта кезиб, Абдулла аканинг болалиги ўтган йилларни эслагим келади. Ё бўлмаса, ўша мушфиқ ва жонсарақ аёл — Кибриёхонимнинг Абдулла Қаҳҳор деб чеккан заҳматларига яна бир кур офарин айтаман.

Биз Кибриё опа билан яқин эдик. Айниқса, мен Ёзувчилар уюшмасида ишлаган йилларим у киши билан тез-тез кўришиб турардик. Кунда-кун ора мен сим қоқар, ҳафта сайин опани зиёрат қилишга уринардим. Ишларим кўпайиб, сал кечиксам, опанинг ўзлари ярим ҳазил, ярим чин оҳангида гинаҳонлик билан телефон қилар, «Мавлоно, улуғ адибне бевасине кўлидан як пиёла чой ичгани вақтлари истифода этмайдиму?» деб куларди. Мен узр айтардим ва «Буюк устознинг зукко бевасига саломлар бўлсин» деб бир тарафи музей, бир тарафи хонадонга айлантирилган файзли ҳовлига кириб борардим. Опа раҳматлик ниҳоятда уста пазанда эди. «Мана бу домлангиз хуш кўрадиргон сомуса, буниси ялпизлама, мана сутпатир», деб дастурхонни тўлдириб ташларди. Тушлик баҳона, тарих ҳақида, хусусан, мумтоз адабиётимиз, тил жилолари, қаламкашларнинг тилимизга эътиборсизлиги борасида куюнчак фикрлар айтиларди. Кибриё опа форс, рус, ўзбек тилларини мукамал эгаллаган, айниқса, тиллардаги муқобиллик (синоним) масаласида ман-ман деган тилшунос олимдан қолишмасди.

— Бизнинг ота-боболаримиз уч тилда бемалол гаплашганлар: арабий, форсий, туркий. Ҳозир-чи? Баъзи шўринг қургур ёзувчи битта ўзбек тилида эплаб ёзолмайди. Номи чиққан бир ёзувчингиз уялмай-нетмай «Катта муҳаббат» деб ёзибди. Муҳаббат қовун эмас, унинг катта-кичиги бўлмайди. Ўзбеклар чин муҳаббат дейди, асл муҳаббат дейди. «Катта муҳаббат» — бу ўрисчадан ўгирилган ибора. Тунов куни бир таклифномага кўзим тушди. «Сизни лутфан таклиф этамиз» дейилибди. «Лутфан» дегани, бу — аслида таклиф этишга арзимайсизу, ammo марҳамат юзасидан сизни ҳам чақира қолдик, дегани. Биз гоҳида чиройли сўзларга маҳлиё бўлиб кетиб, кўнглимизга келган нарсани ёзаверамиз, бечора меҳмон «лутфан» таклиф этилганига хурсанд бўлиб зиёфатга ошиқади. Тилга эҳтиёт бўлиш керак, тилга қоқилган одам ўзини ўнглай олмай қолиши мумкин.

Бу сафар Катта Фарғона канали бўйидаги бир оромгоҳда дам олардим. Ёзнинг чилласи. Кибриё опанинг китобчасини варақлаб ётиб, кўзим илинибди. Туш кўрибман. Тушимда болалигимга қайтибман. Ўртоқларим билан катта анҳор бўйида ўйнаб юрган эмишман. Баҳор, ҳаммаёқ чаман бўлиб гуллаган. Биз ўйин билан бўлиб, бир сайхонликка бориб қолдик. Бу ер бозор экан. Лекин нимагадир асосан чопон, белбоғ, дўппи каби кийимлар сотилапти. Лўмбиллаган, чиройли бир аёлнинг кўлида бир тахлам дўппи. Аёл бошига ҳам чуст дўппи кийиб олган. Шу пайт қаердандир оппоқ сочларини ярқиратиб Абдулла Қаҳҳор пайдо бўлди. У тўғри ҳалиги аёлнинг олдига келди. Дўппиларини битта-битта олиб кўрди. Аёл нимадир деб жовдиради ва чиройли марғилоний нусха дўппини Абдулла акага кийдирди. Домла тагин битта-яримта дўппини кийиб кўрган бўлди-ю, биттасини танлади. Аёлнинг этагига жаранглатиб бир ҳовуч кумуш танга ташлади. Аёл шарақлаб кулди. Абдулла ака чўрт ортига бурилди ва анҳор ёқалаб кета

бошлади. Биз у кишига эргашдик. Абдулла ака кичкина бир кўприкдан ўтиб, оппоқ бўлиб гуллаган катта боққа қадам қўйди. Бизлар боққа киргани ҳаддимиз сиғмай тўхтаб қолдик. То Абдулла аканинг салобатли бўйлари кўринмай кетгунча у кишининг изидан ҳавас билан қараб турдик.

Қушлар чуғуридан уйғониб кетдим. Тушимнинг таъбирини ўйладим. У чарақлаб турган ёз офтобидек равшан эди. Агар аёлларни илҳом париси деб тасаввур қилсак, Абдулла ака ўша пари кўлидан шараф тожини кийиб, Ўзбекистоннинг абадий гулгун боғи — адабиёт оламига кириб кетганлиги чин ҳақиқат эмасми?

ШЕЪРИЯТНИНГ БОБОДЕҲҚОНИ

Миртемир ака шеър заргари. У сўзни мисқоллаб ўлчайди, ёзадиган гапини етти эмас, етмиш ўлчаб, бир кесади. Бу ойдай аниқ нарса. Лекин... Ҳаммамизга маълум оддий сўзларга ўзгача бир сеҳр бағишлай оладиган бу шоир қандай ишлар экан — кўпдан шуни ўйлар, мавриди келса, унинг шеър ёзишини, бирор асарига сайқал беришини кузатсам, деб ҳавасланардим.

Ниҳоят, шундай кун келди. «Гулистон» журнаliga Миртемир акага бағишлаб махсус саҳифалар бериладиган бўлди. Ундан шеър «ундириш» менга топширилди. Ишдан вақтлироқ чиқиб ишчилар шаҳарчасига қараб кетдим.

Қиш чиқиб боряпти, кўчаларда қор эрий бошлаган. Қари акация бутоқларига ёпишиб қолган шапалоқдай хўл қор парчалари шалолаб йўлга тушади, паришон йўловчиларнинг бошига урилиб, қий-чув кўтаради. Троллейбус деразасидан шалаббо асфальтга тикилиб, хаёлчан кетяпман.

Биз ёшлар, ўз уйимиздай, эмин-эркин кириб борадиган шинамгина файзли ҳовли. Баҳордан кузаккача бирин-сирин потраб очиладиган уфори гуллар хали уйқуда. Ёзда оқ, қирмизи, пушти

бўлиб кўз қамаштирувчи бу гуллар худди хонадон соҳибининг байтларига ўхшайди. Уларга тикилса, одамнинг ёшлиги, ёшликдаги тотли, ҳануз дилни жизиллатадиган ёниқ туйғулар эсга тушади, юрак ҳаприқади...

Ичкари кирдим. Миртемир ака кўринмайди. Газета-журнал варақлаб ўтиравердим. Анчадан кейин аста кириб келди. Эғнида иссиқ жун кўйлак, кулранг берет.

— Э, мулла Саъдулло! — деди жилмайиб, сўнг одати бўйича қайта-қайта ҳол-аҳвол сўради. Хонадаги буюмларга бир-бир тегиб чиқди. «Минск» маркали улкан, эски приёмникни қўйди, уни ўчириб, «ВЭФ» транзисторини буради, козоқча концерт бўлаётган экан, бирпас кулоқ солиб турди-да, «Ширинларғўй» деди. Чехрасига маъсум табассум югурди. Ниятимни айтдим.

У «Яхши» деб бош силкиди.

— Тайёр шеър бўлса олиб кетмоқчи эдим...

— Тайёр шеър... йўқ эди, — деди аста. Назаримда жиндай хижолат чеккандай бўлди. Гўё анчадан бери янги нарса ёза олмай юрибди-ю, буни мен тағин эслатиб қўйгандек эдим.

— Унда ёзиб берасиз.

Миртемир ака сал энгашиди, ўнг кафтини қулоғига тутди. Илти-мосимни қайтардим. У қаддини ростлади, бошини силкиб, «хўп» ишорасини билдирди.

— Кўп бўлди «Гулистон»да чиқмадим. Ёзиб бераман. Беш-олти кундан кейин бир қайриласанда...

«Қайриладиган» куним келганда кутилмаган воқеа юз берди. Миртемир ака тоби қочиб, шифохонага тушиб қолди. Кўргани бордим. У бир ўзи бир хонада ётар, дераза ёнига қўйилган баланд каравотининг бош томонда дид билан тахланган қалам, дафтарлар, журнал ва китобчалар, катта-катта шишаларда доридармонлар саф тортиб турарди. Миртемир ака «болам»лаб, «бўтам»лаб меҳмон қила кетди. Унинг вақти хуш эди, дам-бадам турган ҳамширалару врачларни бирор қизиқ гап айтиб кулдирар,

ўзи ҳам ҳузур қилиб куларди. Шундай суюнчли дақиқаларга соя солгим келмади, шеър дардида турган бўлсам-да тилимни тийдим. Миртемир аканинг ўзи гап очди:

— Мен журналларинг олдида уятлиман... Шу туппа-тузук юрганийдим, бирданига бундоқ бўлиб қолди... ҳозир хийла яхшиман. Шеърни ёзиб бераман, қоралаб қўйганман. Тунда, соат ўн бирлардан кейин дўхтирлар хоналарига кириб кетади. Шунда беркитиб оз-оздан ишлаяпман. Бир куни дўхтирим кириб қолиб, уришди. «Ахир мен бу ишдан роҳат қиламан, ишласам, енгил тортаман», десам ҳам қўймади... Худди атайлаб қилгандек, дўхтирлар навбатчилик қиладиган хонанинг рўпарасига ётган эканман. Алдаб бўлмапти. Уларнинг кўзидан узоқроқ ерга кўчмоқчи бўлиб ўтирибман...

Миртемир аканинг гапларини эшитиб, унинг соддалиги ҳақида баъзи бировлар айтиб юрадиган ҳангомаларни эсладим.

— Нега куласан? — деди у ҳам беихтиёр илжайиб, — чиндан ҳам бошқа ерга кўчмоқчиман. Алиса хонимни алдаб бўлмайди...

Алиса хоним — Миртемир акани даволаётган врач экан.

Уч-тўрт кун ўтиб, шифохонага яна келдим. Остона хатлаб, ҳолаҳвол сўрамасимданоқ Миртемир ака ёзилажак шеърдан гапирди.

— Мана, уч вариант ёзиб қўйдим, — деди қалин кўкиш дафтарни қўлига олиб, — бир нухасини яхшилаб ишлаб бераман. Ҳали жиндак хомроқ... Ол, бўтам, анави олмаларни арчиб ўтир...

Ўша куни мен Миртемир аканинг бир ижодий сиридан воқиф бўлдим: у бўлажак шеърларини олдин поэтик сояма ҳолида қоралаб чиқар, оҳори кетмаганлари билан алмаштирар экан. Сочмалар етук санъаткорнинг «чиғириғи»дан юз бор, минг бор ўтиб, асл шеър билан бўйлашадиган даражага етгач, шоир уларни қофияга, вазнга солар, улар учун илгаридан ҳозирланган либосга бурқаб, окка кўчирар эди. Сўнг яна меҳнат, яна сайқал

бериш бошланади: «бачки новдалар» қиркилади, ярим томчи ҳам «сув» қолдирилмайди, жаранг тордай чертиб кўрилади, сўзларнинг бўй-басти чамаланади — хар қайси ўз ўрнидами, шираси синалади — тахир эмасми, чучмал эмасми... Ана ундан кейин шоирнинг ўзи эркалаб, ҳазиллашиб айтадиган бу «шиғир» эл хизматиға сафарбар этилади. Миртемир аканинг шеърларидан ажиб бир тароват уфуриб туришининг, бу шеърларнинг «тўқилган»лиги сезилмай кетишининг сири шунда бўлса керак... Хуллас, ваъда қилинган шеър унадиган бўлди. Миртемир ака шифохонадан чиққан эди.

— Эрталаб уйга кел, биргалашиб ёзамиз, — деди у бир куни. «Биргалашиб ёзиш»ни эшитиб, чўчидим. «Ҳазил қияпти шекилли. Мен шоир бўлмасам... Шеърят бобидаги илмимиз ҳам ҳаминқадар... Буёғи қандоқ бўлди?»

Йигит иши тавакқал. Пешинда етиб бордим. Миртемир ака ташриф буюражак «соавтори»ни кутиб, безовталаниб турган экан. Каттакон столга юзма-юз ўтирдик. Миртемир ака рангоранг қаламда, турли хил ручкада чизавериб, бўялиб кетган қоғозларни олдиға ёйиб қўйди. Гажакдор араб алифбесидаги ёзувларға боқиб гапнинг рости, эгим увишди: шоир битта шеърға шунча ишлов берадими?!

Миртемир ака шеърининг хомлигидан яна шикоят қилди. «Агар қистамаганларингда яна беш-олти кун устидан кўриш керак эди», деди. Сўнг диққатини жамлади-да, билинар-билинемас нохушлик билан деди:

— Қани ёздик.

Миртемир ака гоҳ кўтарилиб қарайди (тўғри ёзаяпманми-йўқми?) «ж»ни яхши ўхшатолмайман шекилли, ручкасини олади-ю, «жафодийда»даги «ж»нинг белидан зарб билан уриб, узун таёқча ўтказади. Шундан кейин қаерда «ж» келса, ўзим «қўшимча таёғ» чизиб кетаман. Буни кўриб, Миртемир ака кулади.

«Шеъримиз» соатнинг милидай ўта секинлик билан боряпти. Миртемир ака хатимни лаҳза сайин таъқиб этади, нуқта, вергулларигача кузатади, унутиб қолдирсам, дарҳол эслатади, ўзи эса сатрларга оро беради. Менинг назаримда «тайёргина шеър»ни қайта-қайта ўзгартиради...

Шу алпозда не машаққатлар билан шеърнинг икки бандини ёзиб битирдик. Учинчи банд етилганроқ шекилли, силлиқ кетди:

*Кулгу оёғига солдилар занжир,
Неча гал овлоқда сурдилар мени,
Номардлик ва зўрлик, найранг, қалби кир,
Тошборон қилдилар урдилар мени...*

У дарҳол тайинлади:

— «Тошборон» деб ёз. Тошборон — тош ёмғирдай ёғилди, дегани. Бировлар «тошбўрон» деб нотўғри ёзади.

Давом этдик:

*Кўшогиздай талай отдилар ёҳу,
Олис Шарқда қуйдим ўтхоналарда...
Ёвгон ошимга қатдилар оғу,
Юз ўлдим Сурхонда Фарғоналарда.*

— Сурхонда деймизми ёки Хоразмда тузукмикан? — сўради Миртемир ака.

— Сурхон яхшироқ шекилли, — дедим эҳтиёткорлик билан, — ҳар ҳолда Фарғонага оҳангдош. Таъкид ҳам бор.

— Тўғри, — деди у, — мен ҳам шуни ўйлаган эдим.

Миртемир ака кўлёмасига бир оз тикилиб қолди. Кейин яна қироат билан янги бандни айта бошлади:

Бир дунё яратдик — янги, бемисол,

*Менинг елкамдайди не оғир тошлар.
Кун сайин армонлар, барҳақ, баркамол,
Йўлда қолиб кетди не эзгу бошлар.*

Шу ерда қизиқ бўлди. Мен шеърнинг ички ритмикасига, мусиқийлигига берилиб кетиб, «эзгу бошлар»ни «азиз бошлар» деб ёзиб юборибман. Миртемир ака буни сезиб олиб, эскартирди. Мен хатомни тузата бошладим. Бироқ, Миртемир ака нималарнидир пичирлаб турди-да, «Тўхта-чи «азиз бошлар» ҳам ёмонга ўхшамайди», деди. Унинг илтимоси билан охириги сатрни қайта ўқидим.

— «Йўлда қолиб кетди» деймизми ёки «Йўлимизда қолди?» яхшими? — У менга синчков тикилди.

— Менга, масалан, «Йўлда қолиб кетди» маъкул...

— Бўлмаса ўқувчига маъқули кетаверсин...

Бу — менинг учун айтилмаганини билардим. Миртемир ака ҳалим табиатли, кўнгилчан одам. Лекин у бадиий ижодда кеч қачон кўнгилчанлик қилмаган, хусусан, ўзига нисбатан қаттиққўл. Агар менинг фикримга қўшилган экан, бу унинг ҳурматлаганидан далолат бўлса керак.

Шеърнинг сўнги бандига ўтдик. Миртемир ака хомаки нусхаларни шилдиратиб, варақларни ағдариб, анча ўтирди. Сал овозини чиқариб, бир-икки сатр ўқиб кўрди.

— Бу ҳамма биладиган гаплар. Поэтик ифода керак, — деди ранжиб. Шеърнинг хулосасидан кўнгли тўлмаётгани шундоққина кўриниб турарди.

У бир четида шапалоқдай жой қолган варақни олдиға суриброк қўйдида, шитоб билан ёза кетди. Анча ўтирдим. Кейин худди маъшуқасига севги изҳор қилаётган йигит ҳолатини кузатаётгандай, хижолат бўлдим. Аста туриб, ташқарига чиқиб кетдим.

Қайтиб кирганимда шоир ҳамон ёзарди. Бирпасдан кейин бошини кўтарди, энгил руҳ билан:

— Мана энди эшит-чи, — дедию ўқий бошлади.

— Яхши чиқибди, — дедим ёзишга ҳозирланиб.

— Маъкулми? Ундай бўлса ёзамиз, — Миртемир ака диктовкага чоғланди. Оққа кўчириб чиқдим. Сўнг шеърни бошидан охиригача баландроқ овозда, Миртемир аканинг қироатига тақлид қилиб ўқий бошладим. У баркамол санъаткорга хос тийраклик, агар таъбир жоиз бўлса, ижодий рашк билан кулоқ солди шеърига. Ўзининг шеъридан кўра менинг сунъий қироатим кўпроқ маъкул бўлди шекилли, кулиб кўйди. Яна қалам-қоғоз олиб, нималарнидир чиза кетди. Бир сатр кўнглига ўтирмабди. Ўша мақбул бир сатрни излаб, камида ўн беш вариант ёзиб чиқди. Ниҳоят, дилидагини топди шекилли, энгил тин олиб, қаддини ростлади ва «у ёруғлик бўлса, мен шуъласиман» деган сатрдан кейингисини «Эй, элга элдош дил, элдек қувонгил» деб ўзгартирди. Шу биргина сатр бугун бир шеърга ажиб бир ўйноқлик, қувноқлик бахш этгандай бўлди. Назаримда, сўнгги байт катта қандил эди-ю, унинг бир лампочкаси ёнмасди, ҳалиги сатр билан ўша лампочка ҳам ёнди, шеър бирдан нурланиб, чарақлаб кетди...

Шеър битди. Уни тўрт буклаб, чўнтакка урдим. Редакциянинг топшириғини бажарганимдан шод эдим. Миртемир ака мени кузатиб кўчага чиқди. Қоронғи тушиб қолган. Осмонда қорамтир-бинафша ранг булутлар кезади. Салқинроқ шабада эсади. Миртемир ака ҳавога тикилди.

— Баҳорий булутлар... Кўклам яқинлаб қолди.

Бекатда у яна шеъридан шикоят қилди:

— Қиёмига етмайроқ қолди. Асқадга айт, яхшилаб тузатсин, албатта тузатсин...

Бу гап менга нашъа қилди. Каминангиз ҳам гоҳо-гоҳо у-бу нарса машқ қилиб юради. Лекин яширишнинг ҳожати йўқ, кўпинча

қўлёмаларимизнинг сиёҳи қуримасдан уни тезроқ чоп эттиршга, дарҳол шов-шув кўтаришга уринамиз. Борди-ю, аксинча бўлгандачи? Миртемир акадаги Бардош билан Инсофнинг юздан бири, боринги, ўндан бири бизда ҳам бўлганда-чи? Эҳтимол, асарларимизнинг умри бойчечак умрига ўхшамаган бўлармиди?..

Ниҳоят, шеър ҳам чиқди. «Гулистон»нинг янги сонини қўлтиқлаб, Миртемир аканинг уйига кириб бордим. Бироқ, у журнални аллақачон олибди, шеърни ҳам кўриб чиқибди.

— Сизнинг кўнглингиз тўлмай турибди, одамларга маъқул бўляпти-ку — дедим ҳазиллашиб.

— Майли, раҳмат, — деди Миртемир ака жиддий, — китобга киритаётганимда қайта ишларман... Қани, мева-чевадан олиб ўтир, бўтам.

Миртемир ака эшикка юзланиб, кенжатой қизи Гулнорани чақирди:

— Қақажон, битта чой дамлаб кел, қизим...

АНОЙИ ЭМАС ЭКАН

Миртемир ака ўзбекнинг ўзидек содда, жайдари ва донишманд эди. У кишининг ҳалимдек юмшоқ кўнгли, тўпорилиги ҳақида қалам аҳли орасида латифалар юрарди. Шулардан биттаси мана бундай.

Домла шаҳардаги катта бир идорага бошлиқ бўлиб қолибди. Юзлаб одамларнинг тақдири кўлида эмиш. Бир куни у киши ўзлари хуш кўрадиган «Краснопреснинская» деган сигаретни тутатиб ўтирса, ҳузурига бир аёл кирибди. Миртемир ака азалдан ниҳоятда илтифотли эди, хусусан аёлларнинг иззатини жойига кўя биларди. Домла ҳалиги аёлга тўрдан жой кўрсатибди, чой қуйиб узатибди ва ҳол сўрабди. Аёл эридан

шикоят қилибди. Унинг эри Миртемир ака раҳбарлик қилаётган ташкилотда ишлар экан.

— Хўжайин кунига, кунора ичиб келадилар. Рўзғордан барака қочди, болаларга тинчлик йўқ, қўни-қўшнидан уялиб ўладиган бўлдим. Куёвингизни бир тартибга чақириб қўйсангиз, домла... Миртемир ака ора-чора «Вой, бетавфик», «Вой, ноинсоф» деб турибди. Аёлни овулган бўлибди.

Энди латифанинг охирига қулоқ солинг. Арзгўй аёл йиғлаб-сиқтаб бўлгандан кейин Миртемир ака уни даҳлизгача кузатиб чиқибди. Болаларингизга у-бу олинг, деб бир сиким пул берибди ва дебди:

— Кўп куйинманг, синглим. Ҳар бир аёлнинг бошида бор бу савдо. Куёв бола бир куни инсофга келиб қолар. Беш болангиз бор экан, на чора, бир амаллаб яшаб турасиз энди...

«Куёвни тартибга чақириб қўйиш» ҳақида оғиз ҳам очилмади. Аслида «Миртемир директор», «Миртемир амалдор» деган сўзлар нечоғлик ғайритабиий туюлса, Миртемир аканинг бировга қаттиқ-куруқ гапириши ёхуд танбех бериши ҳам ақлга сиғмас эди.

Мен бу латифани шунчаки, устознинг соддалигини тасдиқлаш учун келтирганим йўқ. Латифа баҳона бир воқеа эсимга тушди. Миртемир аканинг мухлислари орасида ёши ўтинкираган бир шоир бор. Аслида уни шоир дейишга ҳам тилингиз бормасди. Негаки, бу қофия устасининг ёзганлари икки томчи сувдек бири-бирига ўхшаш, кўпинча баландпарвоз чақириқлардан иборат бўларди. Масалан, бир шеърда у шундай дейди:

*Қутлуғ бўлсин, пахтакорлар, хирмонингиз,
Бу дунёда ҳеч қолмасин армонингиз.*

Бу чўбукқалам Миртемир акага яқинроқ ерда турарди. Шунинг учун домлага суйкаланиб келаверар, баҳонада ёзган-

чизганларини Миртемирдек сўз заргарининг назаридан ўтказиб олишни ўйларди. Мен неча бор Миртемир аканинг учи ўткир қалам билан лабини буриб, бу хайбаракаллачи назмгўйнинг «шиғирларини» бўяб ўтирганини кўрганман.

Бир куни китоб дўконига кирдим. Қарасам, ўша шоири замоннинг китоби чиқибди. У пештахтада ярқираб ётарди. Муқовасига ҳавас қилиб қўлга олдим. Варақладим. Юрагим шув этди. Китобга Миртемир ака сўзбоши ёзибди! Кўзларимга ишонмай, қайта-қайта имзога боқдим: «Миртемир, Ўзбекистон халқ шоири». Тик турганча мухтасар сўзбошини ўқиб чиқдим. «Улуғ алломалар ҳам адашар экан-да, — дедим ичимда, — кимсан Миртемир бўлатуриб, шу халтурачига оқ йўл тилабди». Орадан бир оз вақт ўтди. Бир куни айланиб Миртемир аканикига бордим. Анчагача миқ этмай ўтирганман шекилли, домланинг ўзи гап очди:

— Ҳм, нима гап? Бугун парвозинг пастроқ кўринадими?

— Биз сиздан хафамиз, — дедим отасидан аразлаган боладай писандалик билан.

— Э, тагин нима бўлди? Биздан бирон хатолик ўтибдими?

— Фалончиевнинг китобига сўзбоши ёзиб берибсиз-ку? Фалончиев ундоқ шоир, бундоқ шоир, деб. Миртемир акага нима бўлди, деб ҳамма ҳайрон.

— Ундай бўлса, мен ҳам сенларга ҳайронман, — деди Миртемир ака жилмайиб, — сўзбошини яхшилаб ўқиб чиқинглар. Миртемирнинг жиндай соддалиги бўлса бордир, аммо у бировлар ўйлагандек анойи эмас.

Домла токчадан ўша шоирнинг китобини келтириб, олдимга ташлади:

— Мана, қайта ўқиб чиқ-чи, шоир дебманми, йўқми?

Сўзбошини синчиклаб ўқий бошладим. Икки карра ўқиб чиқдим. Тавба! Миртемир ака кўшнисини «кўшиқчи» деган, «назмгўй» деган, «шеърят ошиғи» деган, лекин бирор ерда

«шоир» демаган эди! Қойил! Ёшлар китобга қараб ўқий олмайдиган нарсани кексалар сувга қараб ўқийди, деганлари рост экан-да...

Китобни қизариб столга қўйдим. Миртемир ака менга танбех бермади, аксинча ўзини оқлаган бўлди:

— Кўздай кўшим, не қилай, бўтам? Кунда-кунора шеър кўтариб киравериб, безор қилиб юборди. Ўзи ёмон одам эмас. Лекин шеърларини ўқиб бўлмайди. Ахир кўшничилик ҳақини тўлаш керак-да, а лаббай? У ёғини сўрасанг, одамнинг юзи иссиқ. Биров кўзингга мўлтираб қараб туриб, мадад сўраса йўқ деёлмас экансан. Ке, қўй, бу гапларни, чойдан қуй, бўтам...

БИР АРМОН

Етмишинчи йилларнинг ўртаси эди. Иш билан овора бўлиб, бир ойча Миртемир акадан хабар ололмадим. Бир куни минг истиҳола билан йўлга тушдим. Ўзимча ҳар хил баҳона излайман, ёлғон ишлатиб бўлса-да, домланинг кўнглини олишни ўйлайман. Миртемир ака одамсевар киши эди, шунинг учун эшигидан меҳмон узилмасди. Қачон борсангиз дастурхон ёзиғлиқ, домла ё меҳмон кузатаётган, ё бировни қаршилаётган бўларди.

Ҳеч нарса кўрмагандай эшикдан ишшайиб кириб бордим. Миртемир ака бир уйғур шоирини кузатиб ҳовлига чиқаётган экан.

— Келдингми, бўтам, ичкари кириб чой ичиб тур, — деди у ва ёш шоирни қўлтиқлаб кўчага чиқди.

Уйга кириб ҳовлига қараб ўтирдим. Ана, Миртемир ака эшикни аста ёпиб ичкари кирди. Ҳовли саҳнида сочилиб ётган қоғоз парчаларини, чўп-хасни битталаб териб олди. Уларни водопровод ёнидаги эски челакка ташлади. Сўнг қўлини ювди. Анвои бўлиб очилиб турган гулларни ҳовучлаб-ҳовучлаб

искади, сўнг одатига кўра, енгил елка учириб қўйдию ичкари ўтди.

Ўрнимдан турдим.

— Ке, бўтам, — деди тўрдаги жойга ўтиб, — кўринмайсан, тинчликми? «Муштум»да нима гап?

Менга «худо берди». Ишнинг тиғизлигидан, «шикоятчи»ларнинг жанжалию муаллифларнинг «ғалваси»дан гапириб, ўзимни оқлай бошладим.

Миртемир ака ёқимли жилмайди.

— Ёлғонлаб нима қиласан, бой бўлғур! Келишга вақтим бўлмади, деб кўя қол-да.! Ол, еб ўтир.

Осон қутулганимга қувониб, дастурхондаги тансиқ меваларга хужум бошладим. Миртемир ака газета ўқишга тушди.

— Тунов куни бир ҳикоянгни ўқидим, — деди газетадан кўз узмай, — маъкул. Дард бор.

— Тили қалай экан? — дедим мақтов кутиб. Миртемир ака бетимга қаради, кулмай-ёнмай деди:

— Чидаса бўлади. «Хушрўй қишлоқ» дебсан. Жойни хушрўй деб бўлмайди, одамга айтилади хушрўй деб. Кейин, бўлар-бўлмасга мақол, мажоз ишлатаверибсан. Нимаики меъеридан ошса, меъдага тегади. Ўн саккиз яшар қизнинг хусни ўзи билан. Ортиқча зеб-зийнат унга ярашмайди.

Чойнакни бўшатиб, пиёлани бир четга қўйдим.

Миртемир ака табиатан қувноқ киши эди, ҳазил шеърлардан ҳам анча-мунча битган. Шунини эслаб эркалик қилгим келди:

— Бизга ҳам бир нарса ёзиб беринг. «Муштум»да сира чиқмагансиз.

Миртемир ака ўрнидан турди. Токчадан бир варақ олиб, олдимга ташлади.

— Ма, ўқиб кўр. Маъкул бўлса, берарсанлар.

Шеърнинг номи эсимдан чиқаёзибди. Адашмасам, «Олақарға» деб аталарди шекилли. У яхшилик ва ёмонлик, вафо ва хиёнат ҳақида эди.

Шеърни чўнтакка уриб яна хиралик қилдим:

— Шундай катта шоирдан биттагина шеър ундириб борсам... ишхонадагилар кулмайдими? Бунинг ёнига тагин бир нима қўшиб беринг. Мақола бўлсаям майли...

Миртемир ака пешонасини силаб ўйланди.

— Нима ёзиб бераман, — деди секин, — «Муштум»га бир нарсa ёзишнинг ўзи бўладими?

Рози бўляпти, айниб қолмасин, деб бўш келмадим.

— Майли, ўтириб ёзишга вақтингиз бўлмаса, айтиб турунг, мен ёзиб ола қолай.

Ёнимни қовладим. Ручка йўқ экан. Миртемир ака ҳазиллашди:

— Шундоқ дориломон замонда бечора мухбирларнинг ручкаси ҳам йўқ. Бу қандоқ адолатсизлик! Дафтаринг борми?

— Бор, деб блокнотимни олдим.

— Яқинда Мирзачўлга бориб келдим, — деди Миртемир ака, — шу ёқда кўрганларимдан икки оғиз айтай. Кемтик ери бўлса ўзинг тўғрилаб чиқарарсан.

У туриб нари-бери юрди. Кифтини учирди. Сўнг айтишга тушди:

— Ёз. «Пашша». Уч нуқта...

Шариллатиб ёза кетдим. Назаримда бу мақола шоирнинг кўпдан бери юрагида тугиб юрган армонларини тўкиб олиш учун бир баҳона эди. Анчайин пашшадан бошланган гап, поклик, ички, ташқи маданият, социал иллатлар, халқимизнинг табарруқ анъаналарини асраш каби муқаддас туйғуларга бориб тақалиши керакдай эди. Лекин ён дафтаримни етти бети тўлай деганида «Ассалому алайкум» деб эшикдан икки меҳмон кирдию мақола узилди. Миртемир ака мени ҳам унутиб, меҳмонларга кучок очди:

— Э, келсинлар, келсинлар...

Ҳалиги шеър «Муштум»да босилиб чикди. Лекин мақола чала қолиб кетди. Уни битказиб беришга Миртемир аканинг вақти ҳам, имкони ҳам бўлмади.

Бир куни борсам, мукка тушиб газета ўқиб ўтирибдилар. Миртемир ака бир кучоқ газета-журналга обуна бўлган эди. Москвада, қардош республикаларда чиқадиган турли йўналишдаги матбуотга муштарий эди. Нонуштадан кейин албатта янги келган газета ва журналларни бирма-бир варақлаб чиқар, бу ҳам бир неъматда, руҳий неъматсиз яшаб бўмайди дерди.

Миртемир аканинг ғалати одатлари бор эди. Газетани ўқиб бўлгач, унда таъзияномами, бирон кимнинг суратими бўлса, йиртиб олар, «Ҳар хил нопок ерда ётиб, оёкоти бўлмасин» деб қўярди.

Бу сафар ҳам қайсидир газетани берилиб ўқиди, негадир бош чайқаб қўйди, кейин газетани бир четга ташлаб, менга ўгирилди: — Чойдан қуйиб ич, бўтам. Менгайм қуй. Мана буни қара. Еттинчи асрда кўмилган бир аскар йигитнинг жасади топилибди. Буюмлари, асбоб-ускуналар, ҳатто тобутигача тиллодан экан... Ажаб! Мен ўлсам, у дунёга не обкетардим? Агар иложи бўлса, ўзим билан бирга шуларни олардим, деб бир сочма қоралаб қўйдим. Эшит.

Миртемир ака чойдан хўплаб, томоқ чайди, сўнг ўзига хос эрка бир талаффуз билан қораламасини ўқишга тушди.

— Ўзим билан бирга ҳовлидаги оқ атиргулнинг бир ҳовучини; Самарқанддаги йигитлик базмимни; хув ўша ўғринча бир бўсани; козоқ кимизидан бир заранг косани; Ҳалимахонимнинг авж қўшиғидаги Ҳазрат Навоийнинг ўша бир сатрини, онамдан қолган ёдгор — парху болишни... ола кетардим.

Миртемир ака қоғоздан бош кўтариб, илжайди:

— Бу бир армон-да энди, бўтам, бир ширин армон...

ЭРКА СЎЗНИНГ ЭГАСИ ЭДИ

1958-йил. Университет талабаларимиз. Бир кун сабоқдошимиз гап топиб келди: «Ёзувчилар уюшмасида катта мушоира бўлар эмиш». Дарҳол дарсдан «қуён» бўлиш йўлини излай бошладик. Бирданига «бошимиз оғриб қолди» ва... аудиториядан базўр юриб чикдигу Ёзувчилар уюшмаси томон учдик.

Ҳаллослаб етиб борсак, кичкина залга одам тўлибди, бўш жой йўқ. Биз кираверишда, йўлакда «деворни суяб» туравердик.

Мушоира бошланди. Биз китобларини ўқиган, бироқ ўзларини кўрмаган аллома шоирларимизнинг аксарияти шу ерда экан: Ғафур Ғулом, Миртемир, Шайхзода, Собир Абдулла...

Сўз Собир Абдуллага берилди. Собир ака минбарга чикди. Бир варақ қоғозга қайта-қайта қаради, кейин залга ўтирилди. Хаста товушда охиста деди:

— Туроб, сен ўқиб бера қол...

Гур кулги кўтарилди.

— Ғазални Собир ёзсин. Туроб ўқисин, — деб кимдир учирик қилди.

Минбарга ўрта бўйли, кулча юз, сочлари типратикан найзасидек тиккайган киши чикди. Ийманиб кулганча Собир аканинг кўлидан ғазални олди ва жарангдор, ўткир, ёқимли овоз билан ўқий кетди.

Ғазал тугади. Чапак бўлди. Назаримда бу олқишнинг ярми Туроб акага аталган эди. Ўшанда у киши ҳали қирққа қирмаган қирчиллама йигит эди, доврўқли шоир эди. Таниқли воиз ва суҳандон эди.

Аста-секин Туроб акага яқинлашиб, у киши билан ака-ука бўлиб кетдик. Туроб акада одамни ўзига тортадиган ажиб бир хислат бор эди, хайрихоҳликми, дилкашликми, оққўнгиликми...

Устоз эркаланиб гапирар, эркаланиб ёзар, биздек шогирдларини суюб эркалар, биз ҳам баъзан талтайиб кетиб, устозга эркалик қилардик. Бир сафар Туроб аканинг янги қўшиғи пайдо бўлди. Қўшиқ «Бир ажойиб юртимиз бор» деб бошланарди. Бу қўшиқ ҳам Туроб аканинг барча қўшиқлари каби дарров оғизга тушди, ҳофизлар бирин-кетин айта бошладилар. Биз Туроб акага ҳазил қилмоқчи бўлдик. Раҳматлик дўстим Анвар Эшон, яна кимдир, учовлон қўшиққа пародия тўқидик:

*Бир ажойиб юртимиз бор,
Ярми кампир, ярми чол,
Ярми сахро, ярми жаннат,
Ярми ўтлоқ, ярми — мол...*

Туроб ака пародияни эшитиб, мириқиб кулди. «Давомини ҳам тўқинглар-да энди, ё ҳашар қиламизми?» деди. У пайтлар Туроб аканинг ёшидаги атоқли шоирларга пародия ёзиш одат саналмас эди. Ёзилган тақдирда дўпписини ечиб, туғилган қишлоғингизгача кувиб борарди.

Умуман, Туроб ака қувноқ, дилкаш, камтар, такаббурликдан олис, мағрур инсон эди. Кўришганда қўлингизни бир озгача қўйиб юбормас, қизиқ бир гап ё нозик мутойиба ила димоғингизни чоғ этар, бундан ўзи ҳам роҳатланарди.

Сув ичирмасига сут ичар, деган гап атай Туроб ака учун ўйлаб топилгандек эди. Билишимча, дўстларига қандай хизмат қилса, рақибларини ҳам рози қилишга уринарди. Бир куни сўрадим: «Ака, фалончини нега бунча эркалатасиз, у сизни унча ёқтирмайди?» Туроб ака кулди: «Унча ёқтирмаса, демак, сал-пал ёқтирар экан-да. Кел, шуям хурсанд бўлсин, Туроб ака мени олалади демасин. Кенгроқ бўлаверайлик, кенгга — кенг дунё...». Биз кейинги пайтда ҳалимлик, ҳилм деган сўзларни камроқ ишлатадиган бўлиб қолдик. Энди билсам, ҳалимлик Туроб

аканинг инсоний мезони экан. У киши катта-катта лавозимларда ишлади. Аммо бировга қаттиқ гапирганини, бировни изза қилганини эшитмаганман. Жуда хафа бўлиб кетса, «Яхши иш бўлмади-да, ўрток», деб лабини тишлаб ўйланиб қоларди.

Туроб ака бошлиқ бир вилоятга ижодий сафарга бордик. Учрашув айна авжига чиққанда бир ёзувчимиз аразлаб Тошкентга қайтиб кетди. Туроб ака унинг ортидан таассуф ила қараб қолди: «Яхши қилмади бу. Адабиётнинг обрўсини тўкди». Собир инсон эди раҳматлик.

Асқад ака билан Дўрмон боғида айланиб юрибмиз. Табиийки, сўз қадри, сўз масъулияти ҳақида гап борди. Асқад ака кўзларини қисиб, олис уфқларга тикилдию, босиқ товушда деди: «Туробнинг ёзиб турганига офарин, фалончининг ёзмай қўйгани учун раҳмат».

Ҳаққи рост. Туроб аканинг асарларини мухлислари интиқ бўлиб, орзиқиб кутарди. Негаки, устоз янги шеър битадими, Ҳалимаҳоним ҳақида эссеми, драма ё туркум қўшиқларми, шаксиз, хаёлга келмаган янги гап топиб айтар, юракка чўғ солиб кўнгилни мувозанатдан чиқарарди. Асл адабиёт ҳам шу бўлса керак-да.

Мен халқона тил жилосини, Миртемир акадан кейин Туроб аканинг шеъриятида кўриб ҳар сафар тонг қолардим. Саҳройи элнинг тарашланмаган мажозий шеvasи, Хоразмнинг ширин лаҳжаси, Фарғонанинг тағдор лутфию бахшиларнинг сойдек тошқин, соф туркий лафзи Туроб Тўла шеърятининг қўш қаноти эди.

*Хирмон тўлиб тўкилди дон,
тўкилди дон, момо,
Тандир тўлиб ёпилди нон,
Ёпилди нон, момо...*

Нақадар шарқона, мунис ва жонга туташ манзара...

Туроб ака шоир бўлиб, элининг кўнглидаги сўзни топиб айтолганидан мамнун бўларди. Назаримда, муборак сўз ҳам то абад ундан рози бўлиб қолди.

Азиз шоирим ҳақидаги хотираларимни гўзал ривоят билан яқунлагим келди.

Бир киши боғда кезиб юрарди. Оддий терак баргига кўзи тушиди. Олиб ҳидлади. Ундан хушбўй ҳид келарди.

— *Сен нимасан, эй япроқ, — деди сайёҳ, — бўйинг мунча ёқимли!*
— *Мен терак баргиман, — деди япроқ, — бир неча муддат гулирайҳонлар ичида яшадим. Шу туфайли уларнинг ҳиди менга уриб, гулсифат бўлибман...*

Туроб аканинг ёнида юрганлар ана шу терак баргига ўхшаб ўз-ўзидан мушки-анбарга айланиб қолганини сезмасди.

Устоз фоний дунёни маъмур этган эдилар, илоҳо, у кишининг боқий дунёлари ҳам обод бўлсин.

ДАРЁДЕК ИНСОН ЭДИ

Асқад акани ўйлаганимда раҳматликнинг учта хислати ёдимга тушаверади. У киши донишманд эди. Ўзини аямайдиган заҳматкаш эди. Бировга озор бермайдиган ҳалим табиатли эди, ўзгалардан меҳрини, меҳнатини дариф тутмас эди. Бобурнинг машҳур сатри бор: Йўлни не билгай киши, то раҳнамо кўрсатмагай...

Мен Асқад аканинг бевосита раҳнамолигида камол топиб, адабиётда маълум мавқега эга бўлган тенгдошларимни, укаларимни санаб беришим мумкин.

Асқад Мухтор донишмандлиги туфайли заҳматкаш эди, ва ё аксинча, заҳматкаш бўлганлиги учун ҳам донишманд эди.

Устоз ҳамиша бетакрор, теша тегмаган, кулоққа ёқимли эшитиладиган янги гап топиб айтардилар. У кишининг шеърлари ё

ҳикоялари, романларини эмас, кундалик мавзудаги кўпгина мақоласини ўқиганда ҳам одам беихтиёр хаёлга толар, ҳайратга чўмарди. Бу — Асқад Мухторнинг бировга ўхшамаганлигида, ўз фикри, дунёқараши, фалсафаси борлигида. Дунёвий ва диний илмлар билимдони сифатида, шубҳасиз, у киши ўз тенгдошлари орасида беназир эди. Фақат, замон зайлига кўра, у ўзини дахрийнамо қилиб кўрсатишга мажбур эди. Бугун бизга Асқад ака жуда-жуда етишмаяпти.

Тақдирнинг мукофоти экан, бир неча йил Асқад аканинг ёнида, у кишининг ҳомийлигида ишлаш насиб этди. Камина у кишидан дунёга кўнгил кўзидан ташқари ақл кўзи билан қарашни ҳам ўргандим. Асқад ака уфқлар шайдоси эди. «Тепада турган одам уфқнинг ярмини кўради, тоғда турган одам уфқнинг давомини ҳам кўради», деб таълим берардилар. Асқад ака чиқиб олган тоғ, ўшанда, биз ёшлар учун етиб бўлмас армон эди.

Чуқур дарё тинч оқади. Асқад ака тинч оқар дарёни эслатиб турарди. Дона-дона, бийрон сўзлашидан, фикрларининг теранлиги, ҳар бир калимасидан маъно уфуриб туришидан, такаллумининг тагдор ва чўғли бўлишидан. Ардоқли Зулфия опам бир мажлисда, мен Асқад билан гаплашсам, ўзимни маънавий бойиб қолгандек сезаман, деган эдилар.

Асқад аканинг гапи мўътабар эди, қандайдир маънода мезон эди. Бирор асар кўлёмаси устида баҳс бўлиб қолса, «Асқад ўқидими?», «Асқад ака нима дебди?» каби саволлар туғиларди, бу табиий эди. Асар Асқад акага маъқул бўлса, демак, босишга лойиқ.

Шу ўринда бир воқеа эсимга тушди. «Гулистон» журналида ишлардим. Асқад аканинг топшириғи билан Миртемир домладан шеър ундиргани тез-тез бориб тураман. Миртемир ака, ўн марта қоралаб, қайта-қайта ишлаган шеърини қизғаниб кўлимга тутқаздилар.

— Ҳали хомроқ, — дейди, — Асқадга айт, яхшилаб кўрсин.

Миртемир акадек сўз заргари ўз асарининг тақдирини ҳаммага ишониб топширавермас эди. Асқад акага суянарди, Асқад аканинг зукколигини қадрларди.

Мамарасул Бобоев деган шоир бўларди. Афсуски, ҳозир унут бўлаёзди. Хокисор, камтарин инсон эди, юракка чиппа ёпишадиган дилбар шеърлари кўп эди. Ўша Мамарасул аканинг классик сатри бор: у киши бир устоз тилидан шогирдига қарата, «Олға юргин, аммо менинг ортимдан!» дейди. Асқад акани эслаб ўтирибману, шу сатр хаёлимда айланаверади. Сир эмас, жилд-жилд китоб ёзган баъзи бир ҳурматли акаларимиз ёшларнинг бошини силашга келганда... нима десам экан, ҳай, жиндай эринчоқликми, лоқайдликми қилишарди. Улар ёш истеъдодларни тирсақлаб туртмаса-да, олдинга ўтишига қўймасди. Асқад ака, адабиёт — мардимайдонники, марҳамат, зўр нарса ёзган ўз ўрнига чиқаверсин, деган ақида эгаси эди. Орқасидан келаётган ёшларни қўлтиқлаб олишни фарз деб биларди. Бунақа жавонмардлик ўзининг қувваи ҳофизасига ишонган кишиларга хос бўлса керак.

Дўрмон. Асқад ака бир оз хасталаниб ётибди. Гоҳо дала ҳовли-сига кираман. «Юринг, дўстим, боғ айланамиз», дейдилар (Асқад ака ё эркалаб, ё иззатлаб ёшларни ҳам баъзан дўстим, дерди). Беш юз қадамлик текис йўлкани икки-уч бор айланамиз. Одатдагидек, нима қиляпсиз, деб сўрайди Асқад ака. Мен улуғ авлиё Аҳмад Яссавий ҳақида бир нарса ёзмоқчиман, тарих титкилаб, ўйланиб безовталаниб юрибман, дейман. Асқад ака маслаҳат беради: «Яхши мавзу. Қутлуғ иш. Фақат Яссавий образини майдалаштирманг. Дунёга, даврга умумбашар кўзи билан қараш керак. Яссавийнинг фожеаси — азалий ва абадий фожеа, шуни очишга урининг, қамровни кенгроқ олинг».

Устознинг нимага шаъма қилаётганини англадим. Буни кейинроқ, Асқад аканинг кечалари хаёл қочганда битган қайдларида ҳам ўқидим.

Асқад ака унутиб бўлмайдиган инсон эди. У кишини кўрган, билган одамлар тирик экан, бу азиз инсон ҳақидаги ёруғ хотиралар кўнгил тўрида ўтдай ёниб тураверади.

ЭРИНМАГАН ШУКУР АКА

Шукур Бурҳон истеъдодли, ҳалол, санъатга садоқатли ёшларни бағрига олиб, уларга оталик, устозлик қиларди. Ана шундай шогирдларидан бири Ўзбекистон халқ артисти Эркин Комилов эди.

Бир сафар Ҳамза театри Фарғонага гастролга борди. Ўша кунлари Эркин Комилов Киевдан телеграмма олди. Уни ўқиб, кўзлари ёнди, севиниб Шукур аканинг ёнига чопди.

— Шукур ака, мен проба (синов)дан ўтибман, Киев тез келинг, кинога тушасиз, деб чақиряпти!

— Қуллуқ бўлсин! — деди Шукур ака, шогирдининг омадига қувониб. — Яхши бориб кел!

Эркин бирдан бўшашди. У биладики, театр директори ўла қолса жавоб бермайди. Чунки Эркин спектаклларда катта-катта ролларни ижро этарди. Шунини ўйлаб, Эркин устозига ялинди:

— Шукур ака, директордан бир ҳафтага жавоб олиб беринг, бунақа омад ҳадеб келавермайди.

Шукур Бурҳоннинг сўзини ҳеч ким икки қилолмас эди. Директор қийналиб, базўр жавоб берди Эркинга. Энди Киевга учиш керак, бироқ ёз фасли, дам олиш мавсуми бўлгани учун отликқа ҳам чипта топилмас эди. Шукур ака Эркинни эргаштириб аэропортга чиқди. Тўғри бошлиқнинг олдида кирди:

— Мана бу бола шогирдим. У Киевга учиши керак. Бизга билет керак...

— Биз сизни қадрлаймиз, яхши кўрамыз, Шукур ака, деди бошлиқ, — лекин, биттаям чипта қолмади. Олдинроқ айтиб қўйганингизда...

— Бўлмаса, Масковга бера қол чиптангни! — зарда қилди Шукур ака.

— Узр, Масковга ҳам йўқ эди...

— Унда Тошканга бордир — Тошканга?! — Шукур аканинг гулдурак товуши янгради, — Тошканга икки билет, тамом!

Хуллас, устоз-шогирд етаклашиб Тошкентга келишди. Шукур ака тагин аэропорт бошлиғининг олдига кириб, Киевга битта, Фарғонага битта чипта олиб чиқди. Эркинни Киевга жўнатиб, ўзи Фарғонага қайтиб кетди.

Шукур Бурхонов ана шунақа устозлардан эди.

НАВОИЙ ҚАЛАМГА ОЛГАН ЗОТ

Чироқчининг харитасини томоша қилиб ўтириб, Қалқама деган ерга кўзим тушди. «Қалқама ... Бахшилар ўланига қўшадиган ном экан», дедим ичимда. Ундан сал тепарокда Лангар деган манзил турарди. Ажабландим. Дунёда Лангар деган ҳам кўп экан-да. Чимкент атрофидаги Лангарни биламан. Бухоронинг Гиждувонида ҳам Лангар бова бор. Қамашининг тўридаги Лангар отага атаб маҳобатли мақбара кўтарилган. Бу ерда яна битта Лангар...

— Биздаги Лангар ота азиз авлиёлардан, — деди туман ҳокими Файзулла Ашуров, — кексаларнинг айтишига қараганда, у киши улуғ шайхлардан бўлган эканлар. Бир зиёрат қилиб қўйсангиз ёмон бўлмайди. Қалқаманинг раиси шу ерда юрувди. Ҳозир топтирамиз-да.

Раис топилгунча ҳоким билан гурунглашиб ўтирдик.

— Чироқчининг халқи озгина ўр келади, яъни қайсарроқ бўлади, — деди ҳоким, — лекин кўнглини топсангиз мўрчадек ёпишади ишга. Бурунгилардан қолган бир гап бор. «Шундай ишлагинки,

ё отинг чиқсин, ё ўтинг» дейди. Уч йил бўлди, ишляпмиз, қани, кўрайлик-чи, нима чиқар экан.

Кейинги йилларда янги раҳбар кўравериб кўнгиллари совиган туман аҳлининг айтишига кўра, Чироқчи энди ҳокимга ёлчиган эмиш (Кўз тегмасин).

Раис топилди. У Бекмурод Боймуродов экан. Кўринишидан эллик ёшни қоралаган, лекин аллақачон олтмишни уриб кўйибди. Қотма, хоксор. Кеч куз бўлишига қарамай, оёғида ёзги шиппак. Бекмурод ака мухбирлар билан суҳбатлашавериб пишиб кетган шекилли, Қалқамага етгунча зериктирмади.

Ниҳоят, тоғлар бағрига бош кўйган Лангар қишлоғига ҳам етиб келдик. Халқнинг асосий қисми қишлоқ ўртасидан ўтадиган сой бўйига ўрнашган. Ер етишмаганлари тепага, қир-адрлар бағрига уй-жой қилиб чиққан. Қишлоқда сув тахчил, шунинг учун халқ асосан чорва билан, ғалла билан машғул. Қирлардаги иморатлар олдида сўппайган дарахт кўринмайди — сув йўқ.

Бекмурод ака, бирон қарияни олайлик, деб мачитга кириб кетди. Бир оздан кейин бурунги мударрислардек оппоқ салла ўраб, кўк яктак кийган савлатли кишини бошлаб чиқди. У Абдухалил ота, раиснинг айтишича, Лангарнинг тирик тарихи эмиш.

Лангар ота мақбараси кўҳна қабристоннинг тўрида экан. Абдухалил ака вақтни ўтказмай Лангар отанинг кимлигини айтишга тушди.

— Ҳазратимнинг исми шарифлари аслида Абулҳасан Ишқий. Бир ривоятда хоразмлик дейилган, биттасида хуросонлик. Ҳар не бўлганда ҳам ўзимизнинг туркий қавмдан. У киши Баҳовуддин пиримнинг замонларидан анча бурун, ўн иккинчи асрда келганлар бу ерга. Ҳазратимнинг кароматлари бисёр эмиш.

Тепага кўтарилдик. Абдухалил ака мақбаранинг мўжазгина эшигини очди ва бисмилло деб ичкарига кирди. Ғира-шира қоронғи. Мақбара Шаҳрисабздаги Амир Темур сағанасини

эслатади. Чорбурчак қабр тоши, чекка-чеккада шам қолдиқлари. Бу ерга тез-тез зиёратчилар келиб туради шекилли, хона супириб-сидирилган, озода, туйнукчалардан тоза ҳаво билан илиқ нур кириб турибди.

Абдухалил ака авлиёнинг кароматидан сўзлади:

— Ҳазратимнинг бир муриди бор экан. Об-оташига қараб турадиган. Бугунгидай совуқроқ кун экан. Мурид таҳорат суви ҳозирлашга улгурмай қолибди. Ҳазрат чиқиб кўрадики, муриднинг қўлида муздек сув тўлдирилган қумғон. Мурид изза бўлиб қумғонни дарров қўлтиғига уради. Ҳазрат унга тикилиб тураверади. Дам ўтмай сув исиб, қўлни куйдирадиган бўлади. Ҳазрат, сен етилибсан, энди сенга иршод бергаймиз, деб уни Қамашаи, Ғузур тарафларга шайх қилиб тайинлайди. Қамашаига борган бўлсангиз, у ерда ҳам Лангар ота мақбараси бор. Ўша Лангар ота мана шу ҳазратимнинг шогирди Муҳаммад Содик шайх бўладилар. Пири комилнинг иззатиға у кишини ҳам Лангар ота деб атайдилар.

Ҳамонки Лангар ота шунчалик соҳиби каромат экан, наҳотки таъкираларда у кишининг таъриф-таъсифи келтирилмаган бўлса, деган ҳаёлға бордим. Тошкентга қайтгач Алишер Навоийнинг «Насоим ул муҳаббат» асарини варақладим. Бирдан кўзим ярқ этди. Ҳазрат Навоий сўфийлар силсиласига мансуб юзлаб зоти шарифларни таърифлар экан, 628-фаслда ёзади: «Абулҳасан Ишқий хоразмликдур. Силсиласи Шайх Боязид Бистомийға етар, анга тарбият қилғондур. Ўз замонида факр элининг (одий фуқаронинг) муқтадоси (етакчиси, раҳбари) эрмиш, балки машойихнинг пешвоси. Мурид ва асҳоб (сухбатдошлари) бағоят кўп ва каромату мақомати андин кўпроқ».

Навоий шунингдек, Ишқий силсиласини давом эттирган Илёс шайх, Абу Мусо шайх, Шайх Султон Сўфий каби саккизта шайх хусусида қизиқарли маълумотлар келтиради: «Худойқул шайх —Абулҳасан Ишқийнинг соҳиби сажжодаси (хос ходими)

ва Шайхул машойих экандур... Муҳаммад шайх эрса Худойқул шайхнинг ўғлидур... ўз замонида халойиқ муршиди (пири, раҳнамози) эрмиш. Султонлар анға муридлик хайсиятидин (сабабидан) иродат келтирибдурлар».

Навоий таърифлаган Муҳаммад шайх Қамашида сокин бўлган Лангар ота эканлиги энди аён бўлди. Ҳазрат Навоий ибратли бир ҳикоят билан Муҳаммад Содик шайх — Лангар ота тавсифига нуқта қўяди. Эмишки, бир кун шайх муридлари ила суҳбат куриб ўтирган экан. Ўзини олим деб санагувчи бир кимса суҳбатга гап қўшиб шайхнинг жиғига тегаверибди. Шайх мундоқ қараса ёнида сув тўла кўза билан кафтдек тош турган экан. Тошни олиб кўзанинг оғзини ёпибди. Шу заҳоти ҳалиги олимнинг товуши ўчибди. У шайхни мот қилмоқчи бўлиб анча-мунча масала тайёрлаб келган экан, барчаси хотирадан кўтарилиб кетибди. Хуллас суҳбат охиригача бечора олим бир оғиз гап айтолмай қарахт бўлиб ўтираберибди. Ваъз ниҳоясига етгач, Шайх кўза оғзидаги тошни олибди. Даъвогар олимнинг шуури равшан тортиб, кўнглига илму ирфон қайтибди. У истиғфор келтириб шайх олдида тиз чўкибди ва унга мурид бўлибди.

ШАРҚНИНГ БУЮК АЁЛЛАРИ

Ҳазрат Навоий «Насоим-ул маҳаббат» — «Муҳаббат шабадалари» асарида шарқда яшаб ўтган авлиё аёллардан ўттиз биттасининг таърифини келтиради. Жумладан, Марям Басрия, Хакимаи Дамашкия, Имраъун Хоразмия, Бибичаи Мунажжима каби сўфийлик тариқатига кирган каромат соҳибаларининг ҳаёт тарзи кўнгилларга завқ бағишлашини таъкидлайди.

Саккизинчи асрда яшаган Робиа Адавия ана шундай авлиё аёлларнинг сарҳалқаси, сарвари эди. У бутун умри давомида муслима қизлар тарбияси билан шуғулланди, шогирдларига

дунёвий ва илоҳий илмлардан сабоқ берди. Робиа тасаввуфда олий мақомга етган орифлардан эди. Ҳасан Басрий каби ўз замонасининг машҳур фозиллари билан бемалол мунозарага киришар, аксар ҳолларда ғолиб бўлиб чиқарди. Робиа муаллиманинг ёрқин ҳаёти ҳақида халқ оғзида ажиб ҳикоятлар сақланиб қолган. Бугун эътиборингизга ўша ҳикоятлардан айримларини ҳавола этамиз.

РОБИАНИНГ МУНОЖОТИ

Толиби илмлардан бўлмиш икки йигит Робиани зиёрат қилгани келдилар. Авлиё момонинг дастурхони ёзиқлик эди. Кўрдиларки, иккита нон турибди. Йигитлар олис йўл босиб келишган, қорнилари оч эди. Нафси шайтон хуруж қилади, нонга қўл чўз дейди. Аммо уй бекаси илтифот кўрсатиб дастурхонга таклиф этмайди. Йигитлар бир муддат сабр айлаб ўтирибдилар. Шу маҳал «Ҳақ дўст ё олло!» деб бир гадо пайдо бўлди. Робиа ҳалиги иккита нонни гадога узатиб юборди. Меҳмон йигитлар тамшанганча қолавердилар.

Мезбон жим, йигитлар сукутда. Бир замон ҳамсоянинг оқсоч хотини бир сават нон кўтариб кирди. Саватни Робианинг олдига қўйди.

— Бегойим сизга атаб насиба юбордилар, отин биби, — деди оқсоч. Робиа саватга назар солди. Унда ўн саккизта нон бор эди.

— Бу бизга эмас, адашибсиз, синглим, — деди Робиа. Оқсоч қизарди, бегойимнинг марҳамати шул, дея қасам ичди.

— Саватингизни олиб кетинг, — деди Робиа, — бизга оллонинг буюргани бор.

Оқсоч саватни кўтариб чиқиб кетди. Анчадан кейин яна нон олиб кирди. Индамай Робианинг олдига қўйди. Саватдаги нон йигирмата эди.

— Бу бизга аталган экан, — деди Робиа. Йигитлар ўзаро кўз уриштириб олдилар. Улардан бири юрак ютиб сўради:

— Бу ердаги сирга тушунмадик, муаллим. Ул саватни инкор этдингиз, бул саватни қабул қилдингиз?

Робиа деди:

— Сизларнинг оч-наҳор эканларингизни сездим. Лекин икки-тагина нонга таклиф этгани уялдим. Нонни гадога бердим. Кейин олло таолога муножот қилдим: «Эй парвардигори олам, сен менга бирни берсанг, мен ўн ҳисса қилиб қайтараман, дегувчи ўзингсан. Иноятингни дариғ тутма!» дедим. Муножотим яратганга етди. Қўшнидан насиба кирди. Қарасам, ўн саккизта нон экан. Ҳақ таоло бандасининг ризқини кам қилмайди, йигирмата бўлиши керак, деб ўйладим. Аслида ҳамсоя киритган нон йигирмата эди. Қани дастурхонга қарасинлар...

Йигитлар Робианинг қароматига яна бир қарра иқроп бўлдилар.

КИЙИК КИМДАН ХУРКАДИ

Робиа бир куни тоғ сайрига чикди. Ям-яшил арчазорлар, ойдин булоқлар қошида бу фоний дунё гўзалликларидан баҳра олиб роҳат қилди. Оқ либосли, малаксиймо аёлни кўриб, атрофига олқорлар, охулар тўпланди. Улар Робиага ажабланиб боқар, чўчимай бемалол ўтлаб юришарди. Иттифоқо Ҳасан Басрий келиб қолди. Уни кўриб, кийиклар тум-тарақай қочиб кетдилар. Ҳасан изза бўлиб деди:

— Эй Робиа, бу жониворлар нечун сендан хуркамайдию мени кўрса қочади? Бу сирни англа!

Робиа сўради:

— Нонуштага нима еб эдинг, Ҳасан?

— Қўй ёғига қовурилган пиёз.

— Сен эрта билан буларнинг ёғини ебсан, — деди Робиа, — тагин нега мenden хуркади, деб сўрайсан. Сен ўзингдан сўра.

Ҳасан Басрий индамади.

ИККИ ТАНГА БИРЛАШМАДИ

Ҳасан Басрий бир куни Робианинг олдига келди.

— Эй Робиа, сен илми зоҳир эмас, илми ботиндан бир ҳикоят айтгингки, мен обидалингингга иқрор бўлай.

— Унда эшит,—деди Робиа, — неча кун танҳо ўлтириб ип йигирдим. Калава қилиб сотсам бирон егулик оларман, деб ўйладим. Сотдим. Икки кумуш танга бўлди. Бир тангани чап қўлимга, бир тангани ўнг қўлимга олиб сиқиб ўтирдим.

— Нега ундай қилдинг Робиа?

— Негаки, икки танга бир қўлимда бирлашса, шайтонга айланмасин, мени йўлдан уриб хор қилмасин, дедим. Бугун нафс устидан қозонган ғалабам шул бўлди, Ҳасан.

БАЛИҚ ВА КАБУТАР

Ҳасан Басрийнинг Робиада кўнгли бор эди. Бироқ Робиа рўй-хушлик бермас, ўзини ишқи илоҳийга бағишлаб, дунёдан тоқ ўтишни ният қилган эди. Ҳасан эса, ўзининг устунлигини кўрсатиб қўйиш учун қулай фурсат кутиб юрар эди. Бир куни Робиани сув бўйида учратиб қолди.

— Кел Робиа, икки ракат намоз ўқийлик, — деди Ҳасан ва қўлтиғидаги жойнамозни олиб ариққа отди. У, Робиа сув устига қадам босгани журъат этолмайди, деб ўйлаган эди.

— Эй Ҳасан, бунақа амал ўзини авлиё қилиб кўрсатишга уринадиган, аслида нотавон кимсаларнинг иши, — деди Робиа ва жойнамозни сувдан олиб осмонга отди. Сакраб сажжодага чиқди. Тепада туриб Ҳасанни чорлади:

— Кел, Ҳасан,—деди Робиа, — сенинг ишинг балиқчиликка ўхшайди, бизнинг ишимиз кабутарга менгзайди. Фийсабиллоҳ,

гап бунда ҳам эмас. Гап — кўнгилни ҳақга боғлаб, ҳусни мутлак дийдорига ноил бўлишда.

Ҳасан бош эгди.

УЧ БУЮМНИНГ ХИСЛАТИ

Бир куни Робиа хизматкори орқали Ҳасан Басрийга уч хил буюм юборди: шам, игна ва соч толаси. Икки кун ўтди. Учинчи кун Ҳасан халиги буюмларни кўтариб кириб келди.

— Робиа, — деди у, — икки кун ўйладим, вале нимага ишора қилганингни тушунмадим.

Робиа жавоб берди:

— Бунинг маъноси осон. Бамисли шам бўлиб одамларга ёруғлик тарқатиб яшагин. Ҳақ йўлида шамдай ёниб тамом бўлсанг ҳам ўкинма. Инсон бўлсанг, игнадек тинмай меҳнат қилгин. Агар сен савоб ишлар қилишга соч толасидек яқин бўлсанг, яхши номинг дунё тургунча туради.

Бу гапдан кейин Ҳасаннинг Робиага муҳаббати юз чандон зиёда бўлди.

СОҲИБҚИРОН ЕТОЛМАГАН МАНЗИЛ

Шаҳрисабзда сирли бир маскан бор. Бу ердан зиёратчиларнинг қадами узилмайди. Дунёнинг етти иклимидан ташриф буюрган сайёҳлар атайлаб шу масканни сўроқлаб келадилар. Одми, ҳатто бир маънода фақирона бу зиёратгоҳ олдида узоқ вақт хаёлга толиб турадилар. Наҳотки, дунёнинг ярмини ўз иродасига бўйсундирган салтанат соҳибининг сўнгги манзили шу тариқа тасаввур этилган бўлса? Наҳот Самарқанду, Кеш, Бухорою қадам-қадим Ясси-Туркистонда олий иморатлар бунёд этган Соҳибқирон ўзига шу беҳашам, дарвешлар чиллахонасидек оддий бир сағанани раво кўрган бўлса?

Бу — Амир Темур даҳмасидир.

Хўш, нега буюк жаҳонгир ўзи ният қилган ерга кўмилмади? Сағана нечун битмай чала қолди? Нега одамлар асрлар бўйи ушбу даҳманинг қаердалигидан беҳабар эдилар? Келинг, Амир Темурнинг сўнгги кунлари борасида қалам тебратган муаррихларнинг битикларини тағин бир варақлайлик.

Маълумки, 1404 йилнинг охирида Амир Темур Хитой юришига отланади. Неча юз минг кишилик лашкари билан Ўтрорга қараб йўлга чиқади.

Ўша йили қиш қаттиқ келган эди. Бетиним қор ёғар, баъзи манбаларда айтилишича, қорнинг қалинлиги икки найза бўйи (деярли уч метр) келарди. Совуқ захрига бирон тирик жон чидамасди. «Ўша кезлари ҳаво шу даража совиб кетдики, — деб ёзади тарихчи Ҳофиз Аббас, — кўпчилик ақолибу зодагонларнинг аъзоларини совуқ олди, оддий фуқаро ва ходимларнинг аксарияти ҳалок бўлди. Қавс (ноябр)нинг бошидан то ҳут (феврал) охиригача Жайхун ва Сайхун дарёларининг барча кечувларидан лашкар, аравалар, карвон, филлар муз устидан юриб ўтдилар. Совуқнинг зўридан тил оғизда увишиб қоларди».

1405 йилнинг 15 январ куни Амир Темур Ўтрор шаҳрига келиб тушади ва қиш чилласи ўтгунча шу ерда туришга қарор қилади. Ўзини кузатиб келган хос маҳрамлари ва мулозимларига ижозат беради, улар шарафига зиёфат уюштиради. Бироқ қутилмаганда Соҳибқироннинг иситмаси кўтарилиб, ўзини ёмон ҳис қила бошлайди. Ҳозик табиблар дарҳол муолажага киришадилар. Лекин кун ўтган сайин жаҳонгирнинг ҳолати яхшилик томонга юз бурмайди...

Бир куни Амир Темур туш кўрди. У Кўкўғлон деб аталмиш суюкли отида турганмиш. Шу пайт қоши-кўзи чиройли, қомати самбитдек, дуркун бир йигит келиб, отнинг жиловини тутди.

— Отдан тушсинлар, Ҳазратим, — деди йигит қовоқ уйиб, — от миниш навбати энди бизга етди.

Соҳибқирон чўчиб уйғонди. У иймонли бир муслим ва донишманд инсон сифатида бу дунёдан насибаси узилаётганини пайқади. Тахт ворисини тайинлаб, авлодларига айтадиган васиятини айтиб қолиши лозим. Амир Темур кўп йиллар муқаддам ҳам қазои қадар хусусида ўйлаган ва жондек азиз тўнғич ўғли Жаҳонгирни тожу тахт вориси, деб эълон қилган эди. Эвоҳ, Жаҳонгирнинг умри қисқа экан, йигирма ёшида хасталаниб оламдан ўтди. Кейин Соҳибқирон Жаҳонгирнинг ўғли Муҳаммад Султонни валиахд қилиб тайинлади. Муҳаммад ҳам икки йилча бурун отасининг изидан боқий дунёга рихлат қилди. Жигар-бағри кабоб бўлган буюк бобо энди Жаҳонгирнинг кичик ўғли Пирмуҳаммадни тахтга эга қилиб қолдиришни мўлжаллаб, хаёл суриб ўтирарди.

Ҳазрат аркони давлатни, дин пешволарини, қўмондонлар, набиралари, ўзига содиқ мулозимлар, хос муншийларини ҳузурига чорлатди. Сўнгги Фармон фурсати етган эди. Соҳибқироннинг амри билан мунший васият ёзишга тутинди: «Англаб турибманки, руҳ куши қалб қафасидан парвоз қилмоқчи. Тангри таолонинг даргоҳига жонимни бахш этаётибман. Сизларни унинг лутфу марҳаматига топширдим. Оби дийда қилиб ўтирманглар, оху нола чекманглар, бундан фойда йўқ. Шу кундан эътиборан фарзандимиз Пирмуҳаммад Жаҳонгирни ўзимизга валиахд ва тожу тахт вориси этиб тайинладикки, Самарқанд тахти анинг амри фармонида бўлғай, тамкинлик ва истиқлол ила мулку миллат, лашкар ва раиятнинг муҳим ишлари билан машғул бўлсин. Сизлар эса, унга тобелик ва бўйсунуш маросимини ўрнига қўйинглар, уни биргаликда қўллаб-қувватланглар, токи олам бузилмасин...

Ўғилларим! Миллатнинг улуғ мартабасини, саодатини сақламоқ учун Сизларга қолдираётган васият ва тузукларни яхшилаб ўқинг, асло унутманг ва татбиқ этинг.

Миллатнинг дардларига дармон бўлмоқ вазифангиздир. Заифаларни қўриқланг, йўқсулларни бойлар зулмига ташламанг. Адолат ва озодлик дастурингиз ва раҳбарингиз бўлсин».

Бу орада давлатпаноҳнинг саломатлиги кундан-кун ёмонлашиб борарди. Бир куни у аъёнларига аввал бир бармоғини, сўнгра иккинчи бармоғини кўрсатди. Табиблар бу ишорага ўзларича хайрли таъбир бердилар:

«Ҳазратимиз, иншоолло, бир-икки кун ичида соғайишни умид қиладирмен, демоқдалар». Соҳибқирон бош чайқади: «Асло, мен ундай демоқчи эмасман. Мен сизларнинг орангизда яна бир-икки кундан ортиқ бўлолмайман, демоқчи эдим».

Ўлим элчиси эшик қоқиб турганлиги барҳақ эди. 1405 йил 18 феврал куни Буюк жаҳонгир бу ёруғ олам билан видолашиб, яхшилар мақомига бориб қўшилди.

Марҳумнинг жасади мўмиёланди, уни махсус аравага ортдилар ва минглаб қўриқчилар қуршовида Самарқанд сари йўлга тушдилар. Бирор ой йўл босиб шаҳарга етиб келдилар. Бу пайт салтанат вориси бўлмиш Пирмуҳаммад айшу ишрат ила банд эди. Дафн маросимини Амир Темурнинг яна бир зукко невараси Ҳалил Султон ўтказди. Бобосини Рухобод мавзесида, Муҳаммад Султон мадрасасида дафн этдилар. Чунки замон нотинч эди, ҳали олдинда тожу тахт учун қаттол олишувлар турар, бундай вазиятда Соҳибқиронни Кешга элтиш ўта қалтис эди. Шу тариқа Амир Темур ўз даҳмасига етолмай, дорус-салтана — Самарқандда узлатга чекинди.

Хўш даҳманинг тарихи нечук, унинг кейинги тақдири не бўлди? Амир Темур, алал-оқибат бир кун, деганларидек, ҳамиша борар боғини ўйларди. Шунинг учун у 1380 йиллардаёқ она юрти Кешда ўзига атаб даҳма бино этишга фармон берган эди. Даҳма

Дорус-саодат билан Дорул-тиловат ўртасида бўлиши керак эди. Амир Темурнинг отаси билан ўғли Жаҳонгир ҳам шу ерга дафн этилган эди. Испан элчиси Клавихонинг гувоҳлик беришича, 1404 йилда ҳам дахма қурилиши давом этаётган экан. Амир Темурнинг тасодифий ўлими ва темурий шаҳзодаларнинг ўзаро низоси туфайли сағана эътибордан четда қолди. Бора-бора у ер тагида кўмилиб кетди.

Ўтган асрнинг эллигинчи йиллари. Шаҳар кенгайди, одамлар масжид атрофига ҳам иморат сола бошладилар. Бахтга қарши Мардони ҳовуз кўчасидаги бир фуқаронинг уйи айнан сағананинг устига тўғри келган экан. Бечора хонадон эгасининг тинчи бузилди: у кунда ёмон туш кўради, ё кўққисдан бир балога дучор бўлади. Бир куни унинг ҳовлиси чўка бошлайди. Уй соҳиби кўни-кўшнилари ёрдамга чорлайди. Ҳовлининг ўйилган ерини очадилар ва... қадим сағана гумбазига дуч келадилар.

Тошкентдан олимлар етиб келишади. Улар сағанани кум тупроқдан тозалаб, у ёқ-бу ёғини андак тадқиқ қилиб, қайта ёпиб қўядилар. Сағанани расаматли таъмирлаш, уни эл-юрт кўзига очиш ҳақида гап бўлиши мумкин эмас эди. Чунки Темур номи ҳали тарихларда қора бўёқ билан ёзиларди.

Бундан ўттиз беш йил бурун илк бор Шаҳрисабзга қадам қўйган эдим. Буюк бобомизнинг муборак сағанасини зиёрат қилиш орзусидаман. Бироқ сағана эшиги ҳаммага ҳам очилавермасди, ҳар ким ўзидан чўчирди. У пайтлар туман раҳбари раҳматлик Соиб Усмонов эди. Ҳалим табиатли, бировнинг кўнглини қолдирмайдиган инсон эди. Илтимосимни эшитиб мулойим жилмайди:

— Сизга кўрсатишимиз мумкин. Ёзувчилар асл тарихимизни билишлари керак.

Соиб ака кимгадир телефон қилди. Ҳадемай бир йигит етиб келди. Икковлон йўлга тушдик. Йигит мени пастқам кўчалардан

бошлаб кетди. Кўримсиз, кўхна бир уй олдида тўхтадик. Ҳамроҳим ён-верига аланглаб бир чуқурга тушди. Сўнг, келаверинг, дегандек мени имлади. Бир табақали кичкина эшикдан ертўлага кирдик. Йигит гугурт чақиб шам ёқди. Мен турган еримда қотиб қолдим. Чор бурчақли, тепаси гумбазсимон мўъжазгина хужра. Ўртада маҳобатли тош тобут. Шам ёруғида у янада ваҳимали, илоҳий бўлиб туюлади. Ахир мен кимсан — жаҳонни титратган жангу жадаллар қироли Амир Темурнинг бўш тобути қаршисида турардим. Кўз ўнгимда Шайхзоданинг «Улуғбек» асаридаги манзара жонланди: гўё ҳозир мана бу тош тобут қопқоғи жаранглаб очилади-ю, «Урҳо! Ёғий қочди!» дея қилич яланғочлаб Соҳибқирон чиқиб келадигандек...

Бугун, яна ўша афсонавий сағанада бош эгиб турибмиз. Бу сафар бизга Жомеъ масжидининг имоми Абдухалил Дўстмурод ўғли ҳамроҳлик қилди. Абдухалил билан кўп йилдан бери танишмиз. Диний ва дунёвий илмларни пухта эгаллаган суҳбати ширин йигит. У буюк бобокалон руҳига атаб Қуръон тиловат қилди. Сўнгра даҳма деворларига, тош тобут сиртига битилган арабий ёзувларни ўқиб, таржима қилиб берди. Улар ояти карималар, қудсий ҳадислар эди.

Ер қаъридаги бу нимқоронғи, чоккина хужра, хўжасига буюрмаган нақшинкор бўш тобут одамни зиддиятли, мажхул хаёлларга етаклайди. Умрнинг ўткинчилигини ўйлаб кетасан. Бу кўхна олам бир қўналға, бир карвонсарой. Бас, шундоқ экан, нечун баъзида кўпикдек омонат ҳою ҳавасларга зиёда кўнгили кўямиз? Нега бировнинг ҳақиқага хиёнат қилишдан қўрқмаймиз? Мунофиқлик, такаббурлик, ёлғон сўз орқали роҳат кўзламоқ гуноҳи азим эканлигини нега англамаймиз? Бировнинг асабини қакшатгандан кўра бир оғиз ширин калом билан унинг маҳзун кўнглига чироқ ёққан афзал эмасми?

Амир Темур ардоқлаган пири комил Аҳмад Яссавий дейдилар: «Яхшиликдан нима ёмонлик кўрдингки, яхшилик қилмайсан?

Ёмонликдан не яхшилиқ кўрдингки, ёмонлик қилгайсан?» Мана бу ҳикматни эса, Соҳибқиронга нисбат берадилар: «Тикон бўлиб оёққа қадалгунча, гул бўлиб кўкракка санчил!»

Бу икки мўътабар зотнинг мухтасар ўғитлари сизу бизга абадий васият эмасми, азиз ватандош?

«ОТЕЛЛОНИ ЎЙНАМАЙМАН!»

Аброр Ҳидояттов бу ёруғ оламини тарк этгандан кейин Отелло образи «етим» бўлиб қолди. Орадан бир неча йил ўтди. Томошабинлар яна Отеллони соғина бошладилар. Аммо бу ролни ким ўйнайди? Аниқроғи, ким ўйнай олади? Аброр ака Отелло ролини беш юз марта ўйнади, жаҳон аҳлини лол қолдирди. Мағрибу Машриқ бу улуғ инсоннинг санъатига офарин айтди. Энди беназир устоз, қани, биронта мард бўлса, кўтариб кўрсин, дегандек, Отелло тимсолида сахна ортига улкан харсанг тош ташлаб кетгандек эди. Бу тошга гоҳо-гоҳо дилида ўти бор актёрлар энтиқиб разм солиб ўтар, харсангни ўрнидан кўзгатишни орзу қиларди. Аммо халқ айтмоқчи, дард бошқа, дармон бошқа экан. Театрдаги ман-ман деган актёрларнинг биронтаси «Мен Отеллони ўйнайман» деб оғиз очолмас эди. Чунки ҳар ким ўз холини биларди.

Мухлисларнинг ягона умиди Шукур Бурхоновдан эди. Шукур ака Аброр аканинг яктан шогирди, келбати ҳам, саҳти-сиёкию овози ҳам устозини эсга солади. Аброр ака баъзи ролларни қиёмига етказиб бир неча ой ўйнагандан кейин, Шукур, бу ёғига энди ўзинг олиб кетавер, деб «совга» қилиб юборарди. Бас, Отелло образини Шукур ака тирилтира олмасмикан? У киши ҳозир шуҳрат чўққисида, соғлиғи ҳам яхши, агар бел боғласа, бемалол уддалайди.

Шукур акани Отелло қиёфасида кўришни истаганлар орасида камина ҳам бор эдим. Шунинг учун бир куни уйларига борганда дангал сўрадим:

— Шукур ака, Отеллони соғиниб қолдик. Қачон ўйнаб берасиз?

— Ким айтди сенга Шукур Бурхон Отеллони ўйнайди, деб?

Кўзимни чирт юмиб ёлғонладим:

— Халқ айтаяпти...

Шукур ака керилиб кулди. Халқнинг эрка фарзандларига керилиш ҳам ярашар экан. Бирозгача «А-а, халқ айтди, дегин», деб яйраб ўтирди. Ниҳоят, ўктам, босиқ овозда дона-дона қилиб деди:

— Ҳолва деган билан оғиз чучимайди, билиб қўй. Мен Отеллони ўйнашим мумкин. Ўйнасам — уддалайман. Аммо уни энди бошқача талқин этиш керак. Абзор аканинг Отеллоси юракларга елимдай ёпишиб қолганди. Одамлар Шукур Бурхоннинг Отеллосини қабул қиладими, йўқми? Во, масала қаерда!

Расмий идораларда «Отелло» спектаклини тиклаш ҳақида сўз бўлган шекилли, ниҳоят бир куни хушxabар эшитдик.

— Шукур ака Отеллони ўйнашга рози бўлибдилар!

Бизга ўхшаган чакқон мухлислар суюнчи олгани ўзимизга қадрдон бўлиб қолган ҳовлига қараб зинғилладик. Шукур ака Кўккон гилос тагида халанчак-креслода кўк чой шопириб ўтирган экан. Кайфияти яхши. У ёк-бу ёкдан гурунглашган бўлдик. У киши бирдан ёшлар ҳақида гапира кетди:

— Сенлардан олдин битта ёш артист келибди. «Бой ила хизматчи»да Ғофирни ўйнаётган экан. Қийналиб кетдим, ака, ролнинг сирини айтинг, дейди. Нимаси қийин, укам, дедим. Саҳнада бор-йўғи уч марта кўринасан. Биринчисида бойнинг олдига хотинингни олиб кирасан. Кейин қозилар билан жанжаллашасан, кейин Сибирга кетасан, вассалом!

Шукур аканинг гапи менга Л. Толстойнинг шумлигини эслатди. Бир киши Толстойдан «Шундай катта-катта романларни қандай қилиб ёзасиз», деб сўраган экан, Толстой кулмай-ёнмай жавоб берибди: «Менинг катта бир луғат китобим бор. Роман ёзишдан аввал ўша луғатни олдимга очиб қўяману сўзларни битта-битта териб олавераман. Қарабсизки, роман тайёр-да...» Толстойнинг гапида жон бор, албатта. Лекин луғатдан қайси сўзларни териб олиш керак? Шунингдек, Шукур аканинг уч мартагина чиқасан дейишида ҳам чуқур маъно бор. Уч мартагина... қандок кўриниш керак сахнада? Ҳамма гап шунда.

Ўша куни Шукур ака роса очилди. Биз у кишининг ҳикояларини маҳлиё бўлиб тинглаймизу ҳаёлимизда бир савол чарх уради: «Отеллони қандай сўраймиз?»

Бир замон Шукур ака чой хўплаб калла чайқади:

— Одам қариса эзма бўлиб қолар экан. Тоза бошларингни қотирдимми? Энди навбат сенларга, шаҳарда нима гап?

Сўз очишга баҳона тополмай ўтирган эдик, мен тўқ эткизиб дедим:

— Одамлар «Отелло»нинг премьерасини кутаяпти...

Шукур аканинг юзига зоҳирий бир ғурур қалқиб чиқди.

— Журналистлар ҳам ис чиққан ердан қолмайди-да. Дарров қаер-дан эшитдинглар?

Сезиб турибмиз, гапимиз унга мойдай ёқди. У креслони ғичирлатиб оғир қўзғалди, бир-бир босиб уйга кириб кетди. Бизлар отасидан бозорлик кутган болалардай эшикка тикилиб ўтирибмиз. Анчадан кейин бир даста қоғоз кўтариб чиқди, тап этказиб олдимизга ташлади.

— Мана, ҳаммаси Отелло!

Бу араб ёзувида кўчирилган Отелло монологи эди. Ҳарфлари ҳам нақ бир суям келади. Янгича алифбога Шукур аканинг тиши ўтмас, шу боис ўйнайдиган ролларини кўпинча арабча ёзувда кўчириб оларди. Оллоҳ таоло бир берса, қўш қўллаб беради,

деганларидек, Шукур аканинг қувваи ҳофизаси шу даражада кучли эдики, катта-катта матнларни икки-уч ўқишда ёдлаб олаверарди.

Ўша куни кўнглимизда бир ҳовуч нур билан уйга қайтдик. Аммо... бирор ой ўтиб, санъат мухлисларини ларзага соладиган воқеа юз берди.

Неча ойдирки, Шукур ака Отеллонинг ҳаёли билан яшайди. Монологлар, диалоглар ёд бўлган. Баъзан у биронта шогирдини «Дездемона» қилиб рўпарасига ўтқазиб қўяди, малика билан дардлашади. Гоҳо мажнундек ўзи билан ўзи гаплашади. Шогирдлару мухлислар ўқтин-ўқтин келиб ҳол сўраб туришибди. Хуллас, тайёргарлик ёмон эмас. Репетициялар яхши ўтса, кузга бориб янги мавсумни «Отелло»нинг премьераси билан очиш ҳам мумкин.

Ана шундай умидбахш ўйлар оғушида юрар экан, Шукур ака бир куни туш кўрди. Тушига Аброр ака кирибди. Устознинг хув ўша шаҳар марказидаги ҳовлиси эмиш. Негадир, у ҳовли этагидаги кичкина бир хужрада истиқомат қилармиш. Шукур ака кириб борганда Аброр ака энди ошхонадан чой дамлаб чиқаётган экан. Қўлида катта қизил гардин чойнак. У шогирдини кўрибдию илкис тўхтабди ва Шукур акага ёмон кўз билан қарабди.

— Шукур, сен Отеллони ўйнайдиган бўлдингми? — деб сўрабди тўсатдан.

Шукур ака индамабди. Аброр аканинг кўзлари баттар ёнибди:

— Отеллони ўйнама! Эшитдингми, ўйнама! — дебди у дағдаға билан. Устознинг товушида ҳам буйруқ, ҳам илтижо, ҳам умид бор эмиш. — Агар сен Отеллони ўйнасанг, мен ўламан, Шукур, мен ўламан...

Шукур ака лом-мим демай, остонада тахта бўлиб тураверибди. Аброр ака бошқа сўз қотмай, ичкарига кириб кетибди.

Шукур ака чўчиб уйғонди. Жикқа терга ботибди. Ён-верига аланглади. Чорпояда бир ўзи ётар, ғир-ғир шабада эсар, тонготарга ҳали анча бор эди. У қаддини ростлаб ўтирди. Кўрган тушининг таъбирини ўйлади. Устоз ундан норози бўлаяпти. Одамлар Шукур Бурхонов ижросида Отеллони кўргач, табиийки, Аброр Ҳидоятловнинг Отеллосини эсдан чиқарадилар. Артистнинг унут бўлгани — ўлгани эмасми?

«Йўқ, мен устознинг арвоҳини чирқиратиб обрў олмайман», деди ичида Шукур ака ва ўрнидан туриб, шофёрига телефон қилди.

У Чилонзорга, театр директорининг уйига етиб борганида ҳали тонг бўзармаган эди. Директор Шукур акани овозидан таниб хавотирланди ва дарров эшик очди.

— Келинг, Шукур ака, тинчликми?

— Тинчлик, тинчлик деди — Шукур ака, — сизга бир гапни айтгани келдим. Мен Отеллони ўйнамайман!

Директорнинг бошидан бир челақ муздек сув куйилгандек бўлди. Ростини, у буюк спектаклнинг тирилишини орзу қилар, баҳонада театрнинг моддий аҳволини ҳам яхшилаб олишни ўйлаб кўйган эди.

— Нима бўлди? Нега ўйнамайсиз? — деди у бўшашиб.

Шукур ака: «Кўяверинг, сўраманг» дегандек қўл силтади.

— Ҳа, шунчалик экан, бевақтда овора бўлмай, театрда айтсангиз ҳам бўларди шу гапни...

— Йўқ! — деди Шукур ака зарда билан. — Бу гапни тезроқ айтиб, юрагимни бўшатиб олишим керак эди. Хўп, омон бўлинг. Директор лолу ҳайрон, елка қисганча қолаверди.

Шукур ака ҳовлисига кириб келганида тонг отган, улкан олча шохларида ёз қуёшининг илк нурлари жилва қиларди. Устоз руҳини шод қилганидан унинг ҳам кўнгли тонгдай ёришиб борарди.

Саъдулла Сиёев

МЕНИНГ ХЎРОЗ ҚУВГАНИМ

Рассом Р. Зуфаров

Тех. муҳаррир У. Ким

Мусахҳиҳ Ш. Мақсудова

Компьютерда тайёрловчи Г. Қулназарова

Босишга рухсат этилди 17.04.2007. Бичими 60ў84¹/16.
Офсет босма. Шартли б.т. 6,51. Нашр б.т. 5,95. Адади 2000.
Буюртма № 06-157 Баҳоси келишилган нархда.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O‘zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйида босилди.
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30

ISBN 978-9943-01-033-8

© «O‘ZBEKISTON» НМИУ, 2007